Anul II Nr. 4

BULETINUL
COMISIEI
MONUMENTELOR ISTORICE

BUCUREȘTI
1991

Coperta I: Stema Țării Românești de pe pecetea atîrnată a hrisovului din 25 aprilie 1695, dat de Constantin Brâncoveanu pentru Mănăstirea Hurez (Arh. St. Buc., **Suluri 9**)

Coperta IV: Mănăstirea Brebu — Casa domnească (prima jumătate a secolului al XVII-lea). Ansamblu arhitectonic restaurat de arh. Șt. Balș

COLEGIUL DE REDACȚIE

Aurel Botez
Peter Derer
Ștefan Gorovei
Eugenia Greceanu
Călin Hoinărescu
Sergiu Iosipescu
Ion Istudor
Dan Mohanu
Cezara Mucenic
Paul Niedermaier
Constantin Pavelescu
Radu Popa (președintele colegiului)
Marius Porumb
Georgeta Stoica
Nicolae Stoicescu
Aurelian Trișcu

REDACȚIA

Georgeta Pop
Maria-Elena Negoescu
Elisabeta Ancuța-Rușinaru
Sanda Gusti (macheta artistică și tehnică)
Dragoș Ardeleanu (secretar de redacție)

Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice: adresa — str. Ienăchiță Văcărescu nr. 16, sect. 4, București cod 70528; administrația — Direcția pentru Presă, Publicitate și Tipărituri (DPPT), Piața Presei Libere nr. 1, sect. 1, București, cod 71554. Abonamentele se pot face la administrație, prin poștă sau virament DPPT, cont 645120608 Banca Națională a României, Filiala sect. 1, București, la oficiile poștale sau difuzorii de presă, precum și la redacție. Abonamentul anual este de 360 lei (90 lei/număr). Abonamentele pentru străinătate prin ORION — S.R.L., Splaiul Independenței nr. 202 A, sestor VI, București, Telefon: 17.34.07, Fax (400) — 42.41.69. Tipărit la întreprinderea Poligrafică, « Arta grafică » S.A. București.

Au colaborat:
Dan Nicolae Busuioc (arheolog); Cristina Crăciun (arheolog, referent DMASI); Gheorghe Dinuță (etnograf); Nicolae Gospodinov (inginer, DMASI); Sanda Ignat (arhitect, referent DMASI); Dan Ionescu (student, Institutul de arhitectură); Sergiu Iosipescu (arheolog, dir. adj. științific DMASI); E. Kovacs (arhitect, Ungaria); Ioan Mareș (inginer, referent DMASI); Silvia Păun (arhitect); Andrei Pippidi (istoric, CNMASI); Georgeta Pop (istoric, redacția publicațiilor CNMAIS Sergiu Selian (scriitor); Gheorghe Sion (arhitect, referent DMASI); Georgeta Stoica (etnograf, CNMASI); Adriana Stroe (istoric de artă, referent DMASI); Aurelian Trișcu (arhitect, vicepreședinte CNMASI).

Din partea colegiului de redacție, numărul este avizat de dr. Eugenia Greceanu.

Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice

BULETINUL COMISIEI NAȚIONALE A MONUMENTELOR, ANSAMBLURILOR ȘI SITURILOR ISTORICE

Nr. 4/1991

Anul II

D. M. A. S. I. Biblioteca

MONUMENTE, ANSAMBLURI, SITURI

Atitudini și mentalități

GHEORGHE SION, *Mănăstiri vechi — mănăstiri noi* ... 5

DOSARELE DISTRUGERII

AURELIAN TRIȘCU, *Agapia Veche* 7
VIRGILIU Z. TEODORESCU, *Monumentul eroilor pompieri* ... 11

COMUNICĂRI ȘI RAPOARTE DE CERCETARE

E. KOVACS, *Restauration Problems of Stones Façades in Hungary* ... 15
SERGIU SELIAN, *Bisericile armenești din România* ... 16
SILVIA PĂUN, *La valeur de l'architecture populaire roumaine authentique* 24
DAN IONESCU, *O veche casă bucureșteană în mahalaua Dudescului — « Casa Cilibiului »* ... 39

INSTRUCȚIE, EDUCAȚIE, PERFECȚIONARE

SANDA IGNAT, *Arhitectul Ștefan Balș despre restaurarea monumentelor istorice* (interviu) ... 49
AURELIAN TRIȘCU, *Ziua porților deschise* ... 58

CRONICA INTERNĂ

Din ședințele Comisiei Naționale (iulie—septembrie 1991) (Georgeta Pop) ... 74
Constituirea Secțiunii Parcurilor și Siturilor Naturale Istorice ... 75
Vizita unor membri ai Comitetului Internațional ICOMOS și ai Comitetului Național German ICOMOS în România (Adriana Stroe). ... 76
Bursieri români ai DMASI în străinătate (1991) ... 77

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul « Tehnici fotogrammetrice și de teledetecție în ingineria mediului », Suceava, 1991 (Cristina Crăciun) 78
Cel de-al XIV-lea Simpozion Internațional al CIPA de la Delfi — Grecia (N. Gospodinov) ...
Misiune de studii la Paris, în Languedoc, la Marsilia și Lyon (Sergiu Iosipescu) ... 79
Colocviul internațional « Roma e le capitali europee dell'archeologia », 11—15 iunie 1991 (Gheorghe Cantacuzino) ... 86
Simpozionul internațional « 850 de ani de la stabilirea primelor grupuri de sași în Transilvania » București, noiembrie, 1991 (Aurelian Stroe) 87

RECENZII, EXPOZIȚII

KIKOS KALAGROU, *Greek Traditional Architecture Veroia* (Georgeta Stoica) ... 90
Din nou despre mănăstirea cisterciană de la Cîrța (Dan Nicolae Busuioc von Hasselbach) ... 91
Expoziția « Salutări din București — O istorie a Bucureștilor în cărți poștale ilustrate » (Georgeta Pop) 95

NECROLOG

H. H. Stahl (Andrei Pippidi) ... 96

MONUMENTS, ENSEMBLES ET SITES
Attitudes et mentalités

GH. SION, *Vieux Monastères — nouveaux monastères* 5

LES DOSSIERS DE LA DESTRUCTION

AURELIAN TRIŞCU, *La vieille Agapia* 7

VIRGILIU Z. TEODORESCU, *Le monument des héros sapeurs pompiers* 11

COMMUNICATIONS ET RAPPORTS DE RECHERCHE

E. KOVACS, *Problemès de restauration aux façades en pierres en Hongrie* 15

SERGIU SELIAN, *Eglises armeniennes en Roumanie* 16

SILVIA PĂUN, *La valeur de l'architecture populaire roumaine authentique* 24

DAN IONESCU, *Une vieille maison de Bucarest dans le fauborg « Dudescului » — La maison « Cilibiu »* 39

INSTRUCTION, ÉDUCATION, PERFECTIONNEMENT

SANDA IGNAT, *L'Architecte Stefan Balş sur la restauration des monuments historiques* (interview) 49

AURELIAN TRIŞCU, *La journée des portes ouvertes* 58

CHRONIQUE INTERNE

Les séances de la Commission Nationale (juillet — septembre 1991), (Georgeta Pop) 74

La Constitution de la Section des Parcs et des Sites Naturels Historiques 75

Visite des membres du Comité International ICOMOS et du Comité National Allemand en Roumanie (Adriana Stroe) 76

Boursiers roumains de DMASI à l'étranger (1991) 77

LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposion »Techniques photogrammétriques et de télédetection dans l'ingénieurie de l'environnement » Suceava, 1991 (Cristina Crăciun) 78

Le XIVe Simposion International de CIPA organisé à Delphes-Grèce (N. Gospodinov) ....

Mission d'études à Paris, en Languedoc, Rousillon, à Marseille et Lyon (Sergiu Iosipescu) 79

Le Colloque international « Roma e le capitali europee dell' archeologia », 11—15 Juin, 1991 (Gheorghe Cantacuzino) 86

Le Symposion international « 850 ans de l'établissement des premiers groups de saxons en Transylvanie », *Bucarest, novembre*, 1991 (Aurelian Stroe) 87

COMPTES RENDUS, EXPOSITIONS

KIKOS KALOGROU, *L'Architecture traditionnelle grecque Veroia* (Georgeta Stoica) 90

De nouveau sur le monastère cistercienne de Cîrţa (Dan Nicolae Busuioc von Hasselbach) 91

L'Exposition « Salutations de Bucarest » — Une histoire de Bucarest par des cartes postales illustrées » (Georgeta Pop) 95

NÉCROLOGUE

H. H. STAHL (Andrei Pippidi) .. 96

MONUMENTS, ENSEMBLES AND SITES — Attitudes and Mentalities

GH. SION, *Old Monasteries — New Monasteries* 5

THE FILES OF WRECKING

AURELIAN TRIŞCU, *Old Agapia* . . 7
VIRGILIU TEODORESCU, *The Monument of Firemen Heroes* 11

RESEARCH PAPERS AND REPORTS

E. KOVACS, *Restoration Problems of Stone Façades in Hungary* 15
SERGIU SELIAN, *Armenian Churches in Romania* 16
SILVIA PĂUN, *The Value of the Authentic Romanian Folk Architecture* 24
DAN IONESCU, *An Old House from Bucharest in Dudescu's Neighbourhood — The House Cilibiu* 39

INSTRUCTION, EDUCATION, IMPROVEMENT

SANDA IGNAT, *The Architect Stefan Balş about the Restoration of the Historical Monuments* (interview) . . 49
AURELIAN TRIŞCU, *The Day of the Open Doors* 58

INTERNAL CHRONICLE

From the Meetings of the National Commission (July — September 1991) (Georgeta Pop) 74
The Setting Up of the Department for Parcs and Natural Historical Sites 75
The Visits of Some Members of the International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) and of the German National Committee ICOMOS in Romania 76
Scolarships abroad for DHMES in 1991 77

SCIENTIFIC LIFE

The Symposium « Technics of Photogrammetry and Teledetection in Remote Sensing the Environmental Engineering » Suceava, 1991 (Cristina Crăciun) 78
The XIVth International Symposium of CIPA from Delphi — Greece (N. Gospodinov) . . . .
Study Mission in Paris, Languedoc, Rousillon, Marseille and Lyon (Sergiu Iosipescu) 79
The International Colloqui « Roma e le capitali eurapee dell' archeologia», June 11—15, 1991 (Gheorghe Cantacuzino) 86
The International Symposium « 850 Years from the Installation of the first Groups of Saxons, in Transylvania» Bucarest, November, 1991 (Aurelian Stroe) 87

REVIEWS, EXHIBITIONS

KIKOS KALOGROU, *Greek Traditional Architecture Veroia* (Georgeta Stoica) 90
Again about the Cistercian Monastery from Cîrţa (Dan Nicolae Busuioc — von Hasselbach) 91
The Exhibition « Greetings from Bucharest — A History of Bucharest in Picture Postcards (Georgeta Pop) 95

NECROLOGY

H. H. STAHL (Andrei Pippidi) 96

MĂNĂSTIRI NOI—MĂNĂSTIRI VECHI

De curînd, DMASI a fost informată, pe căi oficiale, semioficiale sau din auzite, că Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărît ca, pentru relansarea spiritualității creştine la noi în țară, să fie înființate sau reînființate o serie de mănăstiri, reînnodînd firul tradiției monastice. În majoritatea cazurilor, aceste mănăstiri se strîng în jurul unor foarte cunoscute monumente, renumite pentru valoarea lor istorică, arhitecturală şi artistică. Între ele amintim reînființarea celor de la Voroneț, Humor şi Probota —jud. Suceava; Coşula, Popăuți—Botoşani şi Orăşenii Mici —jud. Botoşani; Frumoasa, Hlincea şi Bîrnova —jud. Iaşi; Războieni —jud. Neamț; Floreşti —jud. Vaslui; Brazi-Panciu —jud. Vrancea; Cotmeana şi Glavacioc —jud. Argeş; Brîncoveni şi Strehareț —jud. Olt; Vodița —jud. Mehedinți.

O asemenea inițiativă este deosebit de îmbucurătoare, ştiindu-se grija cu care pot fi înconjurate monumentele în momentul în care participă direct la viața zilnică a oamenilor şi nu rămîn simple obiecte de care ne amintim din cînd în cînd, numai pentru a ne mîndri cu ele.

CNMASI, luînd cunoştință de aceste mănăstiri noi —mănăstiri vechi, consideră necesar ca exprimarea punctului de vedere şi luarea deciziilor să fie făcută pentru fiecare caz în

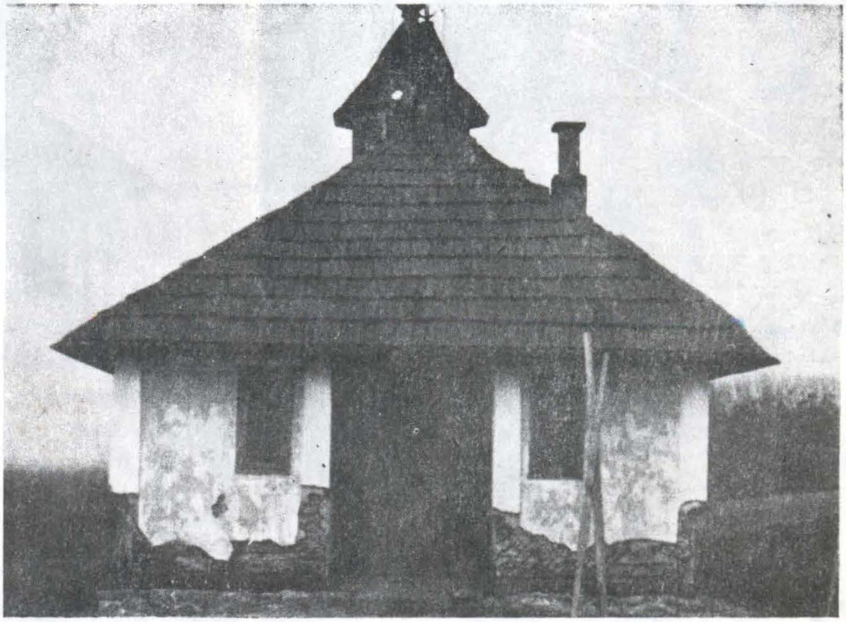

Schitul Zosin (Jud. Botoşani), înainte de „refacerea" cu ECA a pridvorului (foto 1991, Muzeul județean Botoşani)

parte, la momentul potrivit, în așa fel încît monumentul prin valoarea sa să fie acela care determină opțiunile și soluțiile funcționale și tehnice. Au intrat deja în discuție: *RĂZBOIENI*, pentru care s-a recomandat ca noua mănăstire să se constituie undeva în afara zonei bisericii mausoleu; *VORONEȚ*, pentru care proiectantul, în acord cu deținătorul, studiază toate posibilele relații de impact cu vecinătățile, mediu și clima; *HLINCEA*, pentru care s-a recomandat elaborarea unui studiu complex și nu improvizarea unor construcții de « paiantă » (de fapt cu cărămidă și beton), fără nici o legătură cu ce a fost sau se dorește a se realiza. Din păcate, elanul necontrolat, de multe ori căzînd în abuziv și ilegal, a condus la lucrări și construcții ce desfigurează ansambluri și peisaje, « ridicîndu-se » pînă la prostul gust cras, risipind banii dați de cinstiții și săracii contribuabili, spre afișarea unei poleite poziții față de Credință și Istorie. Grăitoare sînt, de exemplu, cazurile schiturilor *ZOSIN* și *BALȘ* — jud. Botoșani; *GLAVACIOC* — jud. Argeș și, mai ales, *BRAZI—PANCIU* — jud. Vrancea și *BRÎNCOVENI* — jud. Olt.

Credem că este, totuși, momentul ca Patriarhia Ortodoxă Română, cu Mitropoliile, Arhiepiscopiile și Episcopiile sale, să facă știute toate intențiile de reînființări de mănăstiri și, împreună cu CNMASI, să aibă pregătită întreaga bază documentară, înainte de atacarea fiecărei poziții și, totodată, să dea dovadă că este cu adevărat conducătoarea vieții ortodoxe, curmînd *ab initio* orice încercare de alunecare spre grotesc și ilegal.

GH. SION

Biserica Schitului Balș (jud. Botoșani) cu marcarea supraînălțării bisericii, executate fără aviz

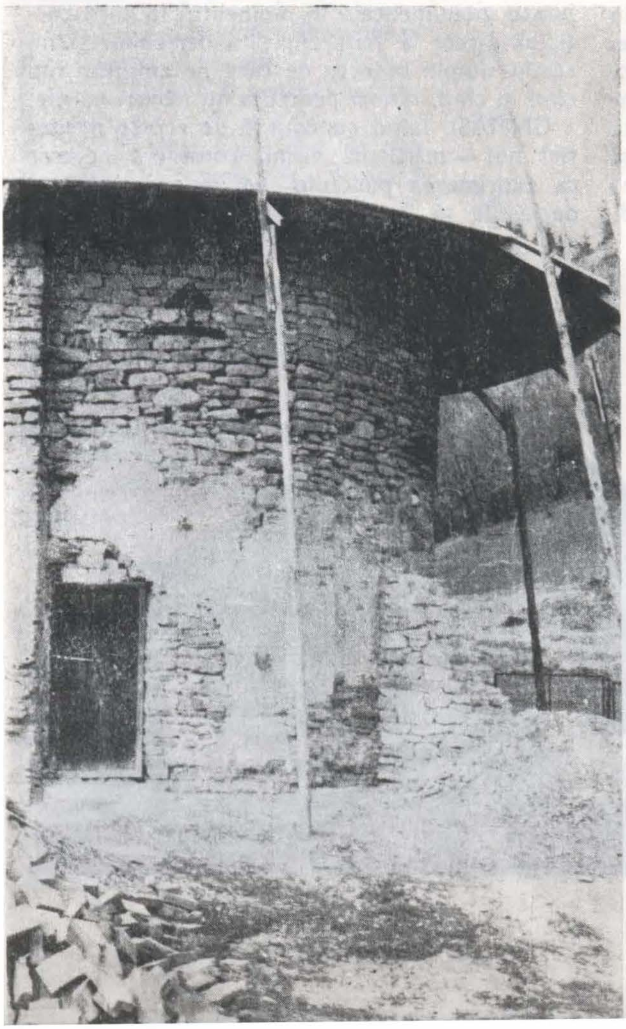

Biserica Schitului Balș

AGAPIA VECHE

Courte présentation du monastère « Vieille Agapia » du point de vue historique et architectural. On nous signale le fait que la vieille église a été démolie et remplacée par une nouvelle construction. C'est un signal d'alarme pour la protection du patrimoine architectural.

Într-o zi de vacanță din august 1991, am urcat la Agapia din Deal, să revăd acea așezare mănăstirească, smerită și luminată, care marchează, în forme de arhitectură populară, locul unor succesive ctitorii voievodale ce încep din secolul al XVI-lea.

După afirmația cronicarului Ion Neculce, Mănăstirea Agapia « cea veche din deal » a fost clădită « cu cheltuiala și agiutorul doamnei Elenii a lui Petru Vodă Rareș », cu « osteniala mitropolitului Nicanor » [1]. Alte mărturii din istoria locului acestuia sunt consemnate cu acribie de Nicolae Stoicescu în *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova* [2]. Aflăm de aici că mănăstirea cu hramul Sf. Arhangheli este amintită la 1587 mai 29 cînd nu este numită « nou zidită », ceea ce arată o oarecare vechime; în schimb i se spune « nou zidită » în inscripția panaghiar din 1581, « ceea ce dovedește că fusese construită cu puțin timp înainte, fără să putem

[1] N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 39

[2] Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca monumentelor istorice din România, București, 1974.

1 Turnul clopotniță cu intrarea în incinta așezării mănăstirești Agapia Veche

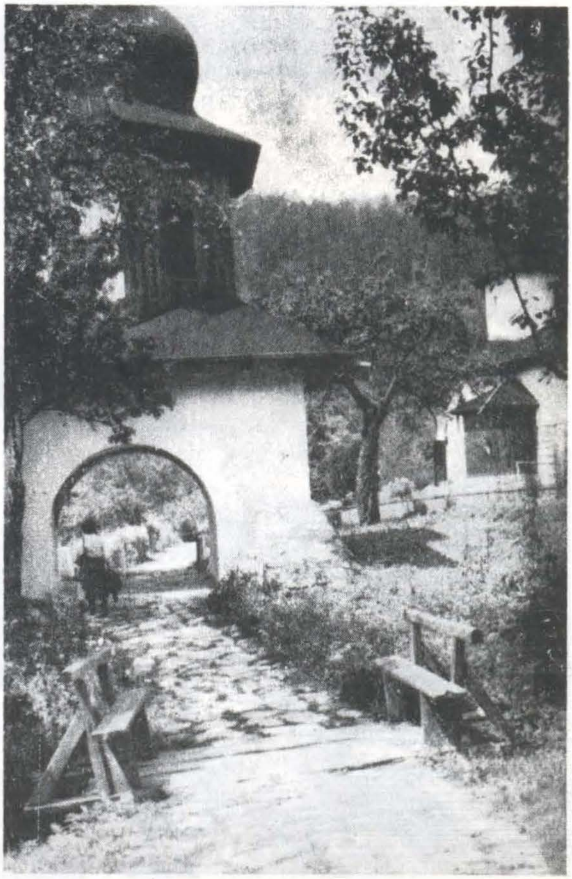

preciza cînd anume» [3]. Mănăstirea Agapia Veche ar fi deci ctitorită de Petru Rareş sau de Petru Şchiopul, după care, «risipindu-se», a fost clădită din lemn de doamna Anastasia Duca la 1680 şi din nou de lemn, la 1820, de monahiile Eupraxia şi Febronia; arsă apoi la 1821 «s-au ridicat din temelii de piatră» la 1831 prin rîvna şi osînda schimonahiei Sevastia Munteanu, cu ajutorul mitropolitului Veniamin Costachi; în pisania din 1831 se spune că s-au vîndut chiliile pentru a se construi biserica; aceasta s-a ruinat cu desăvîrşire la 1871, fiind reparată la 1872—1873 [4].

Este posibil ca noua construcţie de zidărie, ultima amintită, ridicată într-o perioadă în care Agapia din Deal ajunsese la condiţia de simplu schit — centrul vieţii monahale strămutîndu-se la Agapia din Vale [5] — să se fi păstrat fără intervenţii importante asupra clădirii (pe care nu le mai aflăm înscrise după această dată nici în *Repertoriul* lui N. Stoicescu nici în ghidurile monumentelor din zonă) astfel cum ne-o înfăţişează fotografiile publicate în 1971 şi respectiv în 1967 (fig. 2 şi 3) [6] ori cea din fototeca DMI, autor arh. Gh. Vereş, 1975 (fig. 4) sau aceea din august 1986 dinspre turnul clopotniţă (fig. 1). Geometria clară a construcţiei îi conferă puritatea şi forţa prin care, cu tot aerul ei miniatural, reuşeşte să impună ascultare clădirilor din preajmă.

Pe latura de sud, paraclisul, ca o casă de ţară cu un singur nivel, a fost construit în 1846 cu cheltuiala stareţei Elisabeta, sora mitropolitului Veniamin Costachi, şi terminat «prin osteneala şi rîvna schimonahiei Amfilohia Morţun» [7].

În colţul de sud-est al incintei, turnul clopotniţă cu parter din zidărie şi cu o arcadă primitoare are etajul construit din lemn, pe plan

[3] N. Stoicescu, *op. cit.*, nota 6, p. 34
[4] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 22–23.
[5] N. Drăgotescu, D. Bîrlădeanu, Gh. Bunghez, *Monumente istorice din judeţul Neamţ*, Edit. Meridiane, 1971, p. 73.

[6] Petre Lupan, *Mănăstirea Agapia*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1967. Vedere dinspre sud-est a bisericii (fig. 2) şi respectiv N. Drăgotescu, *op. cit.*, vedere dinspre sud-est a bisericii (fig. 3). Fotografiile 1 şi 5 (din iulie 1986) aparţin autorului.
[7] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 22–23.

2.
Biserica Agapia Veche — vedere dinspre sud-est

3. Biserica Agapia Veche — vedere dinspre sud-vest

4. Biserica Agapia Veche — vedere dinspre nord-vest

hexagonal, astfel rotit încît două din colțuri se înscriu pe axul longitudinal al intrării, imprimînd clădirii o notă discret jucăușă. Aici se află spre aducere aminte o lapidară pisanie: «Această Sfîntă biserică cu hramul Schimbarea la față, s-a făcut în zilele lui Duca Vodă și Anastasia Doamna în anul 7188 (1680) luna august 14».

Bine individualizate în comuniunea lor, chiliile din construcțiile de lemn de pe latura de nord, deschise deci spre sud către incintă, se înlănțuie de-a lungul unui pridvor sus-pus, închis în bună parte cu geamlîc, la care se accede prin scări ale căror trepte sînt protejate de ploi și de zăpezi cu lungi obloane de lemn (fig. 5).

Întregul ansamblu mănăstiresc este, pe deal, o mînă de case, adunate într-o poiană largă și împăcate pe deplin, într-o îndelungată conviețuire, cu natura înconjurătoare. Aceasta le-a transmis un ritm și o deschidere prin care reușesc să-și depășească starea lor firavă.

Drumețul este îndemnat să cerceteze îndeaproape locul; « La aproximativ 2 km de Agapia, pe drumul ce duce la Mănăstirea Secu, se păstrează și azi biserica Agapia din Deal. Existentă ca așezămînt monastic încă din . . . » [8]. Dar în august 1991 găsesc incinta răvășită de urmele unui șantier. Biserica de zidărie a fost demolată cu doi ani în urmă. Avea, după cum mi se spune « ziduri deplasate și fundații slabe ». În locul ei este în curs de terminare clădirea unei alte biserici, din lemn de data aceasta, mai mare decît cea veche, cu acoperiș și pereți înveliți în șiță, cu o siluetă tradițională, altfel zveltă și armonioasă, însă cu turla cam încărcată cu turnulețe și cu felurite penetrări de acoperișuri.

A dispărut deci locașul vechi de peste o sută de ani, care intrase în memoria locului. Alb și cumpătat, cu măsură strîns în jurul lui însuși, avea monumentalitatea unor modeste înfăptuiri

[8] N. Drăgotescu, *op. cit.*, p. 73.

de altădată. Deși mai mic, părea mai robust și mai apărat în timp decît noua construcție îmbrăcată în lemn. În a doua jumătate a deceniului trecut arăta încă destul de în putere. Pentru suferințele sale ascunse, s-ar fi găsit, desigur, mijloace de consolidare și restaurare. E drept că acum doi ani, Comisia Monumentelor și Direcția sa operativă nu luaseră încă ființă. Dar nici de atunci încoace, nimeni nu a stabilit vreo legătură cu cei de la monumente.

La DMASI aveam să aflu că Agapia Veche nu este cuprinsă în lista monumentelor istorice și nici în propunerile de includere pe noile liste, cel puțin ca așezare mănăstirească din vremea lui Rareș și a lui Petre Șchiopul. Mă conving iarăși că lucruri pe care le credeam la locul lor, de mult și îndestul apărate, cu beneficiari dornici să se sfătuiască pentru o cît mai bună gospodărire, au încă de pătimit. În munca anevoioasă, reluată de curînd pentru apărarea monumentelor, Comisia și Direcția trebuie să țină seama, cu acuitate și cu înțelegere, de vremurile grele care au fost și să încerce, pe baza legii și împreună cu toate organismele cărora patrimoniul arhitectural și istoric le aparține în egală măsură, să repună în drepturi și în valoare un tezaur care, altfel, se pierde.

AURELIAN TRIȘCU

5. Corpul de chilii de pe latura de nord. Detaliu

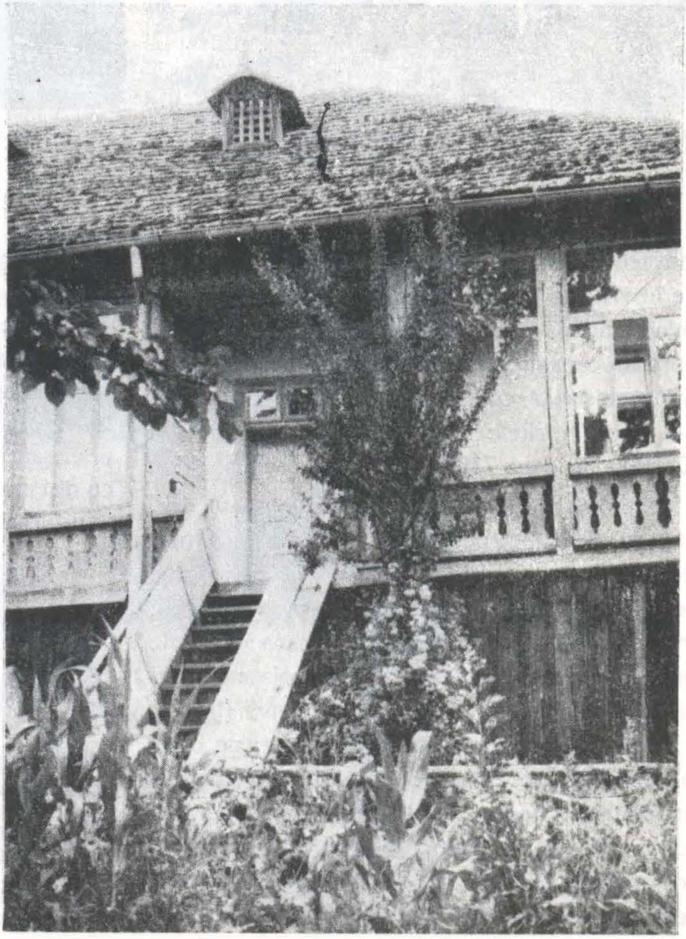

Simbol al cinstirii faptelor înaintașilor, monumentul Eroilor Pompieri a fost ridicat în anul 1901 pe locurile ce au cunoscut eroismul generației de la 1848 [1]. Operă a sculptorului Wladimir C. Hegel, prin soluțiile artistice, prin realizarea lor, monumentul s-a impus de-a lungul deceniilor în peisajul bucureștean ca aducere aminte a actului de la 13 septembrie 1848 din Dealul Spirii. Ridicat la intersecția străzilor Uranus și Fonteriei, în piațeta ce mărginea intrarea la Arsenalul Armatei, vatra vechilor cazărmi și locul bătăliei dintre ostașii români și cotropitorii otomani, monumentul Eroilor Pompieri a determinat manifestări de înaltă trăire a simțămintelor patriotice. Așa l-au cunoscut și respectat generațiile, pînă cînd, în al nouălea deceniu, prin dictat prezidențial, a fost înlăturat din acest amplasament. Astfel, a fost îndepărtat un monument evocator de mărețe fapte pentru a fi înălțată pe această vatră « Casa Republicii ». Acum, după Revoluția de la 22 Decembrie 1989, în multitudinea de probleme ce-și așteaptă rezolvarea, se impun la loc de cinste și faptele trecutului. Readucerea în public, în ziua de 13 septembrie 1990, a monumentului Eroilor Pompieri oferă viitoarelor generații prilejul de a dialoga cu istoria. Act salutar care a concentrat participarea tuturor celor ce au trudit, într-un fel sau altul, pentru a-l reamplasa și restaura, reînscriindu-l în zestrea Capitalei.

[1] C. Colescu Vartic, *1848 zile revoluționare*, București, 1898, p. 402–408, descrierea bătăliei din ziua de *13* septembrie 1848; « Gazeta Municipală », an VIII, nr. 390, 17 septembrie 1939, p. 1, 2, *Lupta pompierilor la 13 septembrie 1848*, include cîteva relatări ale unor contemporani ai evenimentului. Este reprodus un desen din colecția D. Caselli, care a surprins iureșul luptei între cele două armate; *Calendarul pentru toți românii*, 1903, p. 157, N. D. Popescu evidențiază faptele de vitejie ale pompierilor.

Septembrie 1901, București. Pompieri, veterani ai revoluției de la 1848, participanți la festivitățile dezvelirii monumentului Eroilor Pompieri.

O succintă biografie a monumentului Pompierilor [2] ne ajută să înțelegem ce am primit ca moștenire și ce avem de transmis către cei ce vin.

La 50 de ani de la evenimentele de la 1848 s-a constituit un comitet de inițiativă pentru realizarea monumentului Eroilor Pompieri. La 16 iunie 1898 s-a pus piatra fundamentală a viitorului monument. Menționăm că în fundația monumentului a fost depus într-o casetă un pergament în care erau evocate considerațiile care au stat la baza actului de cinstire a înaintașilor. Lucrarea a fost încredințată sculptorului Wladimir C. Hegel, profesor la Școala de Arte și Meserii și la Școala de Arte Frumoase. Macheta monumentului a fost supusă atenției publicului larg, adevăratul contribuabil, realizator moral și material al acestui monument. Aprecierile [3] favorabile au oferit autorului prilejul realizării unei lucrări de anvergură în

---

[2] Alexandru Antoniu, *Album general al României*, vol. II, (1903), pl. 44, p. 4; George Oprescu, *Sculptura statuară românească*, București, 1954, p. 86, 88, 89, 90; Ion Munteanu, *Statuile Bucureștiului în Almanahul Flacăra*, [19]76, p. 45 *Anuarul Ateneului Român pe anul 1936*, p. 268; C. Căzănișteanu, *Amintirea lui 13 Septembrie 1848*, p. 391, în « Revista Muzeelor », an V, nr. 5, 1968, p. 389–394. Este reprodusă fotografia celor 17 pompieri veterani participanți la serbările inaugurării monumentului; Florian Tucă, Constantin Ucrain, *Locuri și monumente pașoptiste*, București, 1978, p. 156–157; Arh. St. Buc., Fototeca, III 3437; Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Edit. Militară, 1983, p. 86.

[3] « Arhivele Olteniei », an. XVI, nr. 89–91, ianuarie-iunie 1937, p. 12–13, Eugen Carada a stăruit la ridicarea monumentelor: Mihai Viteazul, Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti, monumentul Eroilor Pompieri, monumentul Goleștilor ș.a.; Arh. St. Buc., Municipiu, fond Ateneul Român, dosar 1/1924–1928, f. 22. Procesul verbal din 10 aprilie 1925, p. 2, consemnează donația făcută de Ateneul Român Muzeului Militar, constînd din copia

[1907], București. Monumentul Eroilor Pompieri în zi de sărbătoare. Fotografie reprodusă pe o carte poștală ilustrată.

1901, București. Monumentul Eroilor Pompieri în vechiul amplasament din piața Arsenalului Armatei. Fundalul este al clădirilor de pe strada Fonteriei. Fotografia evidențiază faptul că monumentul într-o primă etapă n-a avut un gard protector.

13 septembrie 1990, Bucureşti. Grupul statuar al monumentului Eroilor Pompieri în noul amplasament. Foto: Alexandru Tănăsescu.

13 septembrie 1990, Bucureşti. Festivitatea dezvelirii monumentului Eroilor Pompieri în noul amplasament. Momentul defilării unei unităţi de pompieri cu drapelul desfăşurat. Foto: Alexandru Tănăsescu.

cadrul Şcolii de Arte şi Meserii din Bucureşti. Dacă pînă în acel moment cele cîteva monumente publice turnate în bronz erau realizate în atelierele specializate din străinătate, acum, la cumpăna veacurilor, se trecea la turnarea [4] unei lucrări de mari proporţii în cadrul acestei şcoli; o reuşită şi o adevărată lecţie practică, ce a contribuit la formarea unor viitori turnători în metal ai lucrărilor de artă plastică ce şi-au găsit amplasamente atît în ţară, cît şi peste hotare.

Componentele din bronz au fost amplasate pe soclul din granit roşu de Suedia. Compoziţia statuară, avînd înălţimea de 2,50 m, redă printr-un personaj feminin România trîmbiţînd biruinţa. Această victorie înaripată, exponentă a tuturor idealurilor revoluţiei române de la 1848, este surprinsă şi în postura de salvatoare a unui ostaş rănit în luptă.

Ansamblul grupului statuar, prin proporţii, realizare artistică, amplasament, mediu ambiant, impresiona privitorul. Pe latura din faţă a soclului se află o placă de bronz pe care sînt înscrise cuvintele « Luptătorilor de la 13 septembrie 1848, Poporul român recunoscător, MDCCCC ». Acest text este încadrat de o cască de pompier, o compoziţie heraldică, precum şi un vultur cu aripile întinse.

Pe placa amplasată pe latura din spate se menţionează: « În aducerea aminte a luptei susţinută în acest loc de pompierii Bucureştilor, comandaţi de căpitanul Zăgănescu, şi de Batalionul II din Reg. 2 de linie de sub comanda col. Radu Golescu, contra unei divizii de armată turcească comandată de Cherim Paşa ». Pentru a fi protejat, monumentul a fost ulterior împrejmuit cu un mic gard metalic.

La 16 septembrie 1901, o mare adunare publică a reunit [5] pe participanţii la solemni-

în ipsos a statuii componentă a monumentului Eroilor Pompieri, păstrată pînă atunci în rotonda Ateneului; Arh. St. Buc., fond Saint Georges, dosar 9/1902, f. 8, la Salonul Oficial din 1902 sculptorul Hegel a expus miniatura monumentului Eroilor Pompieri. Catalogul expoziţiei consemna la poziţia 180 că era o reducţie realizată în marmură.

[4] P. Oprea, *Istoria turnătoriilor artistice în bronz din Bucureşti*, p. 37, în « Revista Muzeelor », an VI, 1/1969, p. 37.

tatea dezvelirii monumentului Eroilor Pompieri. Impresionantă a fost şi participarea [6] a nouă foşti luptători de la 1848, respectiv patru din Bucureşti şi cinci din provincie. Cuvintele de înaltă simţire patriotică rostite de Dimitrie A. Sturdza, preşedintele Consiliului de Miniştri, au subliniat că acest monument era expresia recunoştinţei întregului popor pentru bravii înaintaşi.

*

Întrucît vechiul spaţiu a fost ocupat de edificiul Casei Republicii, se impunea alegerea unui nou amplasament, care prin caracterul evocator, mediu ambiant, accesibilitate, inclusiv în momentele de desfăşurare a unor solemnităţi, să confere condiţii optime ca monumentul să fie mesagerul înaltelor idealuri către generaţiile viitoare.

După circa şapte ani de la retragere, în anul 1990, o măsură salutară a dus la reintegrarea acestui monument pe un nou amplasament. Situat în zona arterelor de circulaţie 13 Septembrie şi Izvor, locul ales se justifică prin faptul că reaminteşte de drumul parcurs de trupele otomane ce la 1848 veneau dinspre Cotroceni pentru a ocupa perimetrul vechilor cazărmi ale oştirii pedestre. Soluţia concretă de amplasare, însă, în faţa unui imens edificiu, viitorul hotel Europa, contravine unor noţiuni elementare atît de urbanizare, cît şi de estetică stradală. Clădirea, prin volum, înălţime, tratarea faţadelor, devine pentru monumentul Eroilor Pompieri ceva apăsător, dezavantajîndu-l, *minimalizîndu-i calităţile artistice* şi caracterul de mesager peste veacuri al unui ideal naţional. Avem puţine monumente pe care le putem privi din orice unghi. Acesta este unul din cele mai expresive. Înghesuirea în faţa clădirii amintite diminuează această calitate. Realizarea « operativă » a reamplasării făcîndu-se în ultimul moment, premergător zilei de 13 Septembrie, a impus o serie de soluţii « salvatoare » ce nu concordă cu preocuparea de a avea monumente perene, care să se confrunte cu vicisitudinile ce se înregistrează odată cu trecerea timpului. Faptul că nu a fost recuperat vechiul soclu, placat cu granit roşu de Suedia, a impus placarea cu travertin, material care, se ştie, se pretează numai la tratarea interioarelor, iar acolo unde a fost totuşi folosit rezultatele au fost negative, ducînd la o rapidă deteriorare a placajului, ca urmare a acţiunii apei, îngheţului, poluării etc. O incompletă soluţie s-a folosit şi la realizarea rampei din jurul monumentului, bordura neavînd prevăzute locurile de scurgere a apei.

Anii de « depunere » în curtea Combinatului Fondului Plastic, neglijenţa, reaua-voinţă au marcat bronzul statuii, cerînd o atentă tratare, chiar realizarea unei replici care să înlocuiască originalul în public, urmînd ca acesta să devină piesă de muzeu. Timpul a impus însă soluţii mai pripite. S-a procedat la completarea lipsurilor şi la o tratare cosmetică a suprafeţelor exterioare. Semnificativă este soluţia realizării platformei, placată şi ea cu travertin. Faptul că nu s-au realizat în bordura ce o încadrează scurgeri pentru evacuarea apei va face ca după ploaie aceasta să se transforme în bazin cu apă, iar la îngheţ va deveni patinoar.

În concluzie, actualul amplasament îl putem considera ca fiind o soluţie de moment, urmînd ca finalizarea acţiunii de dotare să prevadă un amplasament definitiv pentru monumentul Eroilor Pompieri. Ziua de 13 Septembrie 1990 a fost o zi solemnă [7], înscriind la loc de cinste momentul redezvelirii monumentului Eroilor Pompieri. Cu acest prilej în soclu a fost încorporat un Act solemn, prin care au fost evidenţiate simţămintele ce au determinat măsura de reintegrare în peisajul capitalei a acestui monument. O unitate a companiei de pompieri a dat onorul cu Steagul desfăşurat.

VIRGILIU Z. TEODORESCU

---

[5] Presa timpului.

[6] Fotografia veteranilor participanţi la serbările dezvelirii monumentului Eroilor Pompieri a fost realizată de fotograful I. Niculescu din Bucureşti, Şoseaua Jianu nr. 14, în tehnica plantinotipiei, pe hîrtie mată argintată. Revista « Albina », an. IX, nr. 20, din 12 februarie 1906, p. 547, consemna la rubrica Informaţii această ştire, datînd evenimentul dezvelirii la 31 (sic !) septembrie 1901. Fotografia a fost publicată şi în *Calendar pentru toţi românii*, 1903, p. 152. Grupul veteranilor pompieri este format din 17 persoane. Este menţionată ca dată a dezvelirii ziua de 16 septembrie 1901 ; *Monumentul Eroilor Pompieri*, evocare de Ion Panţuru în revista « Pentru Patrie », 9/1982, p. 16 ; Dan Berindei, *Anul 1848 în documente artistice*, în « Revista Muzeelor », nr. 3/1968, p. 197.

[7] Presa ante şi post datei de 13 septembrie 1990 a acordat atenţia cuvenită evenimentului, consemnînd prin texte şi imagini semnificaţiile acestei redezveliri.

RESTORATION PROBLEMS OF STONE FACADES IN HUNGARY *

The Venetian Chart demands the authentic material to be used. I, myself, was often glad to see respect and love for historic buildings or rational professional consideration.

In Hungary, there are roughly 300 thousand sqare metres of carved frontal stone surfaces, statues and ornamentations that amount to approx. 2% of the total facings. In addition to this, there are more than 61 thousand Romanesque, Gothic and Renaissance stone fragments, which may be found in various collections, anastylosis-like assortments related to monument reconstructions or in form of theoretical reconstructions.

As a consequence of the turbulent Hungarian history, our stone façades were mainly produced in the last 200—250 years. The buildings are determinants of our present architectural environment. Trends in architecture during this period represent the changing social climate. Castles, country houses, local and national administrative institutes, museums, libraries universities, schools, bridges, hotels, banks, council houses and factories came into beeing at that time.

The technical and constitutional circumstances of building affairs. changed a lot in that period:

— quarryng based on lease of land was launched and become common,

— at the end of the 19th century, Hungarian stone quarries were registered at the initiative of the Academy of Sciences,

— stone processing became an independent industry,

— German and later on, Italian stone carvers settled down in Hungary,

— guild systems were first controlled by the government an underwent many reforms and were finally abolished in 1872,

— building material manufactures, local small-scale industry and the related enterprising system were established,

— board of housing and public construction were organized: Town Embellishment Commitee in 1808, which was replaced by the Board of Public works in 1870 and

— theoretically deliberated reconstructions and material protection has its roots in the 19th century.

The 18th and 19th century buildings are characteristic examples of stone façade reconstruction of the period commencing after the 2nd World war and they demonstrate:

— partial and

— complete stone replacement,

— reconstruction examples and

— up-to-date surface protection.

The overwhelming majority of stone façades in Hungary are made of non frost-resistant and higly hygroscopic, so-called soft limestone, thus they are threatened not only by the widely known damaging effect of urbanization but by the 40—50 frost cycles typical in Hungary as well.

The stone used is the typical limestone coming from the stone quarries neighbouring Budapest. The frequent application of this stone may be attributed to the constructive prosperity of the 19th century and the abundance of this type of stone in Hungary, as well as to the fact that this material may be easily, that is cheaply carved.

The decay of stone structures, structural faults promoting destruction and consequences of stone structure functions that all depend on

— the stone quality,

— the orientation of the construction,

— defects of packing material, the faults of drainpipes and discharge of water etc.

To sum up, it may be stated that stone façade reconstruction of Hungarian monuments features the fact that the stone material does not stand the wefther, even without the efects of urbanization. As a consequence of this, sometimes, one should compromise with the stone replacement, beside using the modern cleaning methods and conservation methods.

E. KOVÁCS

* Comunicare prezentată la « Simpozionul european de antreprize de restaurare a patrimoniului monumental », Strasbourg, 19—20 iunie 1991.

Présentation des monuments historiques arméniens de Roumanie, des églises construites entre le XVI-e et le XX-e siècle, surtout du point de point de vue de leur état actuel.

Dacă cele mai timpurii atestări privind existența armenilor pe pămîntul românesc sînt un epigraf pe o piatră tombală din anul 967 aflată în Cetatea Albă și cronicile maghiare ale lui Simon de Kezö și Thurocsi, care menționează prezența armenilor înzestrați cu privilegii și titluri nobiliare în Transilvania pe vremea ducelui Geza și a regelui Ștefan cel Sfînt (sfîrșitul sec. X), în schimb dovezile materiale ale cristalizării comunității armene le constituie bisericile ca focare spirituale ale unor colectivități închegate, cele mai vechi lăcașuri cunoscute și păstrate fiind Adormirea Maicii Domnului din Botoșani (1350) și Sf. Maria din Iași (1395).

Explicația prezenței încă din sec. XI—XIV a armenilor pe aceste meleaguri se găsește în emigrarea provocată de căderea capitalei Ani a regatului Armeniei Mari în 1064 și de invaziile tătaro-mongole din 1239 și 1342. Venind în Europa răsăriteană pe căile comerciale, emigranții armeni, care aparțineau păturilor avute (aristocrați, negustori, meșteșugari), își salvau nu numai viața și bunurile, dar și credința. Aparținînd unui neam de străveche și mare cultură, cel dintîi în lume creștinat oficial, armenii au întemeiat cu prioritate — oriunde s-au așezat, formînd din cauza vicisitudinilor istorice o diasporă întinsă și puternică — o biserică, o școală și un ziar. Nu altfel au procedat în Moldova, mai întîi, și în celelalte principate, unde coloniile armenești s-au format ulterior.

Biserica mănăstirii Hagigadar, Suceava (Foto M. Șlughian)

Stabilirea armenilor în număr mare în Moldova s-a făcut, la începutul sec. XV, datorită lui Alexandru cel Bun, care, ca și Ștefan cel Mare mai tîziu, a acordat acestora drepturi și privilegii, pentru a încuraja contribuția lor la dezvoltarea economiei și a comerțului. Prin hrisovul datat 30 iulie 1401, domnitorul moldovean a încuviințat înscăunarea unui episcop armean la Suceava, ceea ce dovedește existența unei puternice colonii de credincioși armeni. Aceștia, ca și cele 700 de familii venite peste cîțiva ani, alte 3.000 de familii așezate în 1418 în șapte orașe moldovenești și încă 10.000 de armeni aduși de Ștefan cel Mare, au devenit întemeietorii lăcașurilor rămase peste veacuri ca monumente istorice și de artă incluse patrimoniului civilizației române.

Numai în Suceava au fost înălțate șapte biserici și mănăstiri (după unele surse, 12), din care astăzi se păstrează patru: mănăstirea Hagigadar (1512), biserica Sf. Simeon sau Turnul Roșu (1513), biserica Sf. Cruce (1521), menționată totuși într-un *Praznic* scris în 1504—1506 la Suceava și adăpostind lîngă altar o piatră tombală din 1428, cea mai veche de acest fel existentă în România, mănăstirea Sf. Oxen sau Zamca (1551, dar menționată și ca reședință episcopală în 1415).

Mănăstirea Hagigadar (în traducere: *Împlinirea dorințelor*) se află în afara localității, la circa 3 km în direcția orașului Fălticeni, situată pe o colină în mijlocul cîmpului. Legenda atribuie întemeierea ei fraților Drăgan și Bogdan Donavachian, negustori de vite. Astăzi, lăcașul este frecventat în permanență de credincioși români. Mănăstirea, împrejmuită cu un zid de piatră, a fost renovată în anii din urmă, dar starea interiorului bisericii impune o restaurare a frescelor afumate în timp.

Biserica Sf. Simeon, numită și Turnul Roșu datorită culorii clopotniței, a fost construită în 1513 de un anume Donig la intrarea cimitirului vechi și extinsă în 1606 de Șima (Simeon). Biserica, neutilizată actualmente, se află într-o stare avansată de degradare, cu zidurile fisurate. Cele două clopote din clopotnița de asemenea deteriorată, sînt valoroase, cîntărind împreună circa o tonă. Cimitirul, abandonat și el încă de la începutul secolului, întrucît armenii din localitate au un al doilea cimitir, « funcțional », este un tezaur de vechi pietre tombale (multe afundate în pămînt) și monumente funerare, prețioase ca obiecte de artă și ca piese istorice cu caracter documentar. În acest cimitir a fost dezgropat un clopot din inscripția căruia reiese că datează din 1744 și provine de la mănăstirea Tatev din Armenia, în prezent clopotul fiind instalat la Hagigadar.

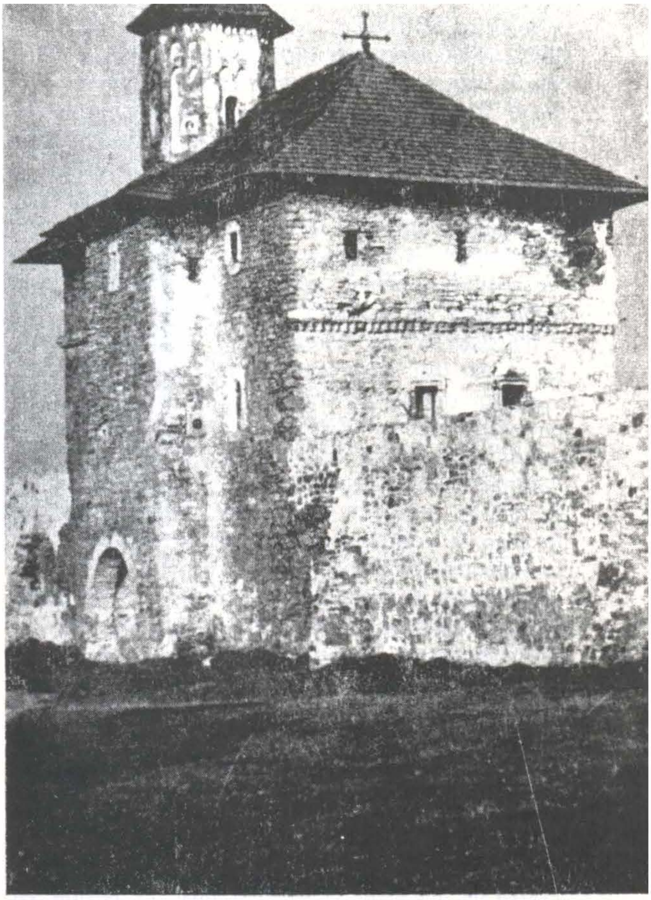

Clădirea corpului de gardă a mănăstirii Zamca, Suceava (Foto M. Șlughian)

Biserica armenească Sf. Treime din Botoșani (Foto Gh. Curteanu)

D. M. A. S. I.
Biblioteca
★

Biserica Sf. Cruce, inițial clădită din lemn, în 1521 a fost reconstruită din piatră de Cristi-Hacik Hancoian. Clopotnița este ulterioară, din 1619. În aceeași curte cu ele se află edificiile care odinioară au servit ca școală, club și azil, în prezent adăpostind sediul epitropiei și muzeul. În 1776, bisericii i-a fost adosată o capelă cu hramul Sf. Ioan Botezătorul și donată de Mariam și Hovhannes Capri. Lăcașul a fost renovat de curînd, regretabil însă că zidăria exterioară de piatră a fost zugrăvită.

Mănăstirea Sf. Oxen este fortificată, fiind compusă din biserică, clopotniță și clădirea corpului de gardă, împrejmuite cu un zid de protecție parțial restaurat, ceea ce justifică denumirea Zamca (în slavonă, *cetate*). Biserica înălțată de bogătașul Agopșa, al cărui mormînt se află în mijlocul navei, este dreptunghiulară în plan și compusă din exonarthex, gavit * și trei abside. Cele două intrări sînt situate pe peretele nordic al gavitului și respectiv pe peretele vestic al exonarthexului. Altarul se află în absida principală, estică, celelalte abside, mai mici, fiind amplasate în colțurile de nord-est și sud-est ale gavitului. Pe zidurile interioare au fost dezvelite resturi de fresce altfel acoperite cu zugrăveală. Clădirea corpului de gardă, care e posibil să fi servit ca sediu episcopal și la al cărei nivel superior se află o capelă cu hramul Sf. Maria, este prevăzută cu un sistem de apărare neobișnuit pentru o mănăstire. Dimensiunile în plan sînt 15/8 m, iar capela alcătuită din gavit și altar de 6/4 m, a fost adăugată probabil ulterior, judecînd după ancadramentele, brîiele decorative și ornamentația interioară realizate în stiluri diferite. Edificiul e bogat ornamentat într-un stil specific armenesc, cu motive geometrice și florale și cu scene figurative de inspirație biblică. Clopotnița, înălțată pe trei niveluri, de un credincios pe nume Krikor, are la parter o intrare în incinta mănăstirii, la primul nivel o capelă cu hramul Sf. Grigore Luminătorul, iar la ultimul nivel clopotele. Zidul împrejmuitor, cu grosimea de 1 m și înălțimea de 4 m, are forma unui trapez cu laturile paralele de 59 și 66 m și celelalte de 70 și 74 m. Partea sudică a mănăstirii a fost folosită pe vremuri ca țintirim. Renovată în cîteva rînduri, Zamca a fost abandonată după desființarea Direcției Monumentelor Istorice, care demarase lucrările de restaurare: biserica este renovată superficial și parțial, clopotnița a rămas cu schelăria pe ea, doar clădirea episcopatului fiind aproape integral renovată.

În cimitirul nou, atribuit de primărie după interdicția de a se mai face înhumări în cel vechi, baronul Varteres von Pruncul a construit în

* În arhitectura armeană medievală, încăpere adosată bisericii pe latura vestică și destinată întrunirilor religioase ori laice sau înhumării membrilor caselor princiare. Îndeobște, rectangulară în plan și cu acoperișul boltit rezemat pe coloane și avînd practicat în centru un luminator. Poate fi asimilat, ca poziție, cu pronaosul.

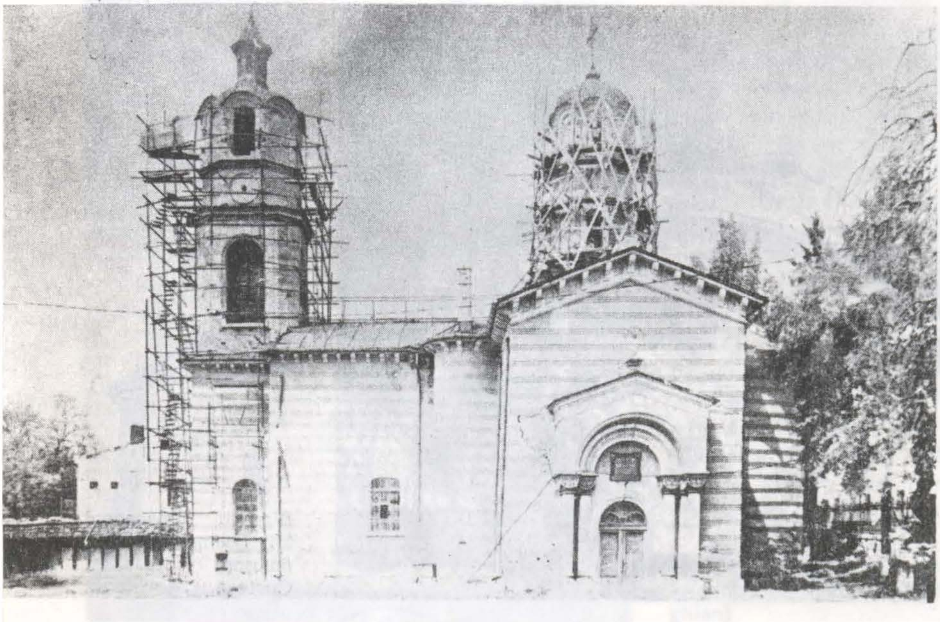

Biserica armenească Sf. Maria din Iași (Foto Gh. Curteanu)

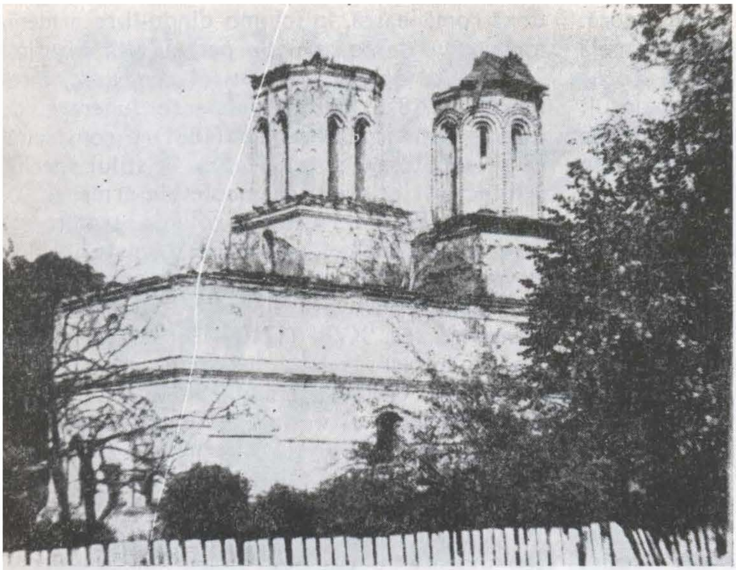

Biserica armenească Sf. Gheorghe din Focșani (Foto Sergiu Selian. Fotografie realizată înainte de distrugerea turlelor)

1902 o capelă în stil arhitectonic specific armenesc, cu hramul Sf. Înviere și destinat a fi cavoul familiei Pruncul(ian).

Orașul Botoșani a fost populat de armeni încă înainte de formarea principatului Moldovei, dovadă biserica Adormirea Maicii Domnului, construită în 1350 și a cărei înfățișare actuală, inclusiv adăugarea unei sacristii, se datorează renovării din 1826, după ce în 1783 îi fusese adosat un gavit. Clădită din piatră, ea este în bună stare.

A doua biserică din Botoșani, Sf. Treime, a fost înălțată în 1795 pe locul bisericii Sf. Oxen datînd din 1567. La renovarea din 1832, gavitul a fost extins și s-a adăugat o sacristie. De curînd, turla centrală a bisericii s-a prăbușit.

Un obiectiv aparte îl constituie cimitirul armenesc, cu numeroase monumente funerare de mare valoare istorică și artistică, aparținînd unor sculptori reputați, ale căror opere dăltuite în marmură și piatră decorează mormintele unor personalități de origine armeană, repre-

Biserica armenească Sf. Maria din Galați (Foto Sergiu Selian)

zentative pentru civilizația română în epocă. În cimitir a fost construită, în 1884, o capelă cu hramul Bunavestire, înălțată de Ana Toros în memoria soțului ei, Avedik von Pruncul.

După Botoșani, cel mai vechi lăcaș armenesc din România îl găzduiește orașul Iași, unde se află biserica Sf. Maria, datată 1395, deci un adevărat certificat de atestare a localității. Reconstruită în 1803, ea se găsește în stare avansată de deteriorare. Este în curs de renovare, deocamdată turlele fiind încinse cu centuri, iar zidurile îmbrăcate în schele. În curtea bisericii, sînt depozitate pe stelaje speciale pietre tombale vechi cu epigrafe de mare valoare documentară.

O altă biserică din Iași, cu hramul Sf. Grigore Luminătorul, fusese clădită în 1616 pe strada Sf. Vineri, dar a fost distrusă de un incendiu în 1828 și, negăsindu-se posibilitatea și nici necesitatea reconstruirii ei, în 1899 a fost complet demolată. Se presupune că biserica Sf. Sava, din apropierea celei cu hramul Sf. Maria, ar fi fost de asemenea armenească, fiind chiar primul lăcaș înălțat de armeni în Iași, dar a fost luată și transformată în biserică ortodoxă românească, în schimb dîndu-li-se armenilor un loc de construcție pentru altă biserică.

Ca și la Botoșani, cimitirul armenesc, întemeiat în 1876, are monumente funerare de interes artistic, iar capela (1881) e construită, ca și la Botoșani și la Suceava, în stilul specific arhitecturii ecleziastice medievale armene.

Orașul Focșani, a cărui colonie armenească este una dintre cel mai tîrziu formate în Moldova, are două biserici armenești: una în partea munteană, construită din piatră și cărămidă la începutul sec. XVIII (1710—15), cu hramul Sf. Gheorghe, iar cealaltă în partea moldoveană, datînd din 1780, cu hramul Sf. Maria. Biserica Sf. Gheorghe este, în prezent, foarte grav deteriorată, cu turlele distruse și cu zidăria decapată la roșu. Cealaltă biserică, păstrată în stare bună, a fost cedată Episcopiei ortodoxe române, care o folosește. În curtea ei, se găsesc monumente funerare și pietre tombale vechi, cu epigrafe referitoare la familiile armenești de renume. Capela cimitirului, cu hramul Învierea, a fost construită în 1891 de ginerii fraților Harutiun și Garabet Popovici, care o comandaseră prin testament.

În Roman, localitate construită la sfîrșitul sec. XIV în mare parte de armeni, colonia armenească, formată din bogătași, a cumpărat în 1355, de la imigranții germani, o biserică din lemn. La jumătatea sec. XVI, armenii își aveau biserica lor, menționată în poemul *Cîntec de jale*, scris de poetul Minas Tokatți, referitor la persecutarea și masacrarea armenilor de către Ștefan Rareș în 1551. Pe locul acesteia, în 1609 a fost înălțată, de către armeanul Agopșa, actuala biserică Sf. Maria, reconstruită în 1864 de Teodoros Soghomonian și Donig Simeon Pipian. Acesta din urmă a fost cel dintîi deputat armean în parlamentul României și cel care l-a primit în conacul său pe Carol I, în timpul vizitei regelui în Roman. Lăcașul, impunător ca dimensiuni, cruciform în plan, cu o turlă centrală și alte două pe absidele laterale, trădează influența arhitecturii gotice în stilul arhitecturii și în ornamentația somptuoasă. În clopotniță este instalat un orologiu adus de la Viena în anii '60 ai veacului trecut și care bătea sferturile de oră cu o melodie. Actualmente, biserica este cedată ortodocșilor români.

În Galați, o biserică armenească din lemn a fost menționată în 1669, ea fiind arsă de turci în 1821 și reconstruită anul următor. Lăcașul

Biserica armenească Sf. Grigore, Tulcea (Foto Sergiu Selian)

Catedrala armenească din București (Foto Sergiu Selian)

actual, cu hramul Sf. Maria, datează din 1858 și este închis, fiind utilizat doar ocazional.

Biserica armenească din Brăila, tot cu hramul Sf. Maria, a fost clădită în 1837.

Biserica din Tulcea, cu hramul Sf. Grigore Luminătorul, a fost construită în 1885, pe locul unei capele de lemn din 1835.

Biserica din Tîrgu Ocna, întemeiată în 1825, cu hramul Sf. Maria, e construită din piatră, pe un teren întins, din care o parte este rezervată cimitirului. Ea posedă o importantă colecție de icoane pe pînză și pe lemn.

Biserica din Gura Humorului, construită în 1864, a fost cedată în 1934 Bisericii ortodoxe române din lipsă de enoriași.

Biserica Sf. Arhangheli din Bacău, edificată în 1848—58, a fost demolată din dispoziția autorităților, pentru a permite sistematizarea zonei, după cutremurul din 1977, deși acesta nu o afectase atît de grav încît să impună dărîmarea ei.

În Țara Românească, numai la București, Pitești, Constanța și Babadag s-au construit biserici armenești.

Catedrala armenească din București, cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, a fost înălțată în anii 1911—15 pe locul unei biserici de lemn clădită în 1638 de ortodocșii armeni (și arsă în 1781), după ce biserica lor anterioară, Bărăția, ridicată în 1581—1629 împreună cu armenii catolici, trecuse sub jurisdicția Papei. Catedrala, edificată după planurile arhitectului Maimarolu, care s-a documentat în Armenia, inspirîndu-se din înfățișarea Catedralei de la Ecimiațin, se revendică atît ca schemă arhitec-

Catedrala armenească din Dumbrăveni (Foto Sergiu Selian)

turală, cît și ca ornamentație sculpturală, tipului specific armean. Este, de altfel, singurul lăcaș de acest fel din România, în afara capelelor din cimitire, menționate mai sus, și de capela catolică din București (șos. Mihai Bravu), construită în 1933 după ce Bărăția arsese în cîteva rînduri și în cele din urmă fusese preluată de franciscani (în prezent, capela catolică armenească aparține Bisericii romano-catolice). Cimitirul armenesc din București, pe lîngă unele monumente funerare interesante, adăpostește o capelă cu hramul Sf. Grigore Luminătorul, în stil armenesc, și pietre tombale vechi expuse aparte.

Biserica din Pitești, fondată în 1693 cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, a fost construită cu aspectul actual în 1852 și renovată în 1882. De dimensiuni modeste, dar bine întreținută, ea aparține epitropiei armenești locale, fiind utilizată doar ocazional.

Constanța, a doua mare colonie de armeni din România, nu dispune de un edificiu propriu-zis bisericesc. Lăcașul construit în 1880 din lemn, cu hramul Sf. Maria, a ars în 1941 și de atunci slujbele religioase se oficiază în fostul local al școlii armenești, care a fost amenajat ca incintă de cult. În 1990, la intrarea clădirii pe două niveluri, a fost adosată o clopotniță, singurul element exterior specific din punct de vedere arhitectural.

În Babadag a existat o biserică armenească de la începutul sec. XVII, avînd hramul Sf. Cruce. Mistuit de foc în 1823 și 1891, reconstruit în 1896, deteriorat de cutremurul din 1940, lăcașul, de tip sală, cu o clopotniță pe latura vestică, a fost în cele din urmă complet distrus, încît astăzi nu se mai păstrează decît conturul zidurilor și fundațiile.

Deși primele atestări documentare privind prezența armenilor în Transilvania datează, așa cum precizam, din sec. X, deși în sec. XV—XVI sute de familii armenești din Moldova s-au stabilit în Transilvania, totuși despre o colonie compactă organizată în această provincie nu se poate vorbi decît după 1670, cînd un exod mai masiv de armeni moldoveni în Transilvania, unde au fost catolicizați, a făcut ca numeroase localități să fie intens populate de armeni, iar două dintre ele, Armenopolis (actuala Gherla) și Elisabethopolis (actuala Dumbrăveni), să fie chiar întemeiate de noii imigranți. Dintre acestea, însă, doar în patru așezări au fost înălțate biserici care s-au păstrat și ca monumente istorice și arhitectonice: Gherla, Dumbrăveni, Gheorgheni, Frumoasa.

În Gherla, unde întreg orașul, construit fiind de armeni, este împînzit cu clădiri civile de valoare istorică, dar și artistică, lăcașurile cultului armeano-catolic sînt Catedrala Sf. Treime (fondată în 1748 și tîrnosită în 1776) și biserica Bunavestire sau Sf. Solomon (după numele întemeietorilor, în 1724, frații Șima Soghomonian). Pe lîngă acestea, mai există o capelă în cimitir și o alta, Sf. Grigore Luminătorul, la orfelinat, fondată în 1885 și tîrnosită în 1894.

În Dumbrăveni, armenii au avut patru lăcașuri: Catedrala Sf. Elisabeta, construită din piatră în 1850 și actualmente în stare relativ bună (îi lipsește turla din stînga de pe fațada principală, prăbușită într-un cutremur); biserica Sf. Treime, datînd din 1723, construită de asemenea din piatră, pe locul uneia vechi, din lemn, în stil gotic; biserica Sf. Petru și Pavel, ridicată în 1796 de călugării armeni ai Congregației catolice a mkhitarenilor din Veneția; biserica Sf. Ioan Botezătorul, cedată în 1920 luteranilor.

Biserica din Gheorgheni, construită în 1733 (clopotnița adăugată în 1734), este fortificată, împrejmuită cu un zid întărit cu turnuri. Colonia dispune de cimitirul său, în care se află monumente funerare de valoare artistică.

Asemănătoare bisericii din Gheorgheni este cea din Frumoasa, comună în apropiere de Miercurea-Ciuc, în care armenii stabiliți în 1675 au înălțat în 1700 biserica Sf. Treime, înconjurată cu un zid de apărare.

Bisericile armenești din Transilvania, aparținînd unei comunități de rit catolic, sînt construite în stilul propriu edificiilor religioase catolice. Prin urmare, în arhitectonica și decorația sculpturală nu pot fi identificate trăsături specifice artei armene medievale, exceptînd

frescele și icoanele cu tematică și inscripții armenești.

Interesant este, însă, că nici bisericile din Moldova și Muntenia, înălțate de armeni ortodocși, fideli credinței originare a neamului lor, nu au stilul arhitectural tipic armean, ci pe cel ortodox local, cu excepțiile menționate anterior — Catedrala din București și majoritatea capelelor din cimitire. Paradoxul sporește dacă luăm în discuție aspectul contrar acestuia, și anume influențarea arhitecturii religioase române de către cea armeană. Dacă nu și-au valorificat moștenirea civilizației lor în propriile edificii, în schimb armenii au transmis elemente ale acestei civilizații arhitectonicii și ornamenticii lăcașurilor românești. Exemplele sînt notorii, analizate și evidențiate de cărturari români, ca B. P. Hasdeu, N. Ghika-Budești, V. Bănățeanu, I. Nacu: mănăstirile Curtea de Argeș, Dealu, Văcărești, Dragomirna, biserica Trei Ierarhi din Iași, iar prin mijlocirea arhitecturii sîrbe, mănăstirile de la Tismana și Cozia.

SERGIU SELIAN

BIBLIOGRAFIE

« ANI » — revistă de cultură armeană, București, 1935—1943.

G. BALȘ, *Influences arméniennes et géorgiennes sur l'architecture roumaine*, Vălenii de Munte, 1931.

VLAD BĂNĂȚEANU, *Armenii în istoria și în viața românească*, București, 1938.

AL. BUSUIOCEANU, *Influences arméniennes dans l'architecture religieuse du Bas-Danube*, București, 1928.

GRIGORE GOILAV, *Bisericile armene de prin Țările Române*, București, 1911.

B. P. HASDEU, *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1886.

GRIGORE IONESCU, *Empreintes arméniennes dans la décoration architecturale et la structure de certains monuments roumains*, Erevan, 1978.

HOVHANNES KALPAKIAN, *Rumanahai caghută (Comunitatea armeană din România)*, Ierusalim, 1979.

SUREN KOLANDJIAN, *Les Arméniens en Transylvanie*, în « Revue des études arméniens », vol. IV/1967, Paris.

V. MESTUGEAN, *Istoria armenilor*, vol. I, 1923; vol. II, 1926, București.

ION SAVA NANU, *La Cathédrale arménienne de Bucarest*, Erevan, 1978.

P. P. PANAITESCU, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia Armeană din Suceava*, în « Revista istorică română » vol. IV, 1934, București.

H. G. SIRUNI, *Hai eghegheţin rumen hoghi vra (Biserica armeană pe pămîntul românesc)*, Ecimiaţin, 1966.

LA VALEUR DE L'ARCHITECTURE POPULAIRE ROUMAINE AUTHENTIQUE°

C'est à peine à la moitié du XIX-ème siecle que certaines anciennes notions ont pris de nouveaux sens comme c'est le cas du terme VALEUR en philosophie, ou des termes STATIQUE et DINAMIQUE dans la science.

Dans l'ancien latin, par « valum » on entandait palissade, mur de défence et « valere » signifiait être fort, être en bonne santé.

En 1770 Adam Smith étend l'utilisation du terme au domaine économique, avec un sens appliqué, plus tard dans les finances, dans les mathématiques, dans les arts, dans la vie pratique et après aussi à la caractérisation de la situation sociale. Désignant finalement tout ce qui peut être utile pour la personne humaine et pour la vie sociale — la notion de VALEUR devient, par une nouvelle extenssion, entièrement spirituelle. En ce qui concerne l'architecture — la valeur — comme attribut artistique complèxe et spécifique, dérive justement du maximum de clarté et de concision de l'expression, poussées jusqu'à l'essence de l'accord intime entre la FONCTION, la TECHNOLOGIE et la FORME.

Car n'importe quelle construction ne représente pas de l'architecture, même lorsqu'elle répond pleinement à sa fonction et à la technologie, comme c'est le cas de beaucoup d'imeubles de notre environnement, qui ne satisfont pas aussi le troisieme critère — celui de la conception spatiale, de l'harmonie du volume. L'architecture ne consiste pas a ériger des écrans qui ne font pas l'effort d'exprimer la fonction des espaces ainsi obturés, ou des décors de théâtre. Elle ne doit pas, non plus, suivre servilement les fluctuations de la mode.

D'autre part une forme spatiale inspirée, servie par une technologie adéquate ne peut pas être considérée un concept architectural que si elle répond dans la même mesure à la fonction.

En 1969, le japonais Noboro Kawazoe, mettant l'accent aussi sur la signification que l'architecture doit offrir à la societée humaine (parce que les formes de la culture sont le resultat de cette médiation entre l'homme et la societée, réalisée par le symbol) considère que dans l'architecture la valeur pure c'est l'espace et la valeur pragmatique c'est la fonction. L'architecture est en premier lieu appelée à assurer la communication humaine et non pas n'importe quelle communication — mais celle responsable et capable de proliférer le message de valeur.

Le plus haut degré de la valeur est démontré par la *permanence* dans le temps. Il suffit un seul exemple, celui du Parthénon d'Athènes qui suscit encore aujourd'hui la même appréciation unanime que celle des anciens. Les permanences de sa valeur l'inscrivent aussi à l'avenir dans le patrimoine universel de l'humanité.

L'architecture, par son cadre spatial de médiation entre la nature, l'homme et la société, représente le premier étalon dans l'évaluation des composantes de la civilisation d'un peuple, d'autant plus en Roumanie où elle occupe la place d'une création majeure de la culture populaire.

J'essayerai en détacher quelques caractéristiques essentielles qui assurent la valeur de notre architecture paysanne, ainsi que de celle créée dans les bourgades ou dans les villes par des artisans anonymes.

L'architecture populaire roumaine est à *l'échelle de l'homme*, même dans les édifices de culte (fig. 1). C'est une *architecture ouverte* qui assure ce milieu édifié, intermédiaire entre le milieu naturel, l'homme et la communauté — ce passage gradué de rythmes, d'ombre et de lumière de l'interieur à l'exterieur (par exemple le principe de la galérie extérieure, la « prispa » (fig. 2) ouverte vers le soleil, vers le monde fréquemment par l'entremise des arcades.

Ce message de sociabilité, de communication humaine est présent dans sa conception dès le néolithique, comme à Vădastra, (fig. 3) jusqu'à nos jours (fig. 4; 5; 6) et s'est imposé, de même, dans la loggia du logement urbain industrialisé.

Notre architecture populaire authentique, surtout celle des villages — *s'inscrit tout particulièrement dans la nature* du pittoresque pay-

---

° Communication au 9ème Congrès de l'Union Internationale des Femmes Architecte, UIFA 91, à Copenhague, Danemark, le 21.08.1991

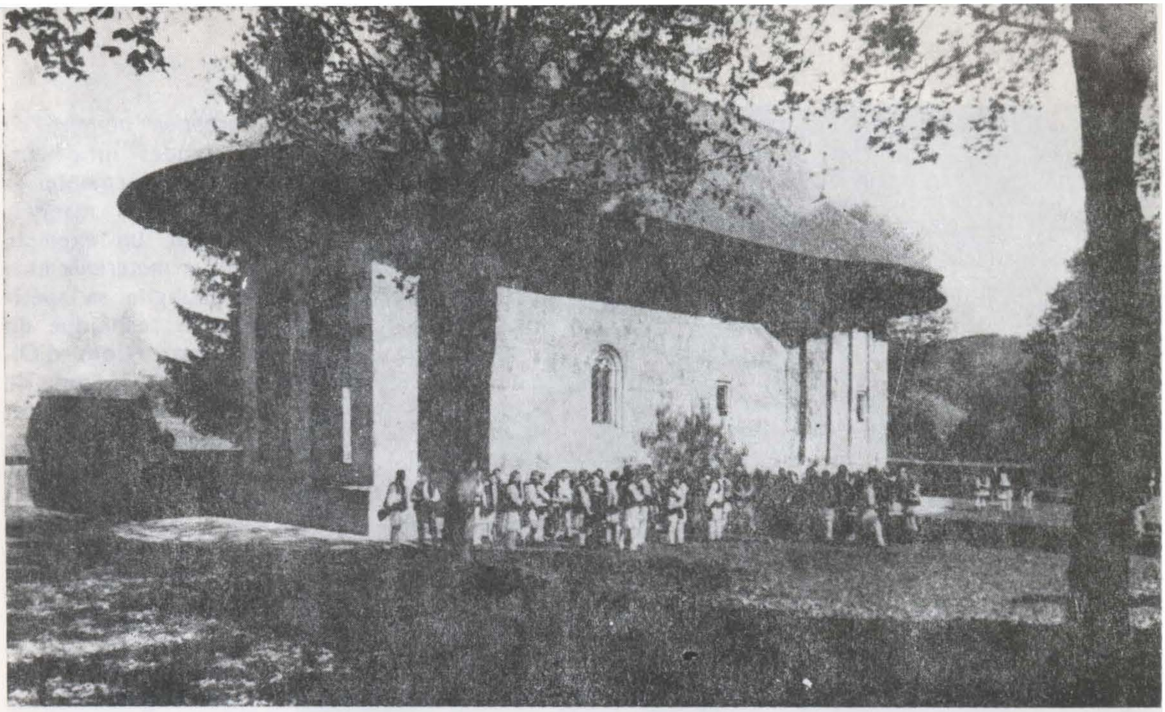

sage sous-carpathique, dans l'espace « mioritique », naturellement modélé par des rythmes (vallée — colline). Avec des variations d'une zone à l'autre, elle assure le caractère local, sans dépasser le cadre spécifique unitaire de l'architecture ou de l'art roumain et sans perdre de sa valeur, de sa sobrieté, ou de l'originalité de son expression. *Elle n'imite pas et ne peut pas etre imitée* — elle est spécifique, *pénetrée de dignité et marquée par la géometrie de l'ornement;* c'est une leçon de mesure et de jugement. Reliée à l'existence et au travail, elle est honnête, profondement réaliste et repond à l'utilité sociale, à l'apport humanisant.

Sa force d'expression et son caractère sont soulignées aussi par la conception du toit (fig. 7) (qui met en evidence la mesure de son équilibre) et souvent par des grandes surfaces pleines, blanches (fig. 8).

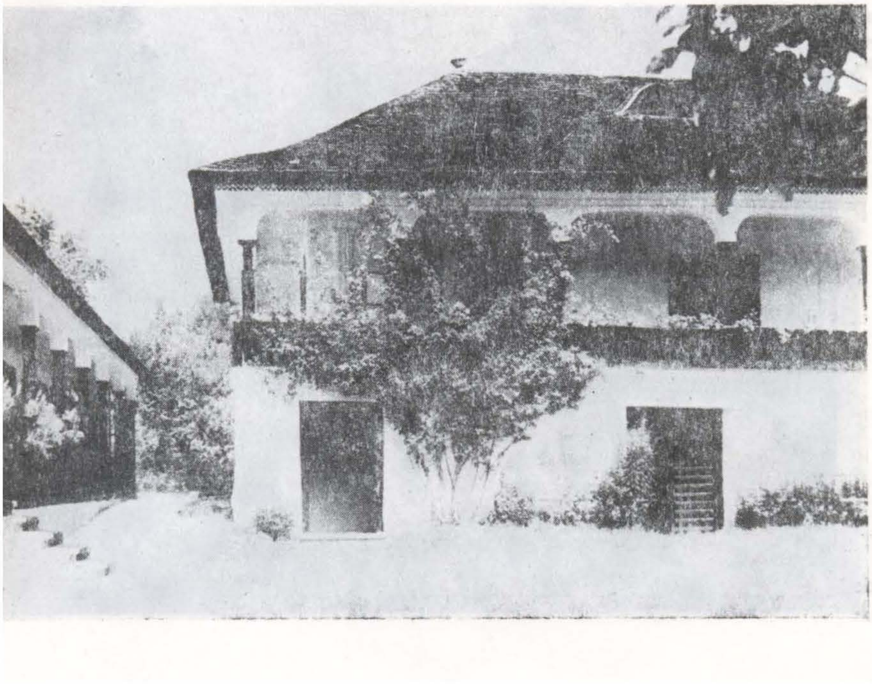

1. L'Église à fresque extérieure du monastère Humor — district de Suceava (a).

2. La maison Baştea de Rucăr — district de Braşov (b).

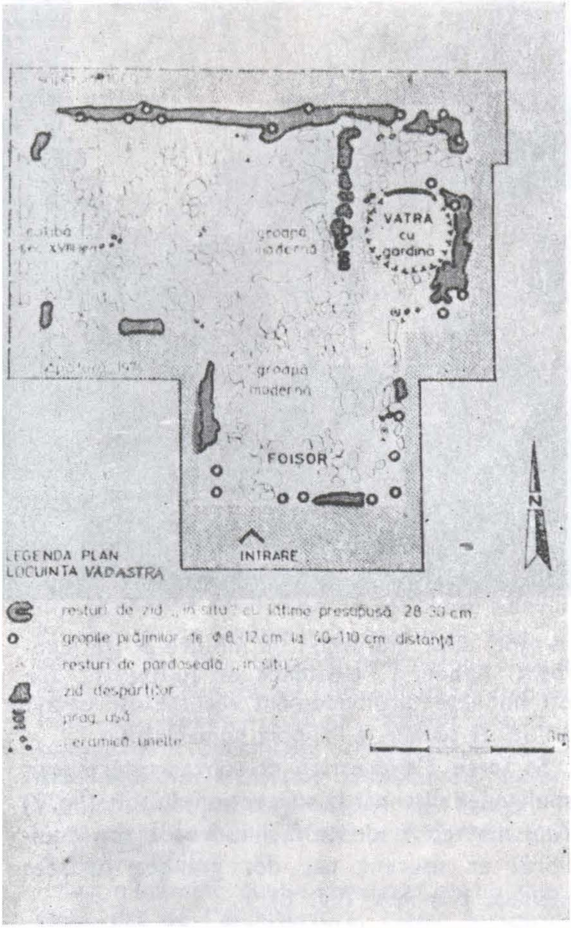

Elle *s'impose par la conception unitaire du volume*. C'est l'image de grandes intuitions, de proportions, de rythmes et d'harmonies — synthétisant au mieux les multiples manifestations de l'art. Elle est surtout un exemple *d'accord ideal entre le volume, les materiaux et la technique* — accord qui en souligne sa spécificité, son ingeniosité. Dans la technique du bois, ce sont surtout les constructions d'Oltenie, (fig. 9) de Maramureș, de Lăpuș, de Vrancea, qui marquent des sommets du genre; à Șurdești, (fig. 10) le paysan a construit l'église en bois la plus elevée d'Europe, avec ses 54 m. de hauteur, sans plus parler du raffinement des ses proportions.

Derrière ce que nous appelons en général « beau » se trouvent, en fait, des proportions millénaires, vérifiées par des rapports géométriques.

C'est consciemment que l'humanité a suivi, dès la préhistoire, ces tracés régulateurs, ce qui nous est attesté par les exemples de Cladova, Lepenski Vir, Cucuteni, Hamangia, Vădastra, Gumelnița, Boian, Stonehenge, Cîrna, Sarmisegetuza, comme aussi par ceux de l'antiquité de la Crète, de l'Égipte, de la Grèce (illustrés par Phidias au Parthénon), de l'Italie (par Vitruve), tout aussi bien que dans la Renaissance (par Michel Ange, par Bramante, par Dürer).

Des études faites par des roumains, dans la période entre les deux guerres (Matila Ghyka,

3. Le plan de la maison ancienne de 6000 ans, avec « foisor » découverte en « situ » par l'archéologue Corneliu Mateescu, à Vădastra — district d'Olt (c).

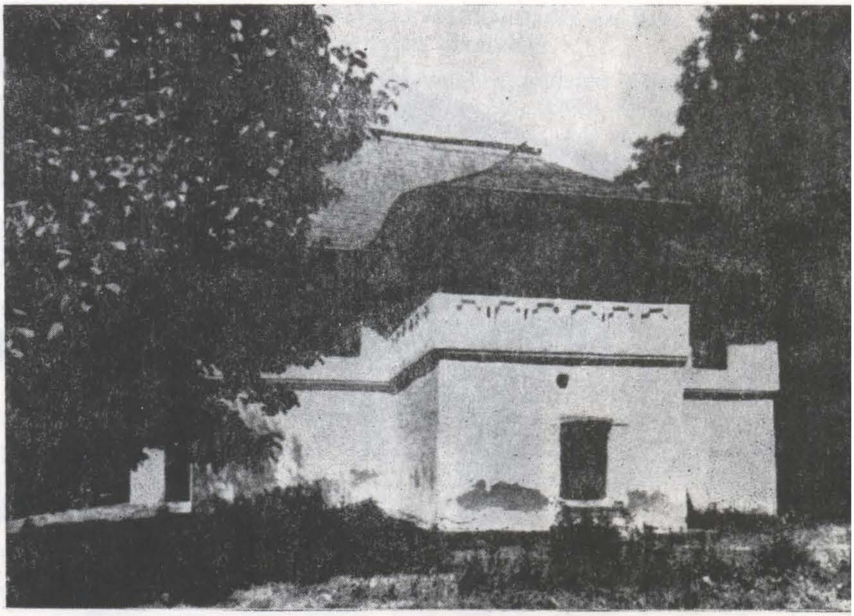

4. La maison des Glogoveni de Glogova — district de Gorj (a).

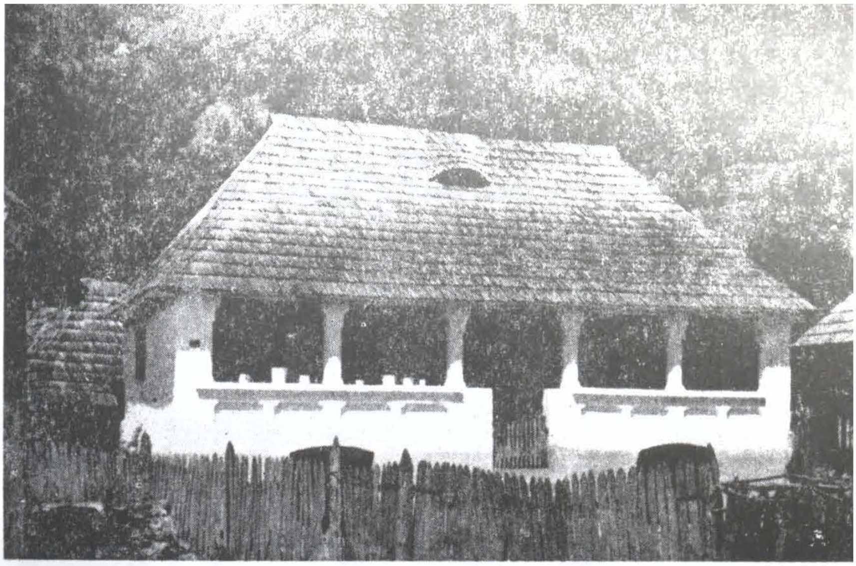

l'architecte G. M. Cantacuzino, Cristofi Cerchez ainsi qu'à l'époque contemporaine celles, trop peu connues, des architectes Adrian Gheorghiu, Henrieta Delavrancea — Gibory et Constantin Joja, études qui servent de guide pour retrouver sens, rythmes et essence dans notre architecture authentique, nous rendent clair le fait que nos artisans anonymes les ont respectés, même si parfois ils ont perdu leurs significations profondes. Même aujourd'hui on retrouve sur tout le territoire de la Roumanie des manifestations artistiques valeureuses et unitaires, qui joignent l'utile au beau, sans ostentation.

L'architecture populaire roumaine *contient une série de rapports*, de proportions et de résultantes des réseaux géométriques, *dominés par le nombre d'or* $\frac{1+\sqrt{5}}{2} = 1{,}618$ — nombre qui

6. Maison de la zone de Ploiești — district de Prahova (d).

7. Maison à Curtişoara — district de Gorj (a).

8. Maison avec « geamlîc » à Nămăeşti — district d'Argeş (e).

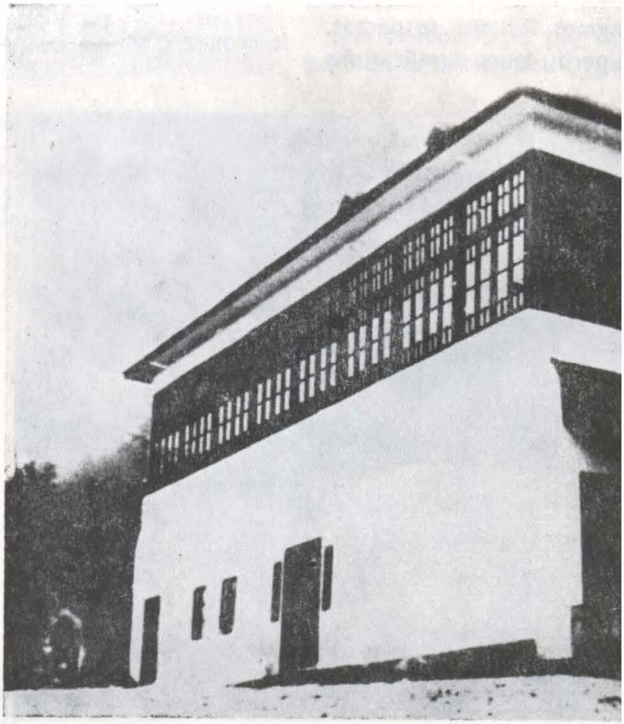

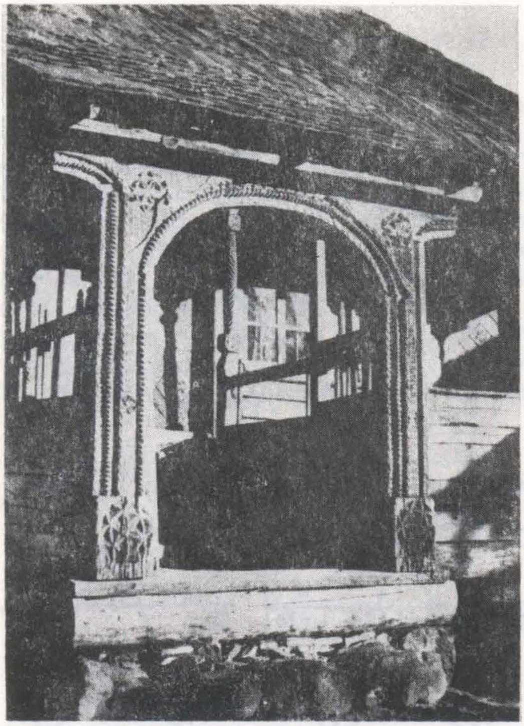

9. La maison Mogoş de Ceauru — district de Gorj — Musée du village de Bucarest (b).

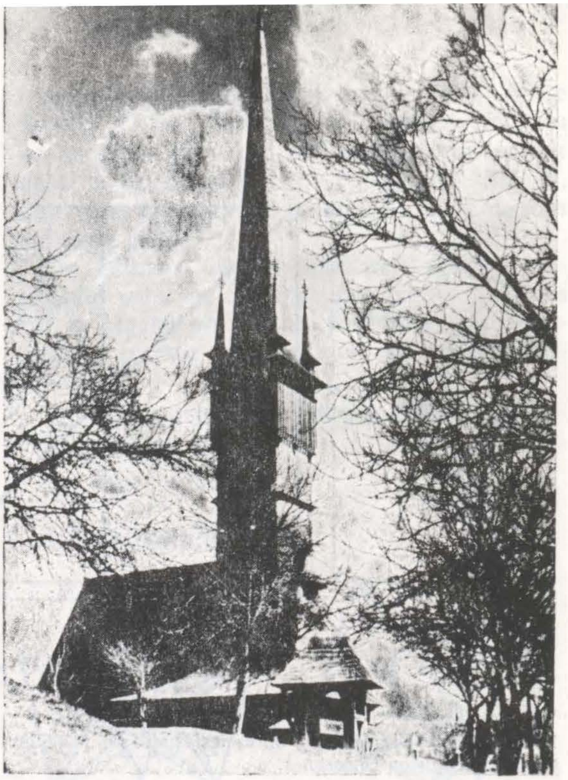

10. L'Église de Şurdeşti-Lăpuş — district de Maramureş (f).

exprime le lien le plus serré entre l'ensemble et la partie (le détail, l'ornement complétant seulement le volume sans le suffoquer). Dans la recherche des lois objectives du beau le nombre d'or peut être considéré comme une constante du phénomène esthétique (ou du beau naturel), tant dans la nature que dans l'architecture populaire. L'architecture moderne, qui réduit au minimum la décoration, doit en revanche être fondée au maximum sur des proportions consacrées, qui, à leur tour, doivent répondre aux besoins fonctionnels, techniques, économiques, esthétiques tout aussi bien qu'à l'identité spécifique de chaque zone culturelle. C'est ainsi qu'on peut opposer à l'arbitraire un critère scientifique (car le soit disant « formalisme » tend a délivrer la création plastique de n'importe quel procédé objectif de composition, se bornant à la libre inspiration).

Par l'« ordinatio » Vitruve entendait des relations convenables entre les grandeurs qui harmonisent le tout avec ses parties, des relations qui peuvent corriger et embellir les dimensions strictement utilitaires et isolées. Le nombre d'or est retrouvé dans la nature seulement dans le règne végétal et animal, où abonde le nombre de symetrie 5 (par exemple dans les proportions du corp humain, dans les spirales des coquilles).

Dans le règne mineral (où se trouvent les formes les plus évoluées de la matière anorganique, qui présentent des symétries de l'ordre 4 et 6), le nombre d'or ne se retrouve pas. Il y a un demi-siècle que mon professeur, l'architecte Adrian Gheorghiu, mettait en évidence les propriétés du nombre d'or d'assurer la valeur d'une proportion, en soulignant que ce nombre 1, 618 est la limite du rapport de deux termes consécutifs de la suite de Fibonacci, dans laquelle un terme est égal à la somme de deux autres termes précédents (1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21 . . .).

Ainsi les figures géométriques qui contienent en diverses manières le nombre d'or, surtout par l'entremise des réseaux pentagonaux, sont: — *dans le plan* — *le rectangle d'or* dans lequel une suite infinie de carrés se rangent en spirale (fig. 11). Ce rectangle d'or se retrouve fréquement dans les « foişor » des maisons du paysan

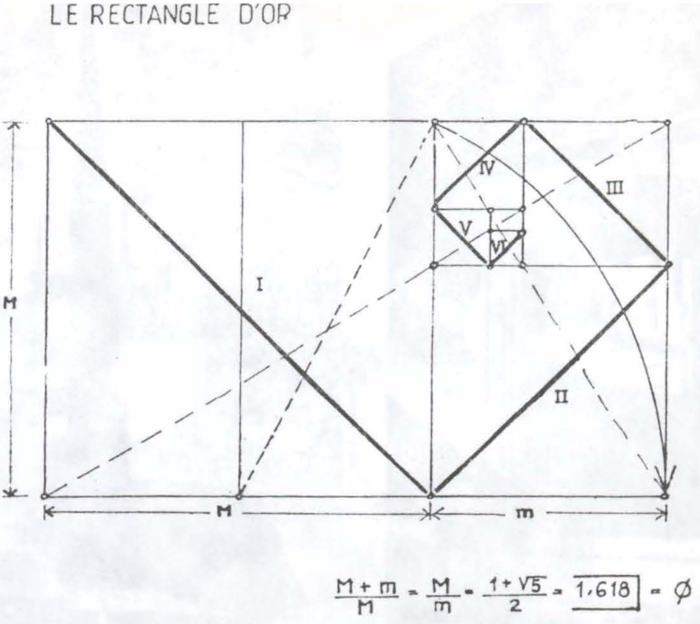

11. Le RECTANGLE D'OR, d'après les études de 1945 du prof. arch. Adrian Gheorghiu.

13. Le PENTAGONE D'OR — synthèse sur des temoins et sur l'architecture archaïque des études de l'arch. Silvia Păun, de 1983.

12. Rectangle qu'il a identifié aux portes (exemple du district de Gorj).

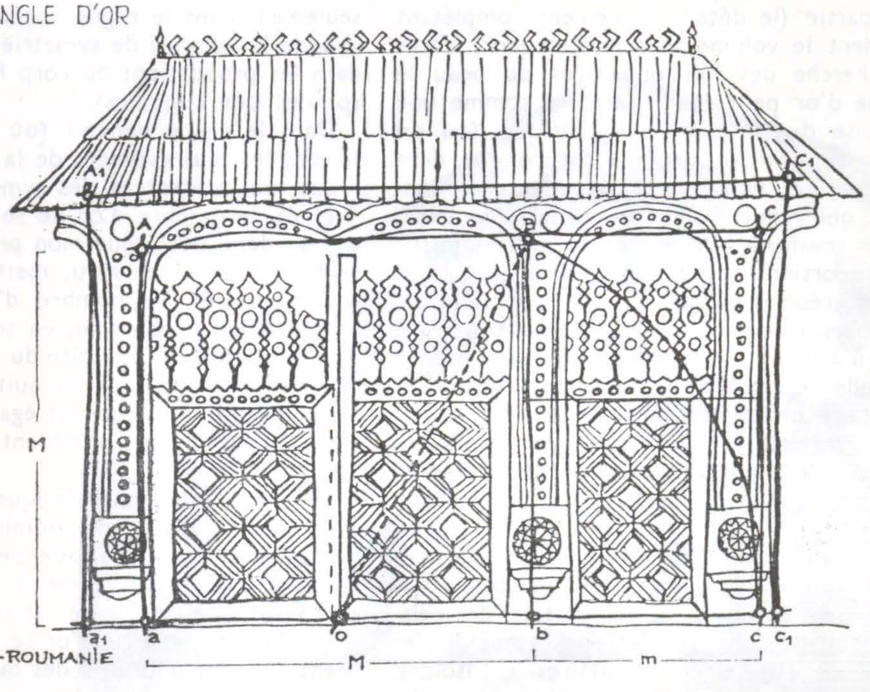

roumain et surtout dans les portes de Gorj—Oltenie (fig. 12).

— *le pentagone régulier d'or* (fig. 13) est identifié au Parthénon, (fig. 14) ainsi que dans nos maisons paysannes à deux niveaux (fig. 15 16, 17, 18) et se retrouve de même dans les sites préhistoriques d'Amerique, à Mont Crow ou à Piedra Pintada de Brésil; tout aussi bien que dans le basin du Danube, en Roumanie, dès l'épipaléolithique; le pentagone sur la pierre ancien de 8000 ans, à Chindia (ainsi qu'à Lepenski vir en Jugoslavie) à l'époque de bronze, ancien de 4000 ans à Nucu, à Găvanele du district de Buzău ou ancien de plus de 1200 ans à Basarabi du district de Constanța, ainsi qu'aujourd'hui dans l'étoile de Nöel ou dans le cerf volant de nos enfants (fig. 13).

— *le pentagone étoilé* répéré dans la vieille mairie de Burges est présent aussi dans l'église de Trei Ierarhi de Iassy.

Du pentagone régulier peut résulter aussi:

— *le triangle d'or à l'angle aigu de* 36°, en Russie répéré par les chercheurs Kirilova, dans l'église Vosnezenie et par A. Tistz, dans les icônes de Roubliov; en Roumanie dans l'église Bolnița Coziei, dans les maisons développées en longueur (à Rucăr, à Hunedoara) et surtout dans les églises en bois de Maramureș, (fig. 19, 20), ainsi que dans les «foișor» des maisons au socle élevé.

Les réseaux pentagonaux sont plutôt identifiables dans les constructions pas trop hautes où le regard embrasse l'ensemble sans déformation, comme est le cas de nos maisons paysannes.

On rencontre aussi d'autres formes géométriques telles que:

— *le triangle équilatéral et le carré d'or* — identifiés dans la cathédrale de Milano par l'architecte et mathématicien Stornalodio de Plai — sance, ainsi que dans l'architecture populaire bavaroise par Rodolfe Heim.

Les réseaux pentagonaux plus complexes, qui se retrouvent dans la façade de la cathédrale Notre Dame de Paris ou de la loggia des carriatides de l'Érechthéion d'Athènes, sont présents aussi dans le portail de l'escalier de la maison de Mogoș d'Oltenie (fig. 9) (Musée du village de Bucarest).

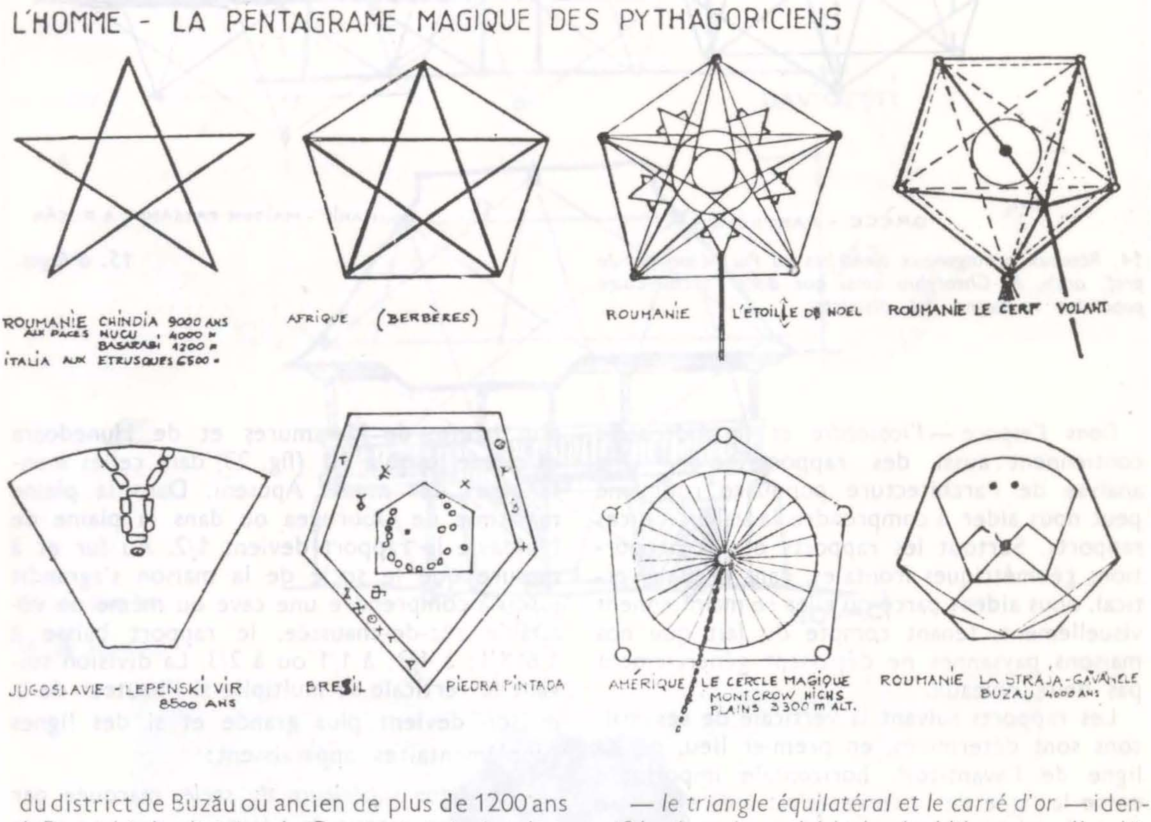

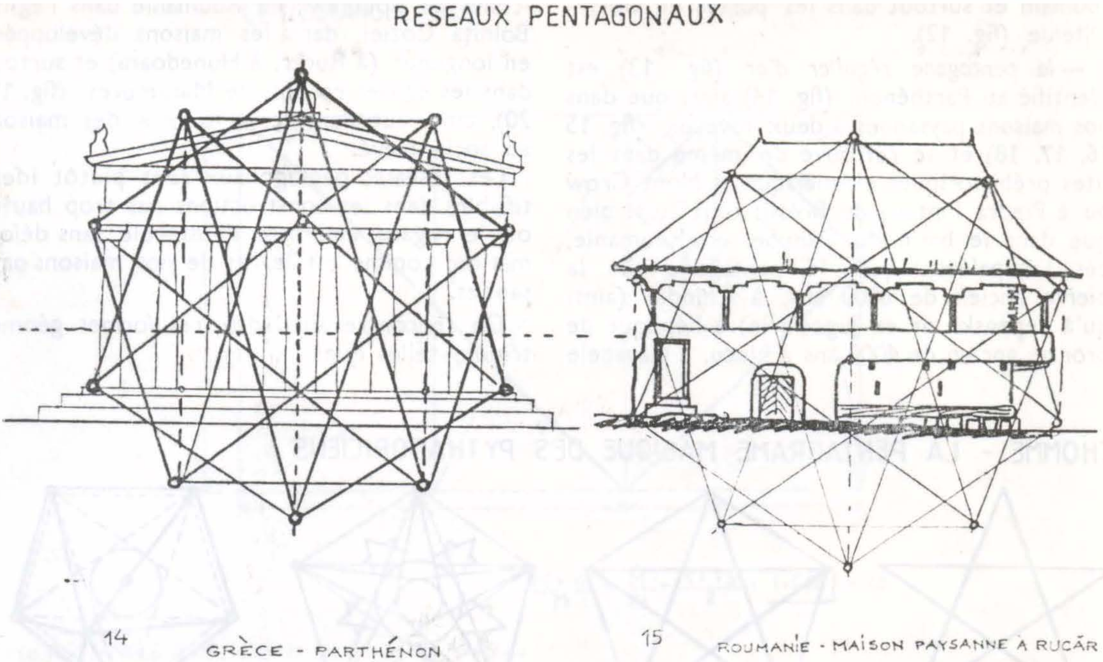

14. Réseaux pentagonaux identifiés au Parthénon par le prof. arch. A. Gheorghiu ainsi que dans l'architecture populaire roumaine des districts: 15. d'Argeş.

Dans l'espace — l'icosaèdre et le dodécaèdre contiennent aussi des rapports d'or. Une analyse de l'architecture populaire roumaine peut nous aider à comprendre la valeur de ces rapports. Surtout les rapports et les proportions géométriques frontales, dans le plan vertical, nous aident parce qu'elles se maintiennent visuellement, tenant compte du fait que nos maisons paysannes ne dépassent généralement pas deux niveaux.

Les rapports suivant la verticale de ces maisons sont déterminés, en premier lieu, par la ligne de l'avant-toit, horizontale importante entre la ligne de la terre (c'est-à-dire la base de la façade) et celle de la cîme du toit. Se détache donc *un premier rapport — toit / façade —* (fig. 21 a) (entre l'hauteur du toit et celle de la façade). La ligne de l'avant toit, si celui-là n'est pas obstru, peut être consideré jusqu'à la rencontre du mur exterieur, aspecte qui se justifie visuellment.

Pour les maisons à un seul niveau des zones collinaires sous-carpathiques ce rapport est 2/1 (fig. 22) et arrive à 3/1 dans les contreés plus hautes de Maramureş et de Hunedoara et même jusqu'a 4/1 (fig. 23) dans celles montaneuses des monts Apuseni. Dans la plaine maritime de Dobrogea ou dans la plaine de Moldavie le rapport devient 1/2. Au fur et à mesure que le socle de la maison s'agrandit jusqu'à comprendre une cave ou même un véritable rèz-de-chaussée, le rapport baisse à 1,618/1; à 4/3; à 1/1 ou à 2/3. La division suivant la verticale se multiplie si l'hauteur de la maison devient plus grande et si des lignes supplémentaires apparaissent:

— *la ligne supérieure du socle*, marquée par un profil en retrait de l'étage ou par une sorte de ceinture (« brîu » en roumain) et la ligne supérieure de la balustrade de la « prispa » de l'étage (« pălimar » en roumain) — deviennent très importantes. Dans les cas où la balustrade est construite en briques (traitement caractéristique pour la zone de Muscel) — la ligne du socle doit être considérée la ligne supérieure du parapet de la « prispa » de l'étage, situation où le plus fréquemment on rencontre

RÉSEAUX PENTAGONAUX

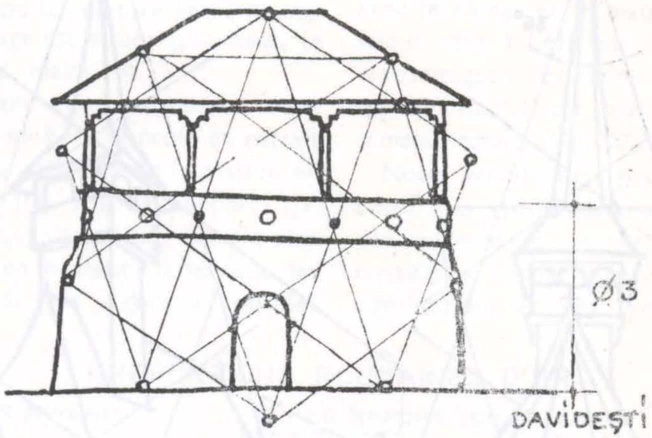

16. *d'Olt.*

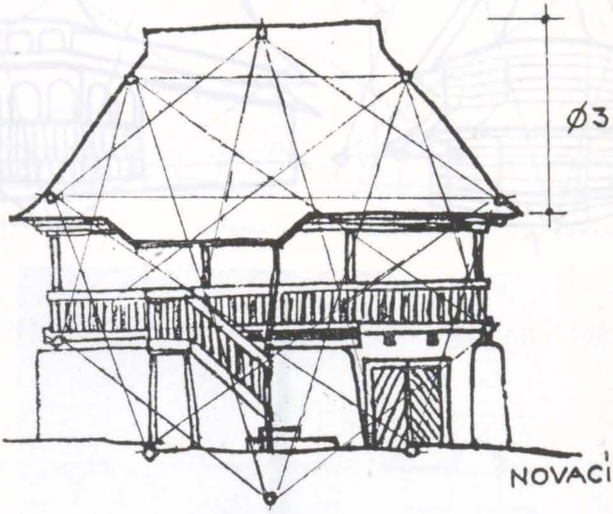

17. *de Gorj et*

18. *de Hunedoara*

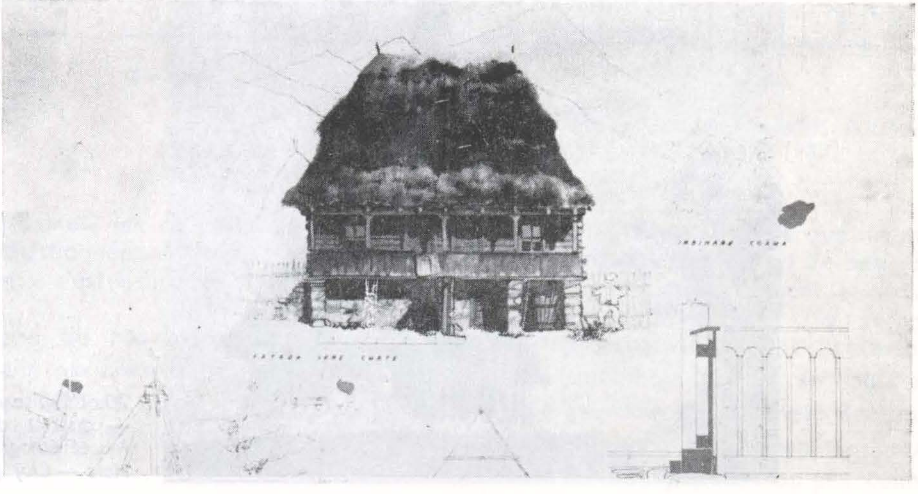

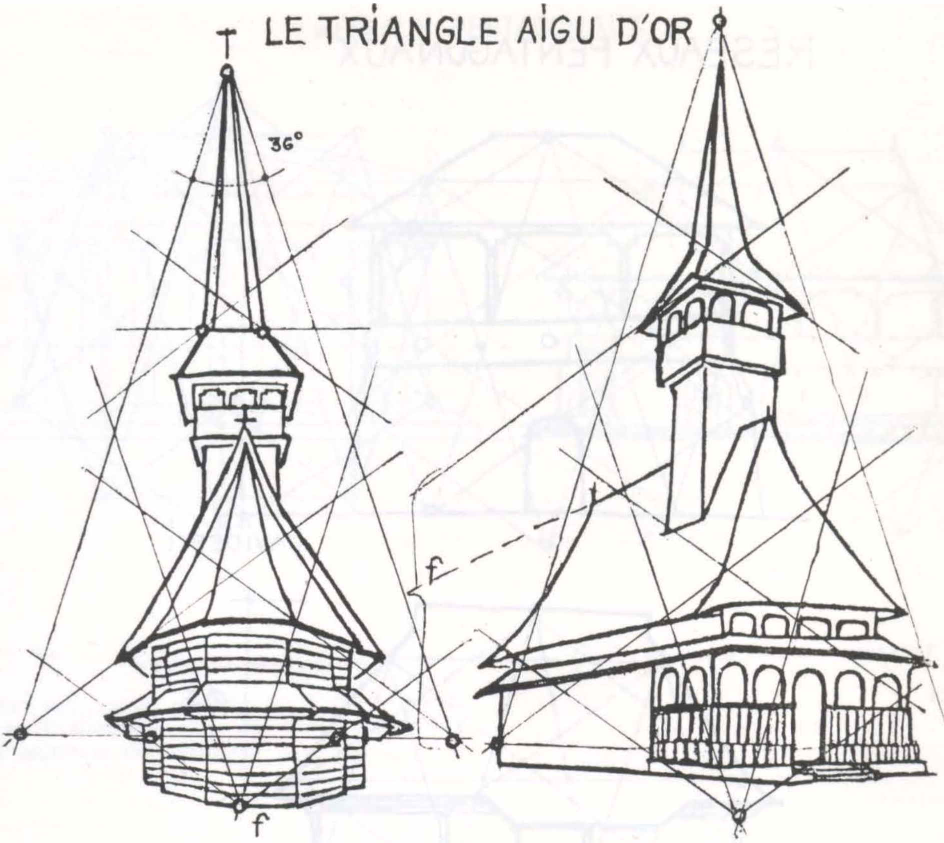

19. Le *TRIANGLE D'OR identifié dans les églises roumaines en bois anciennes de 500—300 ans — du district de Maramureș), par le prof. arch. A. Gheorghiu.*

20. L'Église de Petrindu — district de Sălaj — Museé étnographique Hoia — Cluj (c).

le rapport 1/1,618. Donc *un second rapport est: la « prispa » de l'étagé / le socle élevé* (fig. 21b.)

Dans les maisons fortifiées (les « cula » d'Olténie (fig. 24), où la ceinture entre le rèz-de-chaussée et l'étage est située plus haut, le rapport 1/1,618 se maintient.

Généralement dans les maisons à deux niveaux, au parapet en bois, le profil en retrait de l'étage partage la verticale de la maison en deux parties égales (fig. 25), le rapport 1/1.

Pour les maisons qui s'amplifient dans le plan horizontal ainsi qu'en hauteur, telles que les maisons des boyards, les « conac », ou des

Après de profondes analyses, l'architecte Adrian Gheorghiu est arrivé à la conclusion que les dimensions ayant des raports d'or varient avec le climat et le materiel utilisé et que *la valeur de: 1/1,618 est caracteristique pour le « pittoresque » des maisons, tandis que le rapport opposé 1,618/1 est plutot spécifique pour le « monumental »* (fig. 27).

Notre architecture paysanne reflète des génèses, des synthèses, d'ingénieuses structures, des rythmes et des proportions longuement cristallisés depuis la préhistoire, chargés des significations et des symbôles d'une culture

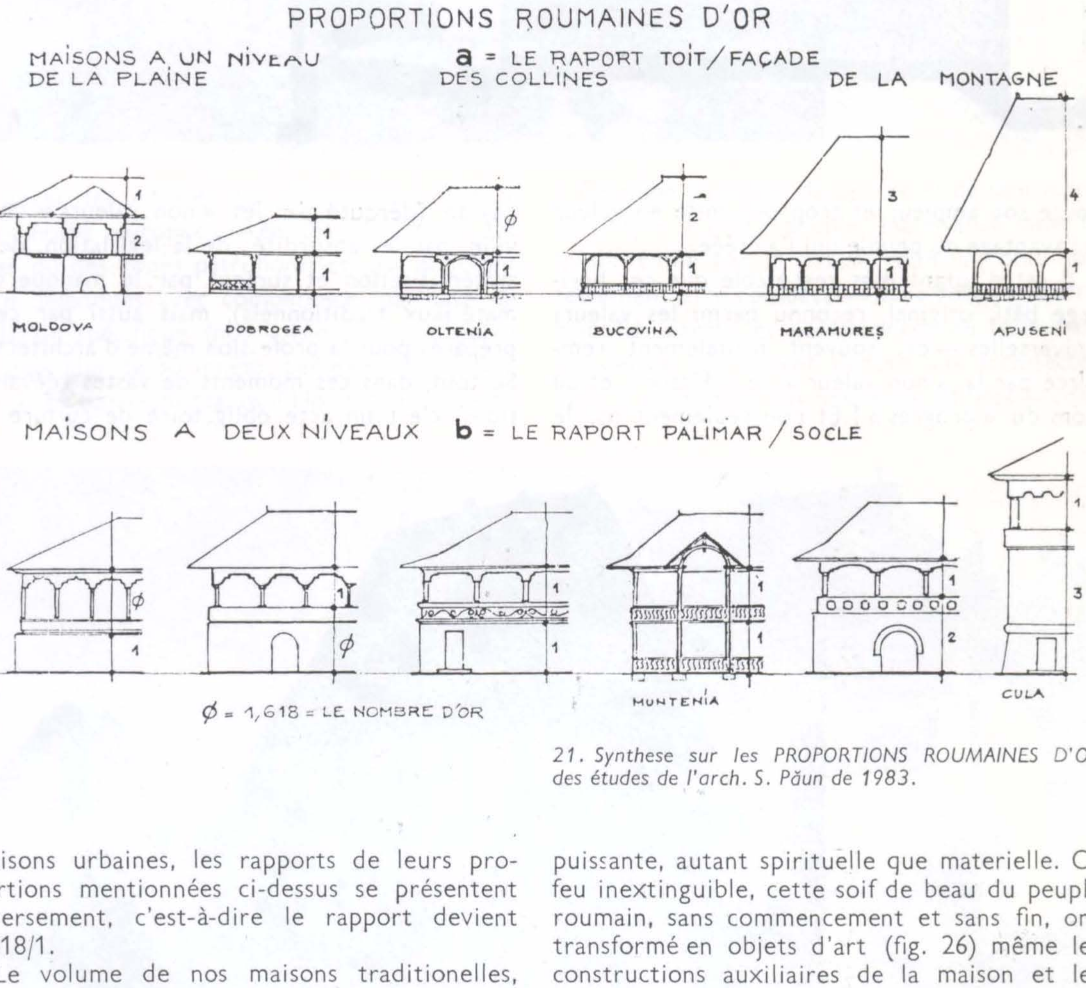

21. Synthese sur les PROPORTIONS ROUMAINES D'OR des études de l'arch. S. Păun de 1983.

maisons urbaines, les rapports de leurs proportions mentionnées ci-dessus se présentent inversement, c'est-à-dire le rapport devient 1,618/1.

Le volume de nos maisons traditionelles, leurs détails volumétriques (en special les poêles) (fig. 26) présentent leurs trois dimensions proportionelles aux nombres 1; 1,618 ou 1,618 [2].

puissante, autant spirituelle que materielle. Ce feu inextinguible, cette soif de beau du peuple roumain, sans commencement et sans fin, ont transformé en objets d'art (fig. 26) même les constructions auxiliaires de la maison et les outils. La complexité des attributs de notre culture populaire (ancienneté continuité, originalité, unité dans la diversité, permanence, mesure et valeur), a été trop peu connue, dans

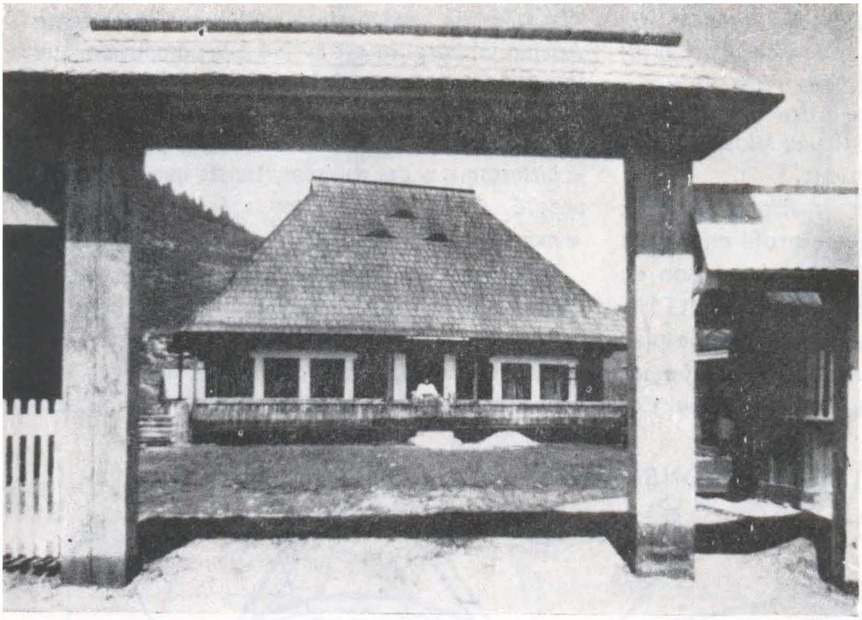

22. *Maison de la zone de Cîmpulung — district de Suceava (a).*

toute son ampleur et trop peu mise en valeur à l'avantage du peuple qui l'a créée.

Il est d'autant plus regrétable que cet héritage bâti, original, reconnu parmi les valeurs universelles — est souvent brutalement remplacé par la « non valeur », le « kitsch » et au nom du « progrès » ! Et non seulement par le paysan (dérouté par les « non valeurs » de la ville, par les absurdités de la legislation, de la systématisation et surtout par le manque des matériaux traditionnels), mais aussi par ceux préparés pour la profession même d'architecte ! Surtout, dans ces moments de vastes réévaluations, c'est un acte obligatoire de culture de

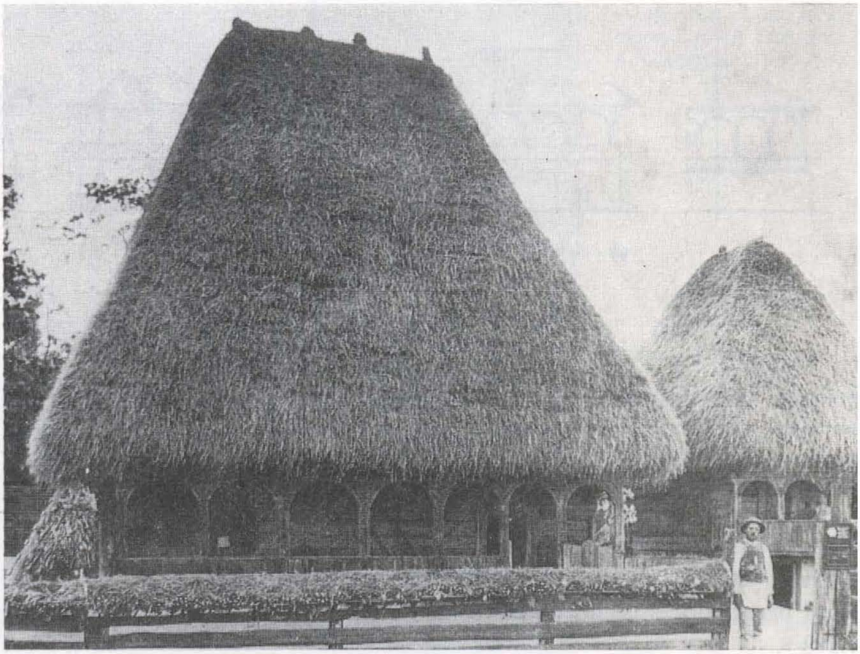

23. *Maison à Sălciua de Sus — monts Apuseni — district d'Alba — Musée du village de Bucarest (b).*

24. *La « Cula » de Curtişoara — district de Gorj (c).*

protéger les édifices qui s'inscrivent dans le patrimoine européen — en les déclarant des sites ou des zones patrimoniales, qui pourront être défendues avec compétence, par une législation spécifique (nos voisions le pratiquent de puis plus de 30 années, par exemple la Bulgarie, à Koprivschtitza, ou l'Hongrie à Holloko).

Ce riche potentiel de pensée et de sentiment spécifique à notre peuple, materialisé dans le trésor édifié par le paysan roumain, doit non seulement être conservé — mais doit aussi être fructifié, parmi les permanences de la valeur. Un devoir qui revient surtout aux architectes dans la réalisation des nouveaux édifices — con-

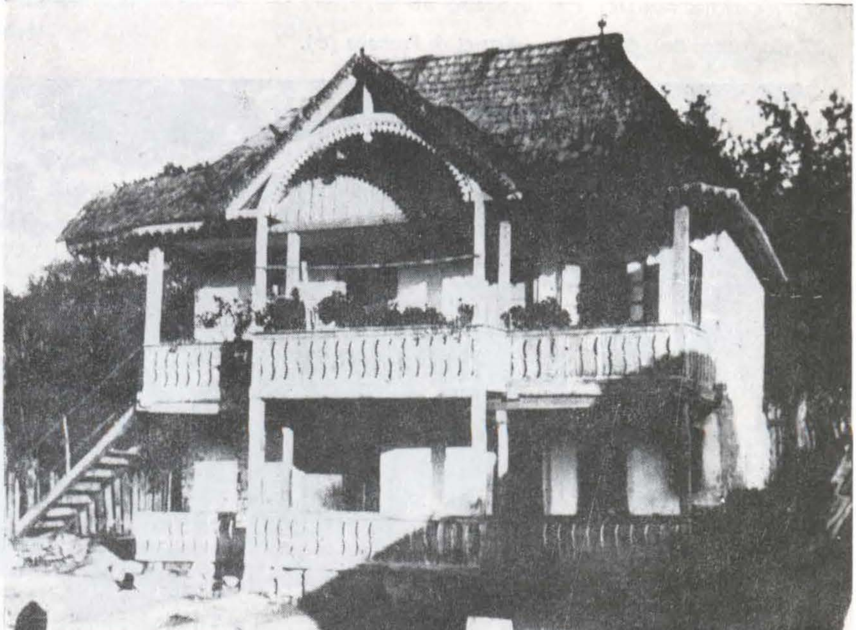

25. *Maison à deux niveaux avec la « prispa » en bois — district de Prahova (a).*

26. Intérieur à pôele de Straja — district de Suceava (a).

a = de la Photothèque de L'Imprimérie «Coresi», Bucureşti.
b = de la Photothèque de L'institut I.S.P.R.O.R.
c = photo arch. Silvia Păun
d = de la Photothèque de la Bibliothèque de L'Union des Architects de Roumanie.
e = photo arch. Constantin Joja
f = photo Iuliu Pop de Seimi — Maramureş.

scients que la voie à suivre, pour retrouver l'identité, n'est pas l'ornamentation des façades avec des «fleurettes», de provenance soi-disant folclorique — mais en s'intégrant dans l'esprit de cet héritage de valeurs, caractérisé par la MESURE, l'EQUILIBRE, les PROPORTIONS SPÉCIFIQUES, la CONCEPTION VOLUMÉTRIQUE UNITAIRE et OUVERTE vers le monde.

arh. SILVIA PĂUN

27. La maison Belu de Urlaţi — district de Prahova (c).

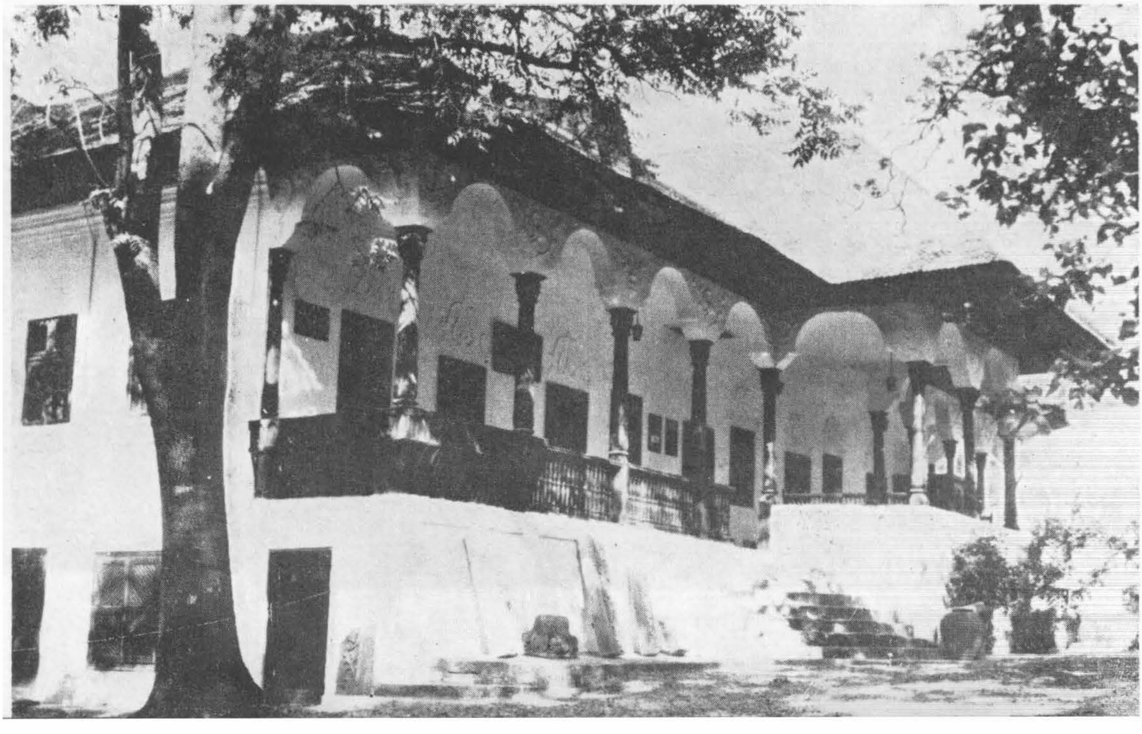

Incursion dans l'histoire d'une vieille maison de Bucarest, « La maison Cilibiu » ou « La maison Floresco » et aussi une description de la situation actuelle de la construction qui se trouve dans un état avancé de dégradation.

Pe strada Sf. Apostoli, la nr. 32—36 în curte, la cca 30 m în linie dreaptă faţă de Biserica Sf. Apostoli — cunoscută în trecut şi sub numele de « a Tîrnovului » ori a « Arhimandritului » — se află o construcţie austeră şi masivă. Vecină pînă mai ieri cu fosta tipografie a « Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă » [1], de pe strada Vînători nr. 6, casa mai avea o intrare pe aceeaşi stradă la nr. 4.

Înconjurată de diverse clădiri parazitare — unele dispărute încă din 1987 cînd dărîmările au cuprins şi această zonă — casa în discuţie a scăpat atenţiei specialiştilor.

Cercetînd vecinătăţile casei pentru a găsi proprietarii iniţiali am constatat următoarele:

— cel puţin la 1791, casa se găsea faţă în faţă cu Biserica Sf. Apostoli (fostă mănăstire) [2];

— în acelaşi timp se învecina la sud cu Casa Cantacuzino — Dudescu [3], ridicată pe la 1635—40 pentru Marele Postelnic Constantin Cantacuzino şi moştenită apoi de Dudeşti;

— o uliţă podită (un « pod ») [4] înlesnea accesul către casă şi aşezămîntul bisericesc, pornind din Uliţa Brâncoveanului (Brâncoveancăi pe la 1800) [5]. Acest « pod » se numea « al Cilibiului » [6];

— o mare grădină se întindea spre Apus, oprindu-se în faţa casei [7] (mai tîrziu aici se vor ridica tot felul de construcţii şi se vor amenaja străzi şi străduţe) [8];

— între Casa Dudeştilor şi cea în discuţie erau numai grădini (şi vreo două—trei case mici) [9];

— în secolul al XIX-lea (la 1856) terenurile învecinate erau deja parcelate şi destul de dens construite, între clădirile ce pot fi dovedite ca aparţinînd acestei perioade fiind actuala Întreprindere de Confecţii din Blană, ce înglobează vechile proprietăţi ale lui Josef Weltz [10] şi Falk (« Boiangerie şi spălătorie ») [11], precum şi clădirile de peste drum (strada Sfinţii Apostoli) [12];

— pe malul stîng al Dîmboviţei se găseau (la 1791, 1804, 1846—52, 1856) [13] Biserica şi hanul Mănăstirii Sf. Spiridon — vechi, Casa Floreş-

---

[1] Patriarhia Română intenţionează să construiască pe locul fostei tipografii şi a casei în discuţie un nou sediu pentru « Institutul Biblic şi de Misiune Ortodoxă » (P + 7 etaje); informaţie de la S. S. Părintele Verzan, directorul « Tipografiei Cărţilor Bisericeşti » (septembrie 1990).

[2] Vezi planurile ofiţerilor austrieci Ferdinand Ernst şi Franz Purcell din 1791 (nr. 11 121, Colecţia de hărţi şi planuri a Secţiei Feudale a Muzeului de Istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti. Mulţumesc şi pe această cale d-nei Mariana Trifan, custodele colecţiei); « biserica Sf. Apostoli de pe strada cu acelaşi nume, fostul Pod al Cilibiului » (subl. D.I.); G. D. Florescu, *Vechi proprietăţi bucureştene în veacurile XVII—XVIII*, Bucureşti, Tipografia M. M. Antonescu, 1934, p. 10.

[3] Idem.

[4] Vezi planul Ernst şi Purcell; G. D. Florescu, *Istoricul unei vechi case bucureştene: casa Floreştilor din Mahalaua Scorţarului*, Bucureşti, Tipografia Curţii Regale F. Göbl fii, 1935, p. 10; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureştenilor*, ed. a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti Ed. Sport-Turism, 1979, p. 63—64 şi 316; col. Popescu-Lumină, *Bucureştii din trecut şi de astăzi*, 1935 — « podul » s-a numit şi « din mahalaua Arhimandritului » (1783—85), apud C. C. Giurescu, *op. cit.*

[5] Vezi Ioan C. Filitti, *Biserica Sf. Dumitru din Bucureşti str. Carol*, extras din « *Biserica Ortodoxă Română* », mai—iunie 1932, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti (planşa ce reproduce o hotarnică din 1804) şi G. D. Florescu, *op. cit.*, planul de la p. 8.

[6] Vezi nota 4.

[7] Vezi planurile Ernst şi Purcell.

[8] Vezi planul baronului Rudolf Artur Borroczyn (1846—1852), expus la sala Dalles în aprilie—mai 1990 (arhiva M.I.A.M.B.).

[9] Vezi planurile Ernst şi Purcell.

[10] Vezi planul Borroczyn şi notele 11—12.

[11] Vezi planul I. V. Socecu (f. an; c 1914/16) facsimil al Institutului de arhitectură « Ion Mincu », expus la expoziţia « Uniunea Arhitecţilor din România 1891—1991 », februarie—martie 1991, sala Dalles.

[12] Ibidem; între alţi vecini era şi « *Comunitatea Evreilor din Bucureşti* (1927), *pe str. Sf. Apostoli 38* (document original în posesia mea).

[13] Vezi planurile citate şi mai sus, precum şi G. D. Florescu, *op. cit.* p. 8.

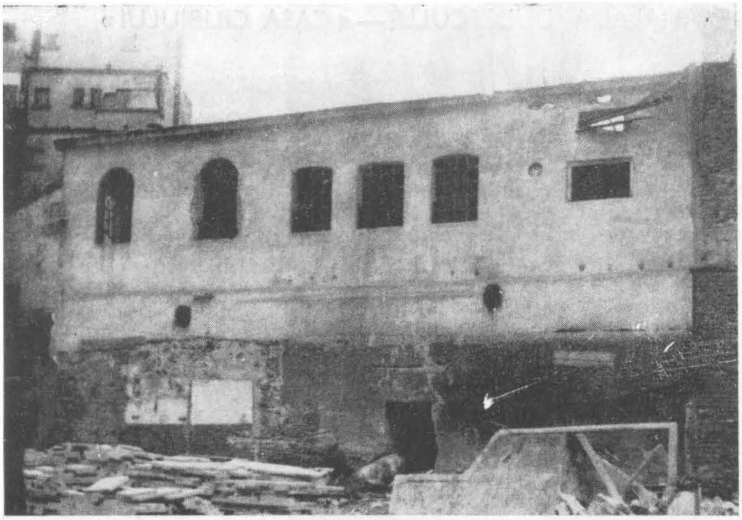

« Casa Cilibiului » (Florescu) — latura dinspre nord. Toate imaginile arată starea casei în ziua de 14 aprilie 1990. Ilustrația aparține autorului.

tilor, Casa Brâncoveanului. Casele și Biserica Măgureanului etc.;

— pe planul Borroczyn (1852) apar două proprietăți Florescu, fiecare pe cîte un mal al Dîmboviței. Casa Floreștilor de pe malul stîng a fost cam pe locul clădirii « Societății de Tir și Tragere la Semn » (apoi devenită sediul « Operetei », după ce fusese « Teatrul Regina Maria ») [14]. Societatea de Tir fusese fondată în 1862 de un comitet condus de generalul Ioan Em. Florescu. Cealaltă casă, de care ne ocupăm aici, era în posesia familiei în 1856 (planul Borroczyn);

— ultima atestare a casei ca proprietate nedivizată este pe planul maiorului Dimitrie Papassoglu, în 1871 [15], unde apare într-o poziție oarecum nefirească (caracteristică pentru clădirile de pe acest plan), probabil pentru a-i marca astfel importanța, fără însă a numi proprietarul de atunci.

Înainte de a concluziona asupra deținătorilor inițiali ai casei, o vom prezenta așa cum se înfățișa pînă în luna februarie 1990.

Judecînd după volumetria casei și ritmul ferestrelor dinspre Sf. Apostoli, am constatat că ne aflăm în fața unui exemplar deosebit de interesant de arhitectură civilă românească. La o cercetare mai atentă prima impresie s-a adeverit pe deplin, ba mai mult, măsurînd cărămizile folosite pentru ridicarea zidurilor de contur dinspre Sfinții Apostoli am găsit un format de 24×14×2/3 cm, (iar grosimea stra-

Clădire ce a adăpostit ateliere ale « Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă » — orientare vest — nord-vest.

« Casa Cilibiului » (Florescu) — vedere dinspre str. Vînători. Acum această parte a casei este cea mai distrusă.

Ferestrele închise cu arcuri în plin cintru (acum aproape toate distruse — septembrie 1991).

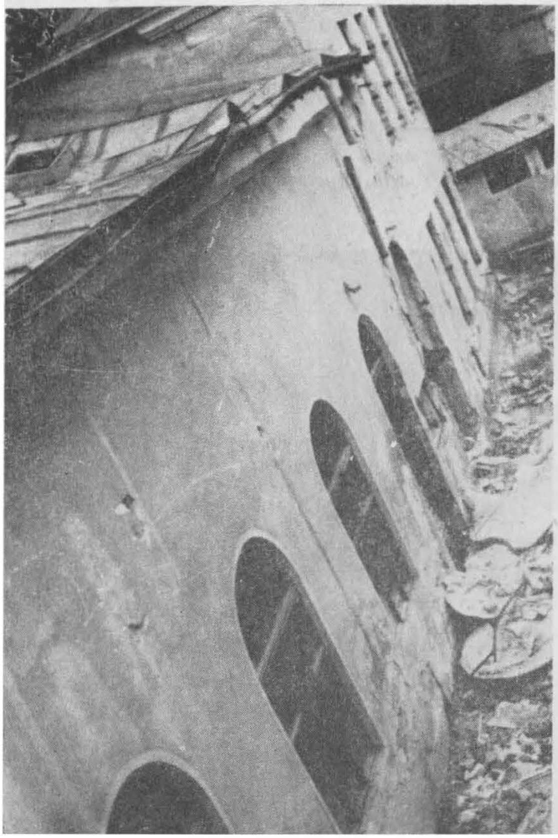

tului de mortar de 2/3 cm), la care se adaugă aspectul paramentului zidurilor, în această parte a casei rămase netencuite, parament specific epocii Cantacuzino—Brâncoveanu. Toate acestea m-au îndemnat să datez și mai mult construirea casei în perioada înfloririi acestui stil național [16].

Casa are parter și etaj, acesta din urmă păstrîndu-se parțial sub forma a două încăperi alăturate, aflate pe latura scurtă dinspre Sf. Apostoli. Volumetric casa ne apare ca un paralelipiped masiv de 19,75×15,75 m, neunitară ca înălțime, cu golurile ușilor și ferestrelor dispuse inegal pe cele patru laturi. Astfel, spre Sfinții Apostoli casa prezintă două laturi impresionînd prin lipsa golurilor de uși și ferestre la parter — cu excepția unei singure intrări în pivniță și a două guri de tiraj. În schimb, la etaj sînt multe goluri de uși și ferestre, care par a fi rezultatul transformărilor și reparațiilor din secolul trecut.

Pe aceeași parte a casei, unghiul foarte mic al pantei acoperișului, sub 30° (aproximativ 15°—20°), cu ușoare curbări spre colțurile casei, pledează pentru refacerea lui, cîndva pe la mijlocul secolului al XIX-lea, cînd, probabil, casa a suferit un puternic incendiu [17]. La această constatare conduc panta învelitorii și arcurile în plincintru ale majorității ferestrelor și ușilor casei — atît pe partea dinspre Sf. Apostoli cît și spre Vînători —, dar care ar putea fi, tot atît de bine, rezultatul unei refaceri a casei la începutul secolului al XIX-lea [18].

Cînd a fost refăcută, casa la etaj a fost împărțită în două, folosindu-se un zid despărțitor, original, astfel încît privită o dată dinspre Sf. Apostoli și apoi dinspre Vînători — fără a cunoaște ce se găsește înăuntru — ești convins că ai de-a face cu două clădiri adosate la un moment dat, fără

---

[14] Ibidem, p. 14.

[15] C. C. Giurescu, *op. cit.*, și *București — Starea Orașului* (catalogul expoziției), sala Dalles, aprilie—mai 1990.

[16] Corina Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, mai ales p. 49—67.

[17] Ipoteza producerii incendiului la mijlocul secolului al XIX-lea aparține arheologului Aristide Ștefănescu, cu care am vizitat casa în 1988 și cu care am avut fructuoase discuții. Printre altele, una dintre cupolele eliptice ale pivniței, are parte din cărămizi extrem de calcinate (negre).

[18] Supoziția refacerii casei la începutul secolului al XIX-lea îmi aparține, fiind împărtășită și de arhitecții Paul Emil Miclescu și Sandu Emil Miclescu, care au văzut fotografiile realizate de mine între 1987—90. Domniile lor au fost primii inspiratori ai acestui articol, fapt pentru care îmi exprim recunoștința și pe această cale.

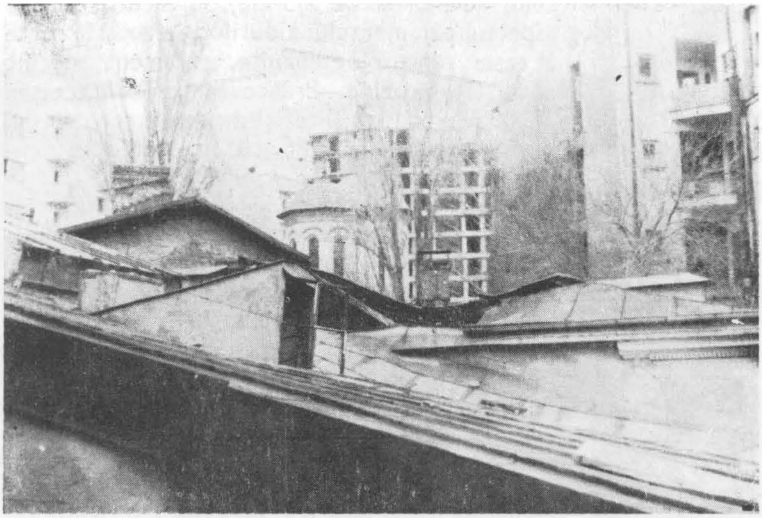

Vedere spre Biserica Sf. Apostoli. Acoperişul a dispărut (martie 1991).

vreo legătură între una şi cealaltă, mai ales că cele două învelitori au cotele superioare diferite. Cota superioară a acoperişului dinspre Sf. Apostoli pare a fi apropiată de cota de la care coşurile iniţiale săltau peste acoperişul original. Cealaltă învelitoare, dinspre Vînători (avînd un aspect pitoresc datorită unui mare luminator) are cota superioară la nivelul grinzilor podului pe deasupra etajului primei părţi, iar cota inferioară, cu cca 35 cm mai sus decît podeaua actualului pod dinspre Vînători, care corespunde cu nivelul de călcare al fragmentului de etaj dinspre Sf. Apostoli.

Pătrundem acum în pivniţă, prin golul de uşă dinspre Sf. Apostoli. Aici grosimea zidului exterior este de cca 95 cm spre deosebire de aceea a zidului exterior dinspre str. Vînători, care are 74—97 cm. Nu trebuie să surprindă această grosime, existînd şi alte cazuri similare în Tîrgovişte — şi luăm acest oraş drept exemplu deoarece dispunem de informaţii precise, fiind vorba de o aşezare cuprinzînd multe reşedinţe urbane — unde observăm că: la Casa Egumenească de la Biserica Stelea (sec. XVI—XVII) grosimea zidurilor variază între 80—200 cm; la Casa Stolnicului Constantin Cantacuzino (sec. XVII—XIX) grosimea este cuprinsă între 70—250 cm; la Casa Vevelli (sec. XVIII) este între 30—90 cm, iar la Casa Coconilor (apoi Hiottu) (1701 — sec. XIX) între 30—140 cm [19]. Un alt exemplu este acela al Conacului familiei Manu (Mano — Romalo din Popeşti Leordeni) (sec. XVIII—XIX), ale cărui ziduri originale au 100—115 cm, în timp ce zidurile ulterioare

[19] Vezi Cristian Moisescu, *Tîrgovişte. Monumente istorice şi de artă*, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1979, p. 69—71.

« Casa Cilibiului » (Florescu) — vedere « à vol d'oiseau ». Între timp clădirea atelierelor Patriarhiei a dispărut, ca şi copacul.

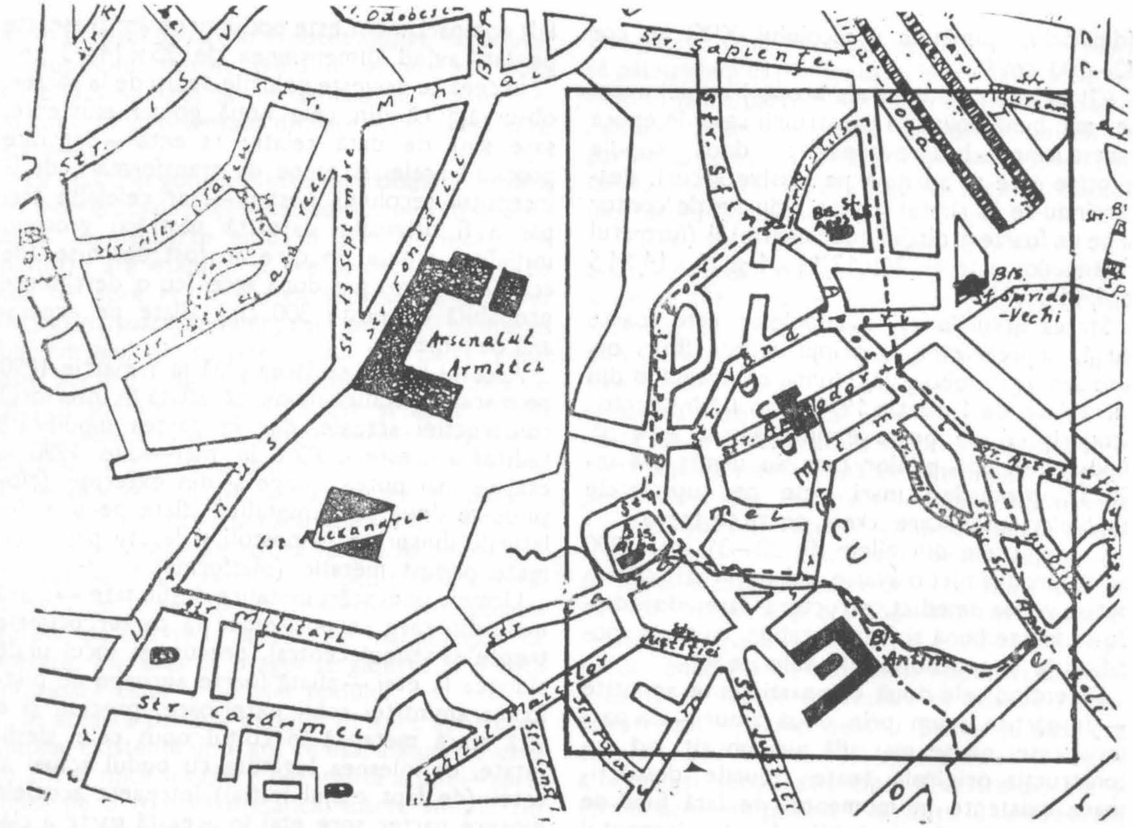

Moșia Cantacuzino — Dudescu, fragment după harta din Vechi proprietăți bucureștene în secolele XVII și XVIII, de G. D. Florescu.

Planul Ernst (1791):
1. Biserica Mănăstirii Sf. Apostoli
2. « Casa Cilibiului »
3. « Podul Celibiului » (apoi str. Sf. Apostoli)
4. Casa Postelnicului Constantin Cantacuzino (apoi Dudescu)
5. « Podul spre Dudescu »
6. Casa Principelui Brâncoveanu cel Bătrîn (Nicolae Brâncoveanu)
7. Dîmbovița
(Notațiile îmi aparțin, reproducerea planului după originalul aflat la MIAMB)

(din prima jumătate a secolului XIX) au cca 70—100 cm [20].

Cît priveşte sistemul de acoperire, aici avem cea mai bună dovadă a construirii casei în epoca cantacuzino — brâncovenească: două cupole eliptice care se sprijină pe masive arcuri, descărcîndu-se la rîndul lor pe zidurile de contur şi pe un foarte probabil pilon central [21] (formatul cărămizilor este de 26×13/14×4 şi 27×14/14,5 ×4/4,5).

Starea arcurilor şi a cupolelor este foarte bună, neprezentînd la prima vedere fisuri ori alte semne de oboseală. Numai că, începînd din jurul datei de 1 martie 1990, datorită înlăturării acoperişului de peste etajul păstrat spre Sf. Apostoli [22], apa ploilor care au urmat s-a infiltrat, producînd mari pete pe suprafeţele cupolelor, pete care cresc pe zi ce trece.

Cutremurele din zilele de 30—31 mai 1990 nu au produs nici o avarie, cel puţin atît cît am putut vedea imediat, structura casei dovedindu-se foarte bună şi foarte stabilă, cu toate modificările şi transformările suferite [23].

Exceptînd cele două compartimente amintite — despărţite acum prin două ziduri — la parterul casei nu se mai află nici un alt zid din construcţia originală, toate zidurile despărţitoare existente în momentul de faţă fiind de factură modernă, probabil de la începutul veacului al XX-lea.

Un element deosebit, foarte rar în capitală, este pavimentul compartimentului din dreapta (venind dinspre Sf. Apostoli), executat din rondele de lemn, în aceeaşi manieră ca cel din culoarul porţii Hanului Manuc, ceea ce duce la concluzia unei refaceri a casei în perioada 1890—1910 [24]. După 1987 peste această podea s-a depozitat moloz, iar mai tîrziu (martie—aprilie 1991) s-a făcut focul cu rondelele. Celălalt compartiment este podit cu cărămizi aşezate pe lat, avînd dimensiunea de 25×14×3 cm.

În ceea ce priveşte golurile de uşi de la parter, observăm că din cele nouă goluri existente, şase sînt de dată relativ recentă — datorate probabil aceleiaşi etape de transformări, de la începutul secolului nostru —, iar celelalte trei par a fi originale datorită păstrării grosimii iniţiale a zidului în care au fost deschise (de cca 92—95 cm) şi a două arce (cu o deschidere probabilă de peste 300 cm) aflate pe aceeaşi axă de simetrie.

Accesul la etaj se făcea pînă la 1 martie 1990 pe o scară metalică modernă, aflată în interiorul construcţiei actuale, dar în partea modificată radical a acesteia. Pînă în mai—iulie 1990 la etaj se mai putea ajunge şi din exterior, folosindu-se două scări metalice aflate pe una din laturile dinspre Sf. Apostoli şi legate printr-un mare podest metalic (platformă).

Urmele unei scări metalice desfiinţate — scară melc din care se pot vedea la parter primele trepte şi stîlpul central, precum şi locul unde ajungea la etaj — aflată foarte aproape de platforma amintitei scări exterioare, precum şi o altă scară metalică în colţul opus celei desfiinţate, ce înlesnea legătura cu podul actual al casei (de fapt etajul iniţial) întregesc accesele dinspre parter spre etaj în această parte a clădirii.

Cum zidul ce mărgineşte platforma respectivă este în prelungirea zidului de la etaj (folosit pentru a despărţi în două această parte a casei), dar nu există la parter, pentru a i se asigura stabilitatea, fiind susţinut de două mari grinzi metalice, şi cum aici se găsesc toate scările de acces la etaj, presupunem că înainte de transformările radicale suferite de casă, tocmai aici se afla unul dintre foişoarele clădirii. Pentru această amplasare, pledează în primul rînd latura scurtă a casei tocmai în acest loc (15,75 m), precum şi amănuntul, nu lipsit de importanţă, că Biserica Sf. Apostoli se găseşte aici la cea mai mică distanţă de clădire. Foişorul în epoca brâncovenească aşezîndu-se în general spre lac şi spre grădină, ori spre aleea principală de acces la casă (ex.: Potlogi, Mogoşoaia, Dudeşti-Cioplea, Drăgăneşti, Filipeşti etc.) şi putînd răspunde în acelaşi timp vederii spre biserica de curte (ca la Mogoşoaia), ori ca la reşedinţa domnească a lui Şerban Cantacuzino la Bucureşti, devenită ulterior Legaţia Rusiei [25]. Aleea de

---

[20] Mihai Ispir, *Clasicismul în arta românească*, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1984, p. 83—84.

[21] Asemănare evidentă cu cele de la Mogoşoaia şi Popeşti-Leordeni (conacul Manu-Romalo).

[22] Între 1 III 1990 şi 1 V 1990 au dispărut toate învelitorile casei, ca şi o parte din zidurile moderne de compartimentare interioară; alte ziduri, mai noi, de la parter, au dispărut în perioada august—septembrie 1990.

[23] O analiză a rezistenţei casei a fost făcută în noiembrie 1990 de prof. dr. ing. Dan Căpăţînă de la Institutul de Construcţii Bucureşti, specialist în rezistenţa clădirilor şi seismologie.

[24] C. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Edit. Sport-Turism, 1979, p. 319 şi G. Potra, *Din Bucureştii de ieri*, Bucureşti, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică 1990, vol. I, p. 206, « Vechile pavaje ale oraşului ».

[25] Vezi G. Crutzescu, *Podul Mogoşoaiei*, Bucureşti, Edit. Meridiane, 1987, p. 97—102.

acces în cazul nostru ar fi putut ajunge în dreptul presupusului foișor, avînd în vedere că Ulița Cilibiului ajungea la mănăstirea Sf. Apostoli și la casă, fiind orientată dinspre nord—vest spre sud—est [26].

La etaj trei goluri, dintre care două nefolosite în momentul dezafectării clădirii: unul străpunge zidul ce desparte actualul pod de încăperile păstrate ale etajului și are șpaleții înclinați cu cca 10° spre N, la partea superioară păstrînd încă grinzișoare de lemn, care probabil alcătuiau buiandrugul ce susținea zidul de peste golul ușii; acest gol de ușă probabil dădea în sala ce lega foișoarele dinspre răsărit și apus. Zidul a fost refăcut în urma unui puternic incendiu [27]. Cărămizile aici au formatul de 25,5×11,5×3cm și de 26×14,5×4 cm, iar grosimea mortarului de 1—1,5 cm. Această cărămidă s-a folosit și la zidul interior de pe latura lungă. Al doilea gol, de ușă nefolosit pare a fi înlocuit o fereastră, după cum este așezat, nerespectînd poziția golului de ușă de la parter, cel mai apropiat ca așezare, mai ales că pragul se găsește la o cotă inferioară celei a podelei podului.

În această parte a etajului dinspre apus constatăm existența unui gol de ușă, alături de care se află o mică încăpere — înzidită acum — sprijinită pe o consolă metalică, foarte simplă (în formă de sfert de cerc care circumscrie un cerc mai mic) și pe zidul clădirii vecine, ce «bate» în zidul casei noastre. Pentru a-i asigura echilibrul trei bare înguste sprijină încăperea. Deoarece prin înfățișare pare a fi vorba de un fragment de balcon, credem că se prelungea pînă în dreptul golului de ușă mai sus amintit — partea aceasta dispărînd la un moment dat. Amenajarea balconului a putut avea loc pe la 1840—1860 judecînd după forma consolei și după tipul și mărimea barelor.

Trebuie neapărat precizat că urme de zidărie veche, ce par de secol XVII—XIX se pot constata în construcția ce a adăpostit tipografia «Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă» [28], putînd fi atît ziduri originale, legate oarecum de «Casa Cilibiului» cît și ziduri la care s-a refolosit parte din cărămida recuperată de la aceeași casă (probabil în urma violentului incendiu ce a devastat etajul și parțial parterul.

Din păcate, pînă în clipa de față nu am reușit să pătrundem în pivnița casei învecinate, accesele fiind în mare parte blocate. În schimb am putut măsura cărămizile vechi refolosite; astfel, la parter acestea au 27/28×131/2 —14×4,5 cm. iar la etaj cca 27/28×13,5×3,5 cm grosimea mortarului fiind de cca 2 1/2 cm.

Înainte de a încheia aceasta descriere, vom arunca o privire și asupra laturii dinspre Vînători, unde se află celelalte intrări în clădire. Primul amănunt care ne atrage atenția este arcul în plincintru folosit pentru a închide golurile ferestrelor și două dintre accese, apoi, cotele neobișnuit de mari la care se aflau cheile de boltă ale arcelor — cca 3,40 cm. Al treilea amănunt iese la iveală după ce pătrundem în încăperea din stînga, cea mai mare din această parte a casei. Șpaleții tuturor golurilor de fereastră sînt înclinați cu cca 10°, astfel încît aceste goluri se îngustează spre exterior (cca 126—136 cm lărgime în afară și cca 156—162 cm înăuntru) — asemănîndu-se cu situația existentă la ruinatul conac Manu, din com. Popești-Leordeni.

La toate aceste constatări se adaugă ritmul ferestrelor, specific pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, pînă spre a doua jumătate a aceluiași secol, atît tipul ferestrelor, cît și ritmul acestora putînd fi regăsite la nenumărate exemplare de arhitectură rezidențială românească, pe întreg cuprinsul Principatelor române. În București, asemănări cu cele din cazul de față prezintă — după fotografiile de epocă cercetate — casa marelui ban Grigore Brâncoveanu, casa marelui logofăt Dinicu Golescu (apoi Palatul Domnesc), Casa Alexandru Bellu, Casa Lenș (apoi Vernescu), Casa marelui ban Dumitrache Ghica (apoi Palat Domnesc), Casa marelui spătar Constantin Ghica (apoi «Teatrul Lyric» și mai tîrziu «Opera Română») etc. precum și edificii publice: Hanul Roșu (acum Restaurant «Columbia»). Teatrul cel Mare (apoi Teatrul Național), Academia (acum Universitatea București) — aripa veche, Palatul Regal (clădirea ridicată de arh. Gottereau) etc. multe dintre acestea putînd fi încă văzute, fiind mai mult sau mai puțin transformate [29]

---

[26] Planurile Ernst și Purcell arată trei foișoare-probabil două foișoare și o loggie.

[27] Vezi nota 17.

[28] Era o clădire P + 1 în formă de *L*, învecinată pe latura lungă cu «Casa Cilibiului». Folosită drept carieră de materiale de construcții între 1990—1991, la 1 mai 1991 dispăruse!

[29] G. Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1981; idem, *Din Bucureștii de ieri* București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1990, vol. I și II. Ilustrația din vol. I: fostul *Han Roșu*, Teatrul Național (1910); începutul străzii Lipscani, Palatul Șuțu pe la 1864; vechiul local al Casei de Depuneri, 1880 (construit de Gottereau-tatăl, cca 1860 — notă D.I.); Prefectura Poliției Capitalei, 1860; idem 1920, etc. Ilustrații din vol. II: Casa proprie a fotografului Szathmari (str. Enei); prăvălie din 1848 pe strada Colței și strada

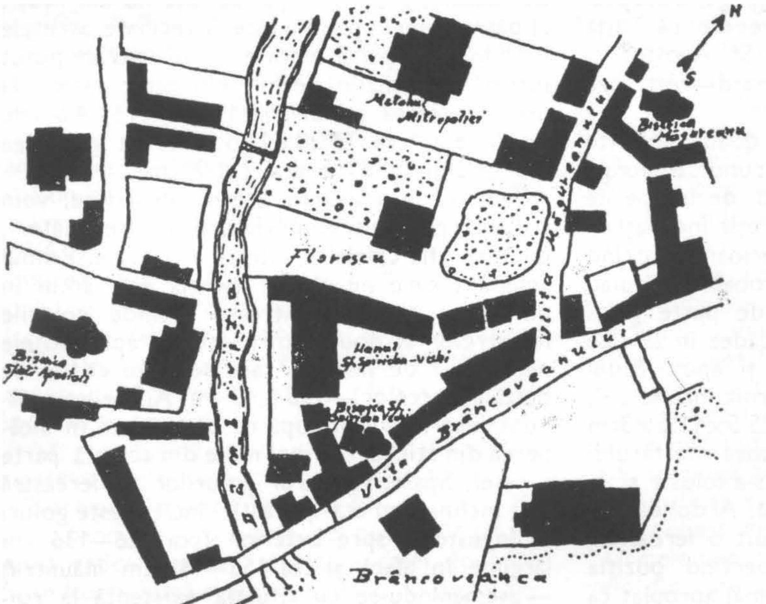

Zona Sf-ţii Apostoli — Sf. Spiridon Vechi (1852). după D. D. Florescu, 1. Istoria unei vechi case bucureştene Casa Floreştilor *[. . .].*

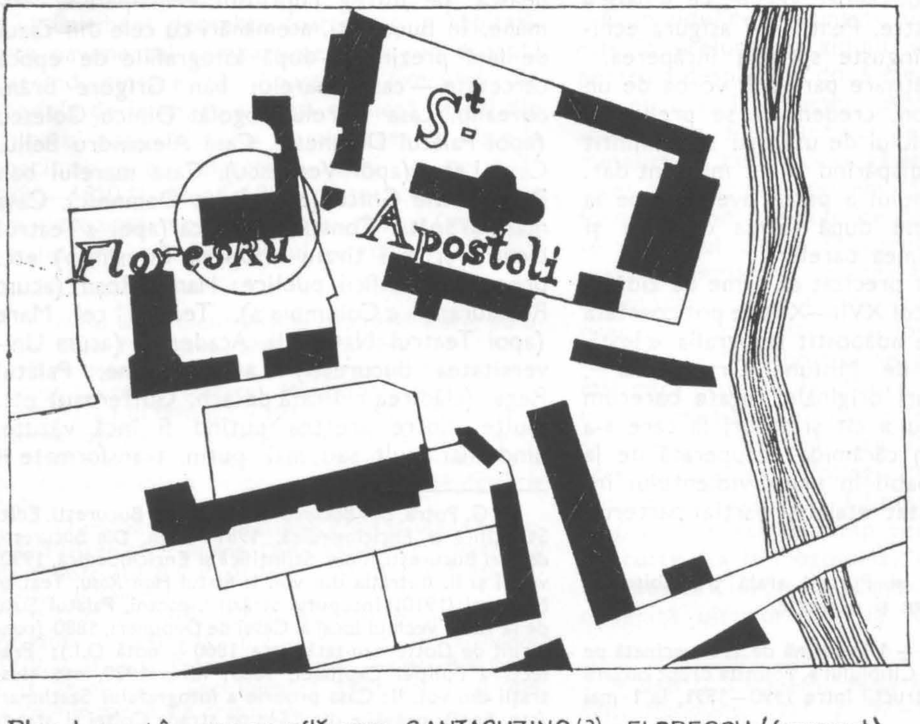

Planul zonei în care se află casa CANTACUZINO(?) - FLORESCU (fragment)

CASA FLORESCU (a „Cilibiului") – plan parter

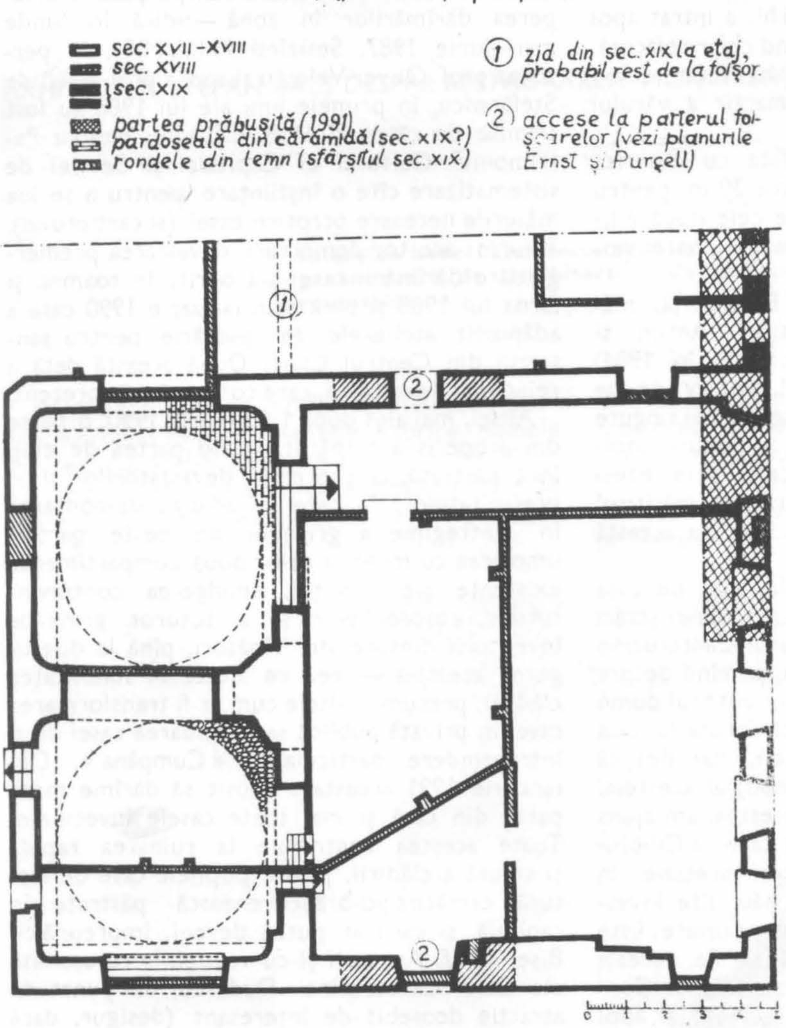

În concluzie putem afirma că avem de-a face cu « Casa Cilibiului » aducînd și următoarele mărturii:

1. Locul de casă al fraților Constantin (viitorul stolnic) și Tudorache, fiii Postelnicului Constantin Cantacuzino « iaște în capul podului Ciliului, lîngă mănăstirea Tărnovul, hram Sf. Petru și Pavel », la 1667[30].

2. « Cilibiul » pare să fi fost supranumele celor doi Constantin Cantacuzino, tatăl și fiul — fapt dovedit istoric mai ales pentru Stolnic, dar și pentru Constantin Baptista Vevelli (sfetnic al lui Radu Mihnea, ucis de ieșeni) — « care și-ar fi avut casele prin partea locului », afirmație încă nedovedită[31].

Mavrogheni (unde a fost dărîmată în 1991 — notă D.I.); etc. G. Crutescu, *op. cit.*; foto 42 *(1900. Teatrul Național)*, foto 52 *('867, Palatul Domnesc, fostele case Golescu)*, foto 53, 54 (1914, 1913–1914, Palatul Regal), foto 60 (1935. *Fundația Universitară « Carol I », fațada principală)*, foto 68 (1911, *Calea Victoriei, în zona hotelului « High-Life »* — vedere spre strada Imperială — notă D.I.), foto 69 (1914. *Calea Victoriei* — restul explicației incorect — notă D.I.).

[30] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 64, 316 și G. D. Florescu, *Casa cu lanțuri, Casa Cantacuzino—Crețulescu—Moruzzi*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională (Extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, pe anul 1943), p. 8 și *Vechi proprietăți bucureștene* . . ., p. 10.

[31] Ibidem; Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Edit. Sport-Turism, p. 114.

3. Biserica Sfinții Apostoli, ridicată de Matei Basarab pe locul uneia mai vechi, a intrat apoi în grija familiei Cantacuzino, fiind chiar refăcută, rectitorită de stolnic și de fiul său Ștefan, domn vremelnic după moartea de martir a vărului său, Constantin Brâncoveanu.

4. Așezarea casei față în față cu Biserica Sfinții Apostoli, prea aproape, cca 30 m, pentru a nu exista vreo legătură între cele două edificii, avînd în vedere și relativa lor contemporaneitate [32].

5. Întregul cuprins, dintre Dîmbovița, mănăstirea Sf. Apostoli, mănăstirea Antim și biserica Albă — Postăvari (dărîmată în 1984) pînă la conacul Crețulescu — Lahovary de pe strada Vigilenței [33], se afla în posesia unei singure familii, aceea a Cantacuzinilor, a ramurii Stolnicului, moștenită apoi de Dudești, prin înzestrarea fiicei «Cilibiului». Maria, la măritișul ei cu Radu II Dudescu, Mare ban, cu această moșie [34].

6. Casa Dudeștilor, aflată la sud de casa avută în vedere, de-a curmezișul actualei străzi Apolodor, a trecut de la Stolnicul Cantacuzino la ginerele său Radu II Dudescu, pe cînd despre fiul cel mai mare al Stolnicului, viitorul domn Ștefan, putem avansa ipoteza că locuia în casa din dreptul Bisericii Sf. Apostoli, mai ales că va fi ctitorul principal (ctitor nou) al acesteia.

Deci, avînd în vedere toate acestea, am ajuns la concluzia că ne aflăm în fața casei «Cilibiului» — în pofida neindicării cu precizie în izvoarele cercetate a numelui său alte investigații documentare fiind absolut necesare. Este foarte probabil ca această casă să fie aceeași cu casa amintită ca fiind în posesia fraților Constantin și Iordache Cantacuzino la 1667, iar apoi a Stolnicului, la o dată ulterioară lui 1692 — anul morții fratelui său Iordache, pe atunci ispravnic la ridicarea Mănăstirii Hurez, unde se și odihnește.

Clădirea, înconjurată de diverse construcții, am descoperit-o întîmplător în iarna anului 1983, nedîndu-i prea mare atenție pînă la începerea dărîmărilor în zonă — adică în lunile mai—iunie 1987. Sesizînd M.I.A.M.B., în persoana prof. Oliver Velescu și apoi a prof. Aristide Ștefănescu, în primele luni ale lui 1988 au fost trimise de către MIAMB. Oficiului pentru Patrimoniul Cultural al Capitalei și Secției de sistematizare cîte o înștiințare, pentru a se lua măsurile necesare ocrotirii casei (și cartierului). În urma acestor demersuri, devastarea premergătoare dărîmării casei s-a oprit. În toamna și iarna lui 1988 și pînă prin ianuarie 1990 casa a adăpostit atelierele de ipsosărie pentru șantierul din Centrul Civic. După această dată a reînceput devastarea, care continuă și în prezent.

Altfel, mai ales după 1 februarie 1990, o parte din acoperiș a dispărut, lăsînd partea de etaj, încă păstrată, la cheremul devastatorilor și al precipitațiilor, la care se adaugă demontarea în întregime a grinzilor de peste parter, umplerea cu moloz a celor două compartimente existente ale pivniței, smulgerea contravînturilor, cosoroabelor și a tuturor grinzilor învelitorii dinspre str. Vînători, pînă la distrugerea acesteia — ceea ce afectează stabilitatea clădirii, precum și altele cum ar fi transformarea casei în privată publică sau preluarea casei de o întreprindere particulară, «Cumpăna». Din ianuarie 1991 aceasta a reușit să dărîme mare parte din casă și mai toate casele învecinate. Toate acestea contribuie la ruinarea rapidă și sigură a clădirii, printe puținele case de factură cantacuzino-brâncovenească păstrate în capitală, și care ar putea deveni, împreună cu Biserica Sf. Apostoli și cu vestigiiile resuscitate ale Casei Cantacuzino—Dudescu, un punct de atracție deosebit de interesant (desigur, dacă ar fi pus în valoare corespunzător) alături de Curtea Veche.

Două propuneri de salvare a casei se pot face:

I. Transformarea casei într-un local de alimentație publică cu specific de epocă, ceea ce ar presupune multe transformări și adăugiri, dar ar fi foarte rentabilă.

II. Destinația viitoare a casei să fie aceea de a adăposti Fundația «Orașul Vechi» — sau altă instituție de profil. Amenajările interioare și exterioare ar putea fi făcute mult mai aproape de aspectul original al casei, astfel încît în final să ne apară ca o restituire «in integrum» mai costisitoare, dar mai apropiată sufletelor noastre și în primul rînd sufletului ORAȘULUI.

DAN IONESCU

---

[32] Poziția casei față de biserică se aseamănă cu aceea pe care o are casa de la Potlogi, situată la cca 20 m de biserica curții, spre nord-vest (G. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1982).

[33] Cel puțin pînă în 1990 era sediul Casei de Ajutor Reciproc a Pensionarilor, sector 5; alături, pe strada Sapienței, se află bisericuța curții Crețuleștilor și Lahovăreștilor, ridicată pe la 1730—1750 de un Crețulescu și pictată în secolul trecut de G. Tătărescu. Vizavi se află pitită Biserica Mihai Vodă.

[34] G. D. Florescu, *Vechi proprietăți bucureștene*...

ARHITECTUL ȘTEFAN BALȘ DESPRE RESTAURAREA MONUMENTELOR ISTORICE

Interview avec l'architecte Șt. Balș, personnalité proéminente de l'architecture de restauration roumaine.

Pentru toți cei care, profesional sau ca amatori s-au apropiat de monumentele istorice, numele arhitectului Ștefan Balș este binecunoscut. Cum ar putea fi altfel după o prodigioasă activitate de peste 60 ani în domeniul restaurărilor, perioadă în care a abordat multe dintre monumentele « princeps » ale țării noastre?

Bun cunoscător de istorie și istoria arhitecturii, a fost totdeauna un practician « înrăit », dedicat în întregime studiului pe monument, proiectelor de restaurare, urmăririi execuției.

Biserica Crețulescu, fațada de vest. (Toate ilustrațiile au fost preluate din fototeca DMASI)

Biserica Snagov. Vedere dinspre vest

Mănăstirea Horezu. Vedere din incintă — colțul de nord-vest și paraclisul

A publicat foarte mult: monografii de monumente, articole și studii în periodicele de profil, comunicări la sesiuni științifice. Arhiva și biblioteca personală de specialitate sînt, în perfectă ordine, adevărate cutii «cu minuni».

Cu toată proverbiala lui «zgîrcenie la vorbă» («nu-mi plac ședințele»!) noi toți, cei care am avut privilegiul de a lucra alături de el, știm că oricînd puteam obține documentații, sfaturi consistente, atenție și disponibilitate pentru toate problemele ridicate de profesiunea noastră... și, desigur, exemplu personal de seriozitate și probitate științifică și profesională.

Membru de onoare al Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, dl. arh. Ștefan Balș rămîne în continuare un reper în activitatea de restaurare a monumentelor, apreciat și consultat în problemele «spinoase», conducîndu-și în același timp propriile lucrări cu seriozitatea și exigența binecunoscute.

Sanda Ignat: De cînd datează preocupările Dvs. pentru monumentele istorice? În ce împrejurări v-ați început cariera de arhitect-restaurator?

Ștefan Balș): La data obținerii diplomei de arhitect (iulie 1929) nu aveam o preocupare deosebită pentru monumentele istorice, dorind a mă înscrie în munca de creație încadrată în arhitectura contemporană. Dar, întrucît prelungirea studiilor de arhitect la Beaux Arts din Paris nu a fost posibilă, am primit propunerea Comisiunii Monumentelor Istorice de a urma un stagiu de 2 ani ca bursier la Școala Română din Roma pentru însușirea noțiunilor necesare ca arhitect restaurator, cu obligația de a lucra în continuare timp de 4 ani în serviciul Comisiunii.

Atras de munca și perspectivele interesante deschise de această activitate neobișnuită, m-am hotărît, la terminarea stagiului, să merg mai departe pe calea începută, hotărîre care s-a lungit apoi timp de o viață întreagă.

S. I.: Cum a decurs în fapt această specializare? Era deja conturată pe atunci profesiunea de restaurator?

Șt. B.: Noțiunile de bază le-am extras din puținele publicații care existau pe atunci, ale unor autori ca Viollet le Duc, Paul Léon, Camillo Boito și G. Giovannoni, acesta din urmă predînd cursul de specialitate la Facultatea de Arhitectură din Roma.

Singura mea obligație ca bursier era să trimit rapoarte periodice Comisiunii.

Pregătirea teoretică mi s-a părut insuficientă pentru formarea unui arhitect doritor de fapte concrete, așa că am completat-o prin urmărirea a numeroase șantiere de restaurare deschise la Roma și în alte orașe din Italia. Astfel am reușit să descifrez noțiunile elementare ale științei cercetării monumentelor pe de-o parte și cîntărirea cu grijă și stabilirea modificărilor necesare pentru înlăturarea adăugirilor — în ideea respectării etapelor istorice — pe de altă parte.

S. I.: Cînd credeți că s-au cristalizat în România principiile restaurării istorice? Ce rol a avut Comisiunea în această privință?

Șt. B.: Restaurările datorate arhitecților din generația mai veche ca: Al. Băicoianu, N. Gabrielescu, Al. Zagorît, Gh. Lupu, I. Trajanescu și N. Gh. Budești, la care trebuie adăugat ing. Gr. Cerchez (căruia i se datorează salvarea Bisericii Domnești din Curtea de Argeș) înlocuiseră treptat mult criticata operă a francezului Lecomte du Noüy. O remarcabilă, pentru acea epocă, restaurare pe principii istorice a fost executată la sfîrșitul secolului trecut de arh. Karl Romstörfer la refacerea acoperișului Bisericii Sf. Gheorghe cel Nou din Suceava.

Inițiativa Comisiunii de a trimite tineri arhitecți la Școala Română de la Roma pentru specializare în restaurări a fost reacția la pierderile suferite de monumentele din România în urma restaurărilor «stilistice» din perioada domniei lui Carol I (Mănăstirea Curtea de Argeș, Biserica Trei Ierarhi din Iași, Biserica Sf. Dumitru din Craiova etc.), care erau, totuși, de o înaltă tehnicitate. Trecerea, în opera de restaurare, la principiile restaurării istorice s-a generalizat prin tinerii arhitecți care au studiat la Roma, începînd cu anul 1928.

S. I.: La întoarcerea în țară ați colaborat cu mari personalități ale epocii: Nicolae Iorga, arh. Nicolae Ghika-Budești, arh. Petre Antonescu, arh. Horia

Teodoru. Fiind la începutul carierei, care din aceste personalități v-au impresionat mai mult? De asemenea, vă rugăm să ne spuneți cum funcționa Comisiunea Monumentelor Istorice.

Şt. B.: A urmat lunga activitate în serviciul Comisiunii Monumentelor Istorice, din 1930 pînă la desființarea ei în 1948.

Serviciul tehnic, care asigura activitatea Comisiunii, era condus de arh. N. Ghika-Budești ajutat de istoricul V. Drăghiceanu. Proiectarea și munca de teren erau în sarcina a patru arhitecți: Sterie Becu, Horia Teodoru, Em. Costescu și cu mine (ultimii 3 formați la Şcoala de la Roma).

Proiectele de restaurare și documentațiile tehnice, întocmite în funcție de fondurile anuale, erau prezentate spre aprobare comisiei prezidate de N. Iorga și avînd ca membri personalități ca Alexandru Lapedatu, Gheorghe Balș, Petre Antonescu (care preda cursul de restaurări la Şcoala de Arhitectură) și alții.

Sediul central, aflat la Casa Şcoalelor din str. General Berthelot, adăpostea arhiva și o bogată bibliotecă ce cuprindea publicațiile apărute asupra Moldovei — o analiză exhaustivă a monumentelor — de Gh. Balș; a Țării Românești și Olteniei — cu analiză de caz pentru monumentele studiate — de N. Ghika-Budești; ulterior pe cele privind Transilvania, de Virgil Vătășianu; precum și pe acelea asupra istoriei arhitecturii vechi românești, de Grigore Ionescu. Toate acestea, împreună cu neprețuita colecție a buletinelor anuale ale Comisiunii, formau materialul de bază la întocmirea proiectelor, fond completat an de an cu arhiva proprie de proiecte și studii realizate.

Așadar, pe toți aceștia îi consider mentorii mei în meseria de restaurator, cu o mențiune specială pentru arh. Horia Teodoru, șeful meu direct, un exemplu de sistematizare științifică a muncii, și arh. Al. Popovici, deosebit de competent, care a condus execuția multora dintre lucrările mele din cadrul Comisiunii.

S. I.: Considerați important rolul memorialiștilor, eseiștilor — ca G. M. Cantacuzino — care au sensibilizat și continuă să sensibilizeze publicul la marile valori ale monumentelor istorice?

Şt. B.: G. M. Cantacuzino a fost mai mult decît un memorialist în acest domeniu. A restaurat el însuși conacul de la Stoenești și a participat la integrarea în ansambluri construite a unor monumente de mare valoare: ca ajutor al arhitectului Ruffolo la Mogoșoaia, ca autor la galeriile Crețulescu etc.

S. I.: În ce condiții ați reluat activitatea de restaurare?

Şt. B.: Între 1950—1955 am fost angajat la atelierul de proiectare de locuințe în cadru

Cetatea țărănească de la Cîlnic. Vedere din exterior

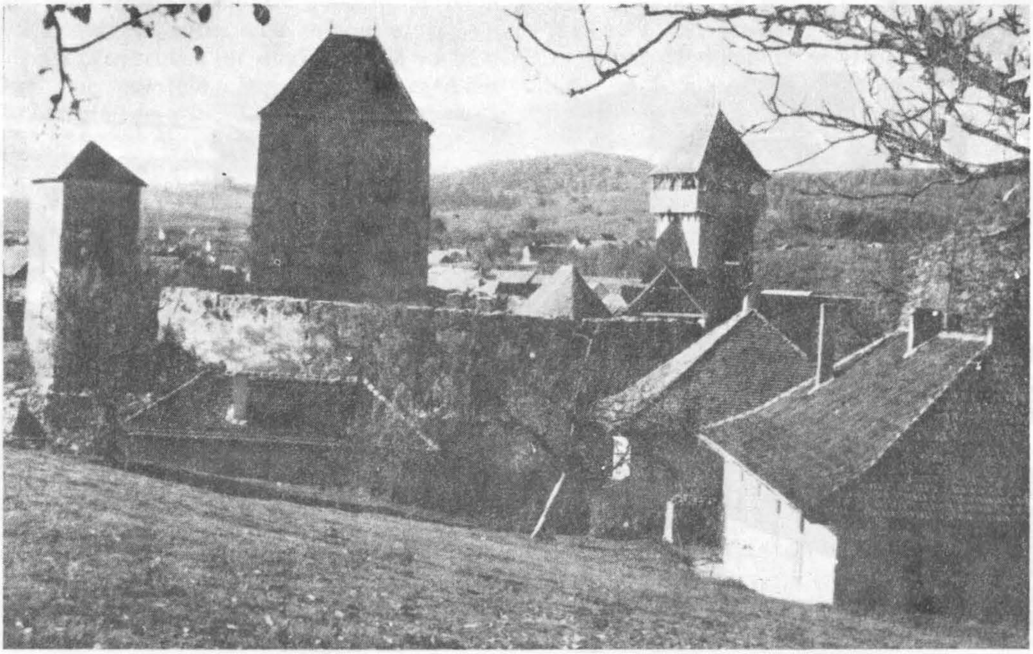

Mănăstirea Brebu. Vedere dinspre nord-vest a bisericii

ICSOR și ISPROR, unde, în 1955 a fost înființat un atelier de proiectare pentru restaurări de monumente comandate de Departamentul Cultelor și de alți beneficiari. Acest atelier, completat cu un însemnat număr de arhitecți specializați, a fost integrat în 1960 în mult dorita Direcție a Monumentelor Istorice.

S. I.: Vă rugăm să ne spuneți părerea dv. despre activitatea fostei Direcții a Monumentelor Istorice (DMI, DMIA, DPCN).

Șt. B.: Părerea mea despre activitatea Direcției Monumentelor Istorice nu poate fi decît bună, întrucît prin această instituție s-a realizat marele număr de lucrări valoroase, răspîndite în toată țara și unanim apreciate.

Pentru prima oară au fost reunite serviciile de documentare, cercetare, proiectare, avizare și execuție care conlucrau la activitatea de salvare, și restaurare a monumentelor. În cei 17 ani care au urmat s-a desfășurat o muncă susținută de protecție și restaurare a monumentelor, concepută pe un plan mai larg, depășind obiectivul monumentului unicat, prin preocuparea încadrării lui în ansamblu sau chiar prin abordarea unor ansambluri de arhitectură.

În ce mă privește, activitatea în Direcție a însemnat schimbarea radicală a stilului de muncă prin trecerea de la munca individuală la cea colectivă — cu toate avantajele și implicațiile pe care le aduce colaborarea cu celelalte specialități — sub conducerea arhitectului șef de proiect, care asigură o viziune unitară.

S. I.: Ați vrea să ne pomeniți de unii colegi sau colaboratori care au avut realizări de valoare?

Șt. B.: Fac parte dintr-o generație care consideră că meritul aparține instituției, nu autorilor. Direcția, organizată în sensul de care am vorbit de arh. Virgil Bilciurescu, cuprindea patru ateliere de proiectare, o grupă de studii, arhive, fototecă, laborator foto și de analiză a materialelor și o foarte organizată grupă de execuție, condusă de ing. Victor Munteanu, care lucra în toată țara.

S. I.: Credeți că generația Dvs. și-a făcut datoria în domeniul protecției și restaurării monumentelor?

Șt. B.: Cred că șirul de rezultate de bună calitate realizate de generația noastră dovedește că ea și-a făcut datoria în lupta pentru conservarea și punerea în valoare a vechilor noastre monumente, pînă la apariția unor situații care au dus la scăparea totală de sub control științific a acestei discipline.

S. I.: În ce măsură socotiți că activitatea v-a fost afectată de presiunea exercitată de sistemul comunist?

Șt. B.: În mod paradoxal, regimul comunist atît de nefast pentru țară și neamul nostru, a înlesnit în prima etapă desfășurarea, în condiții chiar mai bune decît în trecut, a muncii de restaurare — poate prin însuși faptul că această activitate rămînea total în afara sferei de interes a ideologiei și scopurilor urmărite de partidul comunist.

După nefasta desființare a Direcției însă, în 1977, monumentele au fost din ce în ce mai amenințate de măsurile aplicate de conducere, care nu aveau nimic comun cu cultura. S-a ajuns astfel la «ascunderea» între blocuri, sau chiar la demolarea unor monumente și ansambluri de o deosebită valoare istorică și artistică.

În ciuda unor greutăți reale, unele dintre lucrările de restaurare au fost preluate și continuate de organele bisericești (Patriarhie, Mitropolii, Episcopii), și chiar sfaturi populare, folosind zestrea în oameni și materiale rămase de la Direcție. În acest fel am continuat o serie de lucrări începute anterior și chiar am făcut proiecte pentru lucrări noi.

S. I.: Care dintre lucrările Dvs. v-a dat mai multe satisfacții profesionale?

Șt. B.: E greu să stabilesc o ierarhie a lucrărilor pe care le-am realizat. Desigur, marile șantiere, de lungă durată, de la Mănăstirile Horezu și Neamț, catedrala de la Alba Iulia și Biserica Crețulescu din București reprezintă momente de vîrf din activitatea mea. Dar tot ca reușite pot fi menționate și restaurarea ruinelor Cetății Neamț sau a mausoleului înălțat de Ștefan cel Mare la Războieni.

S. I.: Au existat și momente de înfrîngere în cariera Dvs.? Care sînt?

Șt. B.: Prin norocul pe care l-am avut de a lucra într-un domeniu în care rivalitatea este lipsită de sens, pot spune că n-am avut înfrîngeri în meserie, în afara luptei duse cu D-na Henriette Delavrancea-Gibory privind soluția de restaurare a bisericii Sf. Gheorghe Nou din București.

S. I.: Ce părere aveți despre construcțiile de biserici din prezent?

Șt. B.: Cred că bisericile prezentului trebuie să păstreze distribuția tradițională a spațiului interior, specifică cultului ortodox. Cred, de asemenea, că tendința de aplicare a unei arhitecturi moderne trebuie să țină cont — în același sens — de preponderența plinurilor asupra golurilor.

S. I.: Cum vedeți în prezent și în viitor rolul arhitecților restauratori?

Șt. B.: În viitor arhitectul restaurator va trebui să se ferească de atitudini prea rigide, ținînd cont de schimbările de gust și mentalitate a noilor generații, cu atît mai mult cu cît domeniul s-a lărgit foarte mult, trecînd de la monumente unicat la interesul pentru largi zone de arhitectură cu valoare istorică și ambientală. Cum și în ce măsură este greu de precizat.

S. I.: Ce părere aveți despre activitatea noii Direcții a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice? Care credeți că sînt principalele orientări profesionale ale acesteia? Cum le apreciați?

Șt. B.: Regret că este angrenată mai mult în activitatea de avizare și mai puțin în cea de proiectare și execuție a unor asemenea lucrări, rol care mi se pare de cea mai mare importanță pentru prezent și viitor. În mod special execuția la un șantier de restaurare este cea care condiționează obținerea datelor necesare pentru proiectul de restaurare.

Interviu realizat de arh. SANDA IGNAT

BIBLIOGRAFIE ARHITECT ȘTEFAN BALȘ*

I. PERIODICE

1929 *Sant Angelo al Monte Rapano*, Ephemeris dacoromanica, Roma.
1931 *O biserică fortificată din Iași*, Închinare lui Iorga, București.
1934 *Biserica Sf. Elefterie din București*, BCMI.
1943 *Biserica din Vad*, jud. Someș, BCMI.
1952 *Locuințe noi în Medgidia*, Arhitectura, nr. 6—7.
1954 *Vechi locuințe boierești din Gorj*, SCIA.
1955 *Restaurarea Palatului Potlogi*, Arhitectura, nr. 2.
1962 *Restaurarea Mănăstirii Neamț*, MMS.
1963 *Noi descoperiri la Mănăstirea Hurezu, cu prilejul lucrărilor de restaurare*, Studii DMI.
1964 *Restaurarea Mănăstirii Neamț* (colaborare cu I. Balș, R. Heitel), Studii DMI.
1964 *Restaurarea Mănăstirii Gura Motrului*, Studii DMI.
1966 *Biserica Mănăstirii Putna*, MMS.
1967 *Biserica Episcopiei Argeșului*, MMS.
1967 *Cetatea Cîlnic*, Studii DMI.
1969 *Restaurarea Bărăției din Cîmpulung*, Studii DMI.
1970 *Lucrările de restaurare la biserica din Brădet—Argeș*, BMI nr. 2.
1971 *Observații noi asupra bisericii Mănăstirii Neamț*, BMI.
1971 *Restaurarea Cetății Neamț*, BMI nr. 2.
1971 *Sf. Vineri, Tîrgoviște — un tip neobișnuit de pridvor în arhitectura veche din Muntenia (colaborare cu R. Mănciulescu)*, BMI nr. 3.
1971 *Cîteva date noi despre Mănăstirea Moldovița*, BMI nr. 3.

* Bibliografia este reprodusă după revista "Arhitectura", 1, 1984, cu adăugirile necesare aducerii la zi.

Mănăstirea Moldovița. Vedere din incintă (în planul al doilea, clisiarnița restaurată de arh. Dan Corneliu)

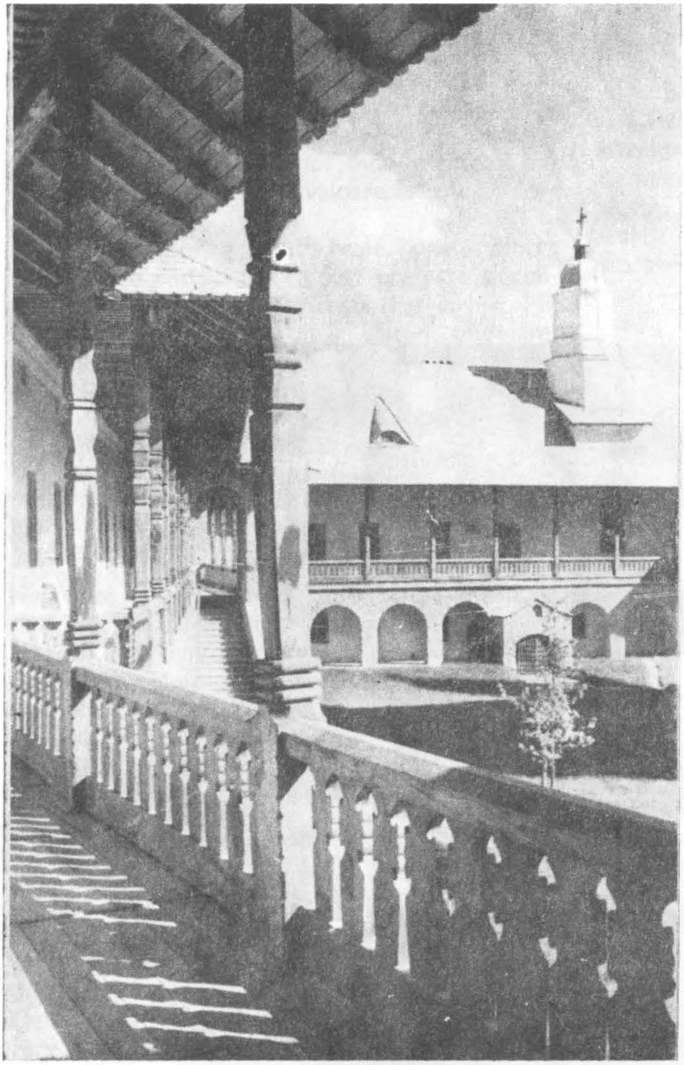

Mănăstirea Neamț. Vedere dinspre latura de vest a chiliilor

1972 *Restaurarea bisericii Crețulescu, București*, BMI nr. 3.
1975 *Restaurarea bisericii Radu Vodă, București*, BMI nr. 1.
1975 *Restaurarea bisericii din Războieni, jud. Neamț*, BMI nr. 2.
1976 *Sf. Gheorghe — Pitești*, BMI nr. 2.
1977 *Sf. Gheorghe, București*, BMI
1990 *Lucrări de restaurare la Mănăstirea Râșca, jud. Suceava*, RMI nr. 1.

II. CĂRȚI

1957 *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, vol. 1, (glosarul termenilor de specialitate).
1958 *Mănăstirea Neamț*. Edit. Tehnică (în colaborare cu Corina Nicolescu).
1958 *Mănăstirea Moldovița*, Edit. Tehnică (în colaborare cu Corina Nicolescu).
1965 *Mănăstirea Humor*, Edit. Meridiane.
1966 *Mănăstirea Secu*, Edit. Meridiane.
1968 *Potlogi*, Edit. Meridiane.

III. COMUNICĂRI LA SESIUNILE ȘTIINȚIFICE D.M.I.

1963 *Mănăstirea Hurezu, descoperiri.*
1964 *Restaurarea cetății din Cîlnic.*
1964 *Mănăstirea Neamț, probleme de restaurare.*
1966 *Restaurarea Bărăției din Cîmpulung.*
1968 *Biserica din Brădet, probleme de restaurare.*
1973 *Restaurarea bisericii Radu Vodă, București.*
1974 *Cula Duca din Măldărești.*
1975 *Sf. Gheorghe, București — rezultatele cercetărilor.*

IV. CASETE D.M.I.

Brebu, Bărăția Cîmpulung, Mănăstirea Hurezu, Măldărești, Humor.

V. MANUSCRISE

Case vechi din Moldova — Pribești, Trifești.
Biserici de zid din regiunea Bicaz.
Mănăstirea Arnota.
Biserica Mănăstirii Neamț.

VI. TRADUCERI

1956 Alfredo Barbacci: *Restaurarea Monumentelor în Italia* (Il restauro dei monumenti in Italia, Libreria della Stato Roma),

VI. TRADUCERI

RESTAURĂRI ŞTEFAN BALŞ

1. Sf. Elefterie Vechi, Bucureşti (1930).
2. Mănăstirea Neamţ (1930—34, 60—65).
3. Biserica din Pătroaia — Dîmboviţa(1931).
3. Biserca din Pătroaia — Dîmboviţa (1931).
4. Biserica Creţulescu, Bucureşti (1932—1939).
5. Biserica din Borzeşti (1934, 1943).
6. Biserica Scaune, Bucureşti (1934, 1937, 1947).
7. Sf. Spiridon Vechi, Bucureşti (1934, 1937).
8. Biserica Schitului Clocociov — Olt (1934).
9. Biserica Precista din Bacău (1935—1936).
10. Biserica de lemn din Maioreşti — Mureş, strămutată la Sinaia (1935).
11. Huşi, palatul episcopal (1936).
12. Turnul clopotniţă de la Caşin — Bacău (1936—1938).
13. Sf. Sava, Iaşi (1936—1939).
14. Biserica Mănăstirii Bîrnova — Iaşi (1937).
15. Episcopia Romanului (1937—1938).
16. Mausoleul de la Buftea (1937—1938).
17. Sf. Ion, Piatra Neamţ (1937—1938).
18. Biserica Mănăstirii Coşula (1938).
19. Biserica din Vad — Someş (1938).
20. Biserica fostei Mănăstiri Dobrovăţ (1938).
21. Biserica Mănăstirii Snagov (1943—1947).
22. Golia, Iaşi (1943—1944).
23. Mănăstirea Cetăţuia, Iaşi (1943—1944).
24. Biserica din Burdujeni — Suceava (1943—1944).
25. Sf. Dumitru, Suceava (1943).
26. Biserica Antim, Bucureşti (1945—1946).
27. Mănăstirea Căldăruşani (1947, 1960—1965).
28. Mănăstirea Cernica (1959—1960).
29. Biserica şi paraclisul Patriarhiei, Bucureşti (1960—1962).
30. Mănăstirea Brebu (1960—1963).
31. Schitul Balamuci — Ilfov (1960—1962).
32. Mănăstirea Hurezu (1961—1975).
33. Cetatea ţărănească de la Cîlnic (1961—1963).
34. Turnul şi biserica fostei mănăstiri Radu Vodă, Bucureşti (1962—1964, 1970—1974).
35. Cula Duca, Măldăreşti [1962—1965].
37. Cetatea Neamţ (1963—1970).
38. Sf. Gheorghe, Piteşti (1964—1968).
39. Biserica schitului Brădet — Argeş (1964—1966).
40. Mănăstirea Moldoviţa (1966—1970).
41. Mănăstirea Rîşca (1968—1975).
42. Cazarma Babilon şi Sala Unirii, Alba Iulia (1967—1968).
43. Catedrala Ortodoxă, Alba Iulia (1967—1971).
44. Catedrala Romano-Catolică, Alba Iulia (1967—1975).
45. Biserica din Războieni — Neamţ (1973—1975).
46. Sf. Gheorghe, Bucureşti (1974—1975, 1977 — în curs).
47. Mănăstirea Hodoş—Bodrog—Arad. Colab. cu arh. Virgil Antonescu (1978—1979).
48. Casa Domnească, Mănăstirea Putna. Colab. cu arh. V. Antonescu (1985—1991).
49. Biserica fostei Mănăstiri Tazlău. Colab. cu arh. V. Antonescu (în curs de execuţie).

ALTE LUCRĂRI

1. Vila Gordon Hayward, Cornu—Cîmpina (1936—1937).
2. Casa D. Pherekyde, Balcic (1937—1938).
3. Casa Constantinescu, Balcic (1938).
4. Biserică, Balcic (1938).
5. Casa Chrissoveloni, Ghidigeni — refacerea după incendiu. Colab. cu arh. Ion Balş.
6. Cămin pentru Banca Românească, Bucureşti (colab. cu arh. Ion Balş)
7. Locuinţe pentru Banca Românească Bucureşti 1945-proiect.
8. Bloc Suţu, Piaţa Universităţii (arh. G. M. Cantacuzino), Bucureşti — restaurare.

Bibliografia este reprodusă după revista „Arhitectura'' 1, 1984, cu adăugirile necesare aducerii la zi

7. *Mănăstirea Neamţ. Vedere din incintă, cu biserica Sf. Gheorghe integrată pe latura de est*

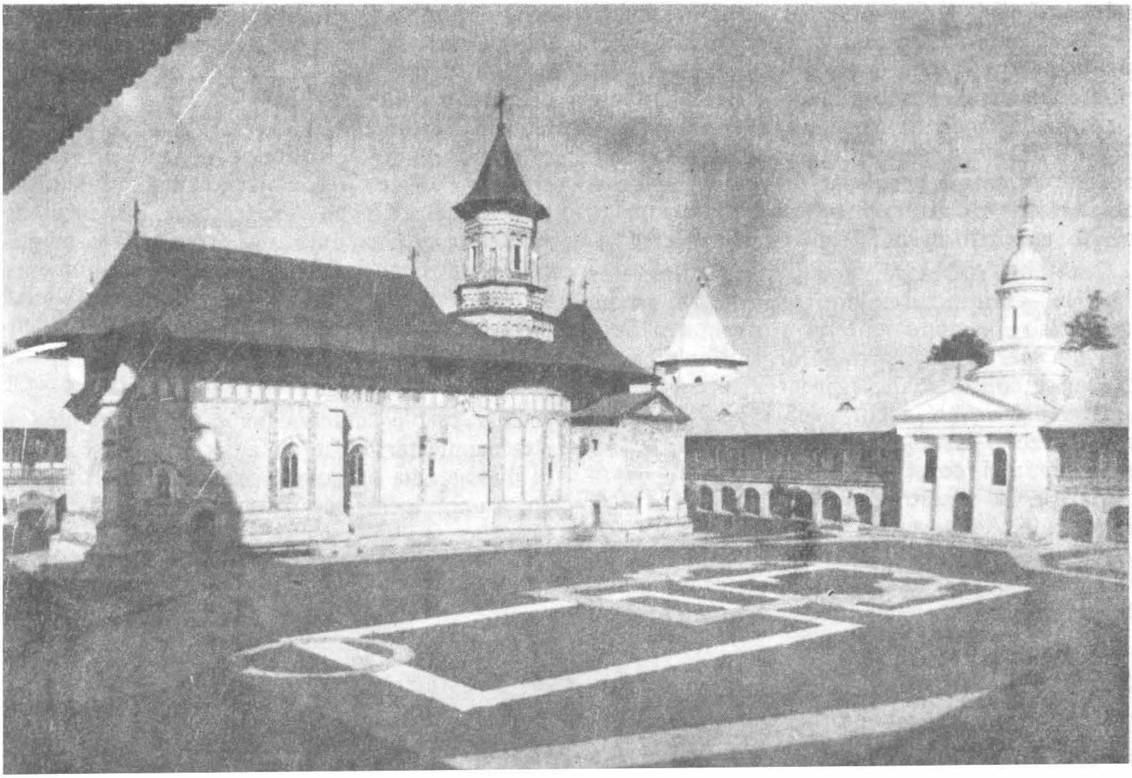

Pentru cunoașterea mai largă a monumentelor istorice și a activității care se desfășoară în scopul protejării lor, *Fundația « Zilele patrimoniului european »*, înființată sub auspiciile Consiliului Europei, a lansat propunerea ca țările din Europa să organizeze în cursul lunii septembrie a fiecărui an, o zi a propriului patrimoniu arhitectural.

Este de la sine înțeles că oricare comitet național își poate alcătui un program specific în condițiile pe care le consideră corespunzătoare, cuprinzînd întregul teritoriu sau numai unele orașe și zone, aducînd în prim plan anumite categorii de monumente, stabilind o eventuală tematică — în funcție de preocupări prioritare, aniversări, acțiuni generale deja programate etc. — și invitînd la cooperare organismele cointeresate.

În acea *zi a porților deschise*, publicul poate vizita în mod gratuit numeroase monumente istorice, dintre care unele îi sînt în mod curent — fie parțial, fie în totalitate — inaccesibile. Rezultate spectaculoase au fost înregistrate în cele nouă țări care au organizat astfel de manifestări în anul 1991: Belgia (Flandra, Bruxelles și Walonia), Franța, Germania (Saxonia Inferioară și Hesse), Irlanda, Malta, Marea Britanie (Scoția și Irlanda de Nord), Olanda, Suedia și Turcia. Mii de monumente au stat la dispoziția populației, care a beneficiat de vizite ghidate și de excursii în circuit, însoțite de conferințe de presă, expoziții și publicații ocazionale.

Dată fiind starea de necunoaștere a valorilor istorice — arhitecturale din țara noastră, gradul de părăsire a monumentelor și greutatea de a ieși din inerția care domină organismele ce ar trebui să concure la salvgardarea tezaurului de arhitectură veche, socotim că se cuvine să se organizeze și la noi, începînd din 1992, o zi a patrimoniului construit, pentru a oferi acces populației la o zestre care, de fapt și de drept, îi aparține. Ar fi acesta un prilej de educație, de popularizare a unor martori îndreptățiți din lumea vremurilor trecute, de înțelegere a mijloacelor și a măsurilor care se impun pentru protecția, conservarea, consolidarea și restaurarea monumentelor, precum și pentru folosirea lor adecvată în societatea contemporană.

Așadar, într-o duminică de toamnă, de exemplu ar fi accesibile tuturor categoriilor de cetățeni, sub îndrumare atentă și competentă, palate și castele, muzee adăpostite în clădiri remarcabile, sedii ale unor ministere, prefecturi și primării, bănci sau uniuni de creație, mănăstiri, cule și conace, teatre, școli și altele încă. O zi într-un an, edificii reprezentative precum Palatul Elisabeta, Sediul UNESCO și Ateneul Român, Banca Națională, Școala Centrală de Fete și Casa Lahovari din București, palatele episcopale din Oradea și Curtea de Argeș, Teatrul Național din Iași, Casa Băniei din Craiova sau Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia s-ar deschide nu numai celor care le frecventează în mod curent. Ele ar fi vizitate, cu precădere, pentru cunoașterea cadrului construit, a unor semnificații arhitecturale, artistice și istorice.

O acțiune de mare cuprindere ca aceasta, deloc festivistă ci profund necesară, trebuie organizată din timp, cu participarea unor foruri dintre care nu pot lipsi Ministerul Culturii și Comisia Națională a Muzeelor, ministerele Educației, Turismului, Cultelor, Finanțelor, și Lucrărilor Publice, Academia Română, autoritățile bisericești, Uniunea Arhitecților, Institutul de Arhitectură « Ion Mincu », prefecturi și primării, fundații culturale, beneficiari de monumente și alte organisme implicate, avînd în mijlocul lor Comisia Națională a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, Direcția sa operativă și Comisiile Teritoriale.

Ziua porților deschise ar putea determina și alte manifestări culturale adiacente, largi acțiuni în mass-media precum și prezentarea, în fiecare an, a unor lucrări de restaurare în curs de desfășurare sau de curînd încheiate.

2 noiembrie 1991

AURELIAN TRIȘCU

ORGANISATION DES NATIONS UNIES POUR L'EDUCATION, LA SCIENCE ET LA CULTURE

COMITE INTERGOUVERNAMENTAL POUR LA PROTECTION DU PATRIMOINE MONDIAL CULTUREL ET NATUREL

ORIENTATIONS DEVANT GUIDER LA MISE EN ŒUVRE DE CONVENTION DU PATRIMOINE MONDIAL

TABLE DES MATIÈRESS

INTRODUCTION

I. ETABLISSEMENT DE LA LISTE DU PATRIMOINE MONDIAL
   A. Principes généraux
   B. Indications aux Etats parties concernant les propositions d'inscription sur la Liste
   C. Critères relatifs à l'inscription de biens culturels sur la Liste du patrimoine mondial
   D. Critères relatifs à l'inscription de biens naturels sur la Liste du patrimoine mondial
   E. Procédure d'exclusion éventuelle de biens de la Liste du patrimoine mondial
   F. Orientations pour l'évaluation et l'examen des propositions d'inscription
   G. Forme et contenu des propositions d'inscription
   H. Procédure et calendrier pour le traitement des propositions d'inscription

II. ETABLISSEMENT DE LA LISTE DU PATRIMOINE MONDIAL EN PERIL
   A. Orientations pour l'inscription du patrimonie mondial en péril
   B. Critères pour l'inscription d'un bien sur la Liste du patrimoine mondial en péril
   C. Procédure pour l'inscription de biens sur la Liste du patrimoine mondial en péril

III. ASSISTANCE INTERNATIONALE
   A. Différentes formes d'assistance disponibles au titre du Fonds du patrimoine mondial:
      i) Assistance préparatoire
      ii) Assistance d'urgence
      iii) Formation
      iv) Coopération technique
      v) Assistance à des activités de promotion destinées à faire mieux connaître ou mettre en œuvre la Convention
   B. Ordre de priorité pour l'octroi d'une assistance internationale
   C. Accord à conclure avec les Etats bénéficiaires d'une assistance internationale
   D. Mise en œuvre des projets

IV. FONDS DU PATRIMOINE MONDIAL

V. EQUILIBRE ENTRE LE PATRIMOINE CULTUREL ET LE PATRIMOINE NATUREL DANS LA MISE EN ŒUVRE DE LA CONVENTION

VI. AUTRES QUESTIONS
   A. Utilisation de l'emblème du patrimoine mondial et du nom, du symbole ou de la représentation des sites du patrimoine mondial
   B. Réalisation de plaques destinées à commémorer l'inscription de biens sur la Liste du patrimoine mondial
   C. Règlement intérieur du Comité
   D. Réunions du Comité du patrimoine mondial
   E. Réunions du Bureau du Comité du patrimoine mondial
   F. Publication de la Liste du patrimoine mondial
   G. Action au niveau national pour la promotion et la sensibilisation aux actions entreprises au titre de la Convention

Introduction

1. Le patrimoine culturel et naturel fait partie des biens inestimables et irremplaçables non seulement de chaque nation mais de l'humanité tout entière. La perte, par suite de dégradation ou de disparition, de l'un quelconque de ces biens éminemment précieux constitue un appauvrissement du patrimoine de tous les peuples du monde. On peut reconnaître, en raison de leurs remarquables qualités, une valeur universelle exceptionnelle à certains des éléments de ce patrimoine qui, à ce titre, méritent d'être tout spécialement protégés contre les dangers croissants qui les menacent.

2. Afin de remédier à cette situation critique et d'assurer le mieux possible l'identification, la protection, la conservation et la mise en valeur adéquates de ce patrimoine mondial irremplaçable, les Etats membres de l'Unesco ont adopté en 1972 la Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel, ci-après dénommée « la Convention ». Celle-ci complète les programmes nationaux de conservation du patrimoine, et prévoit l'établissement d'un « Comité du patrimoine mondial », ainsi que la constitution d'un « Fonds du patrimoine mondial ». Le Fonds et le Comité ont été créés en 1976.

3. Le Comité du patrimoine mondial, ci-après dénommé « le Comité », a trois fonctions essentielles:

(i) identifier, sur la base des propositions d'inscription soumises par les Etats parties, les biens culturels et naturels de valeur universelle exceptionnelle qui seront protégés au titre de la Convention et inscrire ces biens sur la « Liste du patrimoine mondial »;

(ii) décider quels biens, parmi ceux qui sont inscrits sur la Liste du patrimoine mondial, sont à inclure sur la « Liste du patrimoine mondial en péril » (seuls les biens dont la sauvegarde exige de grands travaux et qui ont fait l'objet d'une demande d'assistance au titre de la Convention peuvent être considérés);

(iii) déterminer les moyens et les conditions les plus appropriés d'utilisation des ressources du Fonds du patrimoine mondial pour aider, dans toute la mesure du possible, les Etats parties à sauvegarder leurs biens de valeur universelle exceptionnelle.

4. Les orientations énoncées ci-dessous ont été préparées dans le but de porter à la connaissance des Etats parties à la Convention les principes guidant l'action du Comité lors de l'établissement de la Liste du patrimoine mondial et de la Liste du patrimoine mondial en péril, ainsi que lors de l'octroi d'assistance internationale au titre du Fonds du patrimoine mondial. Ces orientations donnent également des informations sur diverses questions de procédure concernant la mise en œuvre de la Convention.

5. Le Comité est pleinement conscient du fait que ses décisions doivent être fondées sur des considérations aussi objectives et scientifiques que possible et que toute évaluation faite en son nom doit être effectuée de manière approfondie et avec toute la compétence nécessaire. Il reconnaît que des décisions objectives et pondérées dépendent:

— de critères soigneusement établis,
— de procédures soigneusement élaborées,
— d'une évaluation faite par des experts qualifiés et comportant, le cas échéant, l'appel à des expertises complémentaires.

Ces orientations ont été élaborées dans ce but.

I. Etablissement de la liste du patrimoine mondial

A. *Principes généraux*

6. Le Comité a décidé qu'il serait guidé par les principes généraux suivants lors de l'établissement de la Liste du patrimoine mondial:

(i) La Convention prévoit la protection des biens culturels et naturels(I) considérés comme étant de valeur universelle exceptionnelle. Son but n'est pas de protéger tous les biens importants, de grande valeur ou intérêt, mais seulement un certain nombre des plus exceptionnels d'entre eux dans une perspective internationale. La valeur universelle exceptionnelle des biens culturels et naturels est définie aux articles 1 et 2 de la Convention. Le Comité interprète ces définitions en se référant à deux séries de critères: l'une applicable aux biens culturels et l'autre applicable aux biens naturels. Les critères et les conditions d'authenticité ou d'intégrité adoptés par le Comité à cette fin sont énoncés aux paragraphes 24 et 36 ci-après;

(ii) Les critères relatifs à l'inscription des biens sur la Liste du patrimoine mondial ont été élaborés en vue de permettre au Comité d'apprécier en toute indépendance la valeur intrinsèque d'un bien, en faisant abstraction de toute autre considération (y compris la nécessité d'une coopération technique);

(iii) Des efforts seront déployés afin de maintenir un équilibre raisonnable entre le nombre des biens du patrimoine culturel et celui des biens du patrimoine naturel inscrits sur la Liste;

(iv) L'inscription de biens culturels et naturels sur la Liste du patrimoine mondial se fera progressivement et ni le nombre total des biens inscrits sur la Liste, ni le nombre des biens dont chaque Etat pourra successivement proposer l'inscription ne seront limités. Toutefois, étant donné la difficulté de traiter les grands nombres de propositions d'inscription de biens *culturels* qui sont actuellement reçues, le Comité invite les Etats parties à considérer si leur patrimoine culturel est déjà bien représenté sur la Liste et, s'il en est ainsi, à ralentir volontairement leur taux de soumission des *futures* propositions d'inscription. Cela contribuerait à permettre que la Liste devienne plus universellement représentative. De même, le Comité invite les Etats parties dont le patrimoine culturel n'est pas encore adéquatement représenté sur la Liste et qui pourraient avoir besoin d'assistance dans la préparation des propositions d'inscription de biens culturels, à demander une telle assistance au Comité.

(v) Lorsqu'un bien a subi une détérioration entrainant la perte des caractéristiques qui avaient déterminé son inscription sur la Liste du patrimoine mondial, la procédure relative à l'exclusion éventuelle du bien de la Liste s'appliquera. Cette procédure est décrite aux paragraphes 37 à 45 ci-dessous.

B. *Indications aux Etats parties concernant les propositions d'inscription sur la Liste*

7. Le Comité demande à chaque Etat partie de lui soumettre une liste indicative des biens qu'il a l'intention de proposer pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial au cours des cinq à dix années suivantes. Cette liste indicative constitue « l'inventaire » (stipulé à l'Article 11 de la Convention) des biens culturels et naturels situés sur le territoire de chaque Etat partie et que celui-ci considère susceptibles d'être inscrits sur la Liste du patrimoine mondial. Le but de ces listes indicatives est de permettre au Comité d'évaluer dans le contexte le plus large possible la « valeur universelle exceptionnelle » de chaque bien proposé pour inscription. Le Comité espère que les Etats parties qui n'ont pas encore soumis de liste indicative le feront aussitôt que possible. La décision antérieure du Comité de *ne pas* prendre en considération les propositions d'inscription *de biens culturels*, à moins qu'une telle liste de biens culturels n'ait été soumise, est rappelée aux Etats parties. En ce qui concerne les propositions d'inscription de *biens naturels*, la priorité sera donnée à l'examen des propositions émanant des Etats parties ayant soumis une liste indicative, à moins que l'Etat partie n'ait fourni une explication précise sur les raisons pour lesquelles une telle liste n'a pas été soumise.

8. Afin de faciliter le travail de tous ceux qui sont concernés, le Comité demande aux Etats parties de soumettre leur liste indicative selon un *formulaire standard* (voir Annexe 1) qui fournit l'information selon les rubriques suivantes:

— nom du bien;
— situation géographique du bien;
— brève description du bien;
— justification de la « valeur universelle exceptionnelle » du bien conformément aux critères et aux conditions d'authenticité ou d'intégrité indiqués aux paragraphes 24 et 36 ci-dessous, tenant compte de biens similaires situés à la fois à l'intérieur et à l'extérieur des frontières de l'Etat concerné.

Les biens naturels devraient être groupés selon les provinces biogéographiques et les biens culturels devraient l'être selon les périodes et les aires culturelles. L'*ordre* dans lequel les biens listés seraient présentés pour inscription devrait aussi être indiqué, si possible.

9. La principe fondamental stipulé dans la Convention est que les biens proposés doivent être de valeur universelle exceptionnelle. Les biens proposés devraient, par conséquent, être soigneusement sélectionnés. Les critères et les conditions d'authenticité ou d'intégrité en fonction desquels le Comité fait son évaluation des biens, sont énoncés aux paragraphes 24 et 36 ci-dessous. Dans une région géo-culturelle donnée, il pourrait être souhaitable que les Etats parties procèdent à des évaluations comparatives pour l'harmonisation des listes indicatives et des propositions d'inscription de biens culturels. De l'aide en vue d'organiser des réunions dans ce but pourrait être demandée au titre du Fonds du patrimoine mondial.

10. Chaque proposition d'inscription devrait être présentée sous la forme d'une explication raisonnée sur l'imprimé approprié (voir paragraphe 52 ci-après) et devrait fournir toutes les informations afin de démontrer que le bien proposé est véritablement de « valeur universelle exceptionnelle ». Chaque proposition d'inscription devrait comporter la documentation nécessaire à son évaluation, y compris des cartes et des diapositives appropriées et tout autre matériel nécessaire. En ce qui concerne les biens culturels, les Etats parties sont invités à joindre aux propositions d'inscription une brève analyse de références à la littérature mondiale (par exemple, des ouvrages de référence comme des encyclopédies générales ou spécialisées, des histoires de l'art ou de l'architecture, des relations de voyages et d'explorations des rapports scientifiques, des guides, etc.) ainsi qu'une bibliographie complète. En ce qui concerne les biens récemment découverts, les preuves de l'attention internationale suscitées par la découverte seraient également utiles.

11. A la section « Données juridiques » de la proposition d'inscription, les Etats parties devraient fournir, en plus des textes juridiques protégeant le bien proposé pour inscription, *une explication sur la manière dont ces lois fonctionnent réellement*. Cette analyse est préférable à une simple énumération ou compilation des textes juridiques eux-mêmes.

12. Lorsqu'un Etat partie propose pour inscription des biens appartenant à certaines catégories de biens culturels bien représentées, il devrait fournir *une évaluation comparative du bien par rapport à d'autres biens de même type*, comme cela est déjà demandé au paragraphe 7 à propos des listes indicatives.

13. Dans certains cas, il pourrait s'avérer nécessaire que les Etats parties consultent le Secrétariat et les ONG spécialisées concernées de manière informelle avant de soumettre leurs propositions d'inscription. Le Comité rappelle aux Etats parties qu'une assistance dans le but de préparer des propositions d'inscription complètes et solides est disponible, à leur demande, au titre du Fonds du patrimoine mondial.

14. Dans tous les cas, afin de maintenir l'objectivité du processus d'évaluation et d'éviter d'éventuels embarras à ceux qui sont concernés, les Etats parties devraient s'abstenir de donner trop de publicité au fait qu'un bien a été proposé pour inscription, en attendant la décision finale du Comité au sujet de la proposition d'inscription en question.

15. Lorsqu'ils proposent des biens pour inscription sur la Liste, les Etats parties sont invités à garder présent à l'esprit qu'il est souhaitable d'atteindre un équilibre raisonnable entre le nombre des biens du patrimoine culturel et celui des biens du patrimoine naturel inscrits sur la Liste du patrimoine mondial.

16. Dans le cas où un bien culturel et/ou naturel, qui répond aux critères adoptés par le Comité, s'étend au-delà des frontières d'un seul pays, il est conseillé aux Etats parties concernés de présenter une proposition d'inscription commune.

17. Lorsque la conservation adéquate d'un bien culturel ou naturel proposé pour inscription le rend nécessaire, une « zone tampon » appropriée devrait être prévue autour du bien et devrait faire l'objet de toutes les protections nécessaires. Une zone tampon peut être définie comme une zone autour du bien, qui connait des restrictions concernant son usage afin de donner une protection supplémentaire; de telles zones tampons devraient être déterminées pour chaque cas sur la base d'études techniques. Des détails concernant l'étendue, les caractéristiques et les usages autorisés de la zone tampon, ainsi qu'une carte indi-

quant ses délimitations exactes, devraient être fournis dans le dossier de proposition d'inscription relative au bien.

18. Conformément à l'esprit de la Convention, les Etats parties devraient, dans la mesure du possible, s'efforcer d'inclure dans leurs propositions d'inscription des biens dont la valeur universelle exceptionnelle dérive d'une symbiose particulièrement importante de caractéristiques culturelles et naturelles.

19. Les Etats parties peuvent proposer pour une inscription unique une série de biens culturels ou naturels qui peuvent être séparés géographiquement, à condition qu'ils soient reliés entre eux parce qu'ils appartiennent:

(i) à un même groupe historico-culturel ou
(ii) à un même type de bien caractéristique de la zone géographique,
(iii) à une même formation physiographique, une même province biogéographique ou un même type d'écosystème,

et à condition que ce soit la *série* en tant que telle et non ses éléments constitutifs pris individuellement, qui revête une valeur universelle exceptionnelle.

20. Lorsqu'une série de biens culturels ou naturels, telle qu'elle est définie au paragraphe 19, comprend des biens situés sur le territoire de plus d'un Etat partie à la Convention, il est conseillé aux Etats parties concernés de proposer conjointement une inscription unique.

21. Il est recommandé aux Etats parties de préparer des plans pour la gestion de tout bien naturel ou pour la sauvegarde de tout bien culturel proposé. Lors de la présentation d'une demande de coopération technique, il faudrait fournir toutes les informations sur ces plans.

22. Lorsque les qualités intrinsèques d'un bien proposé sont menacées par l'action de l'homme et que ce bien satisfait néanmoins aux critères et aux conditions d'authenticité ou d'intégrité énoncés aux paragraphes 24 et 36, un plan d'action définissant les mesures correctives requises devrait être soumis avec le dossier de proposition d'inscription. Si les mesures correctives proposées par l'Etat concerné n'étaient pas prises dans le laps de temps indiqué par cet Etat, le Comité examinerait la question de l'exclusion du bien de la Liste selon la procédure qu'il a adoptée.

C. *Critères relatifs à l'inscription de biens culturels sur la Liste du patrimoine mondial*

23. Les critères d'inscription des biens culturels sur la Liste du patrimoine mondial doivent toujours être considérés les uns par rapport aux autres et dans le contexte des définitions figurant à l'article 1 de la Convention reproduit ci-dessous:

« les monuments: œuvres architecturales, de sculpture ou de peinture monumentales, éléments ou structures de caractère archéologique, inscriptions, grottes et groupes d'éléments, qui ont une valeur universelle exceptionnelle du point de vue de l'histoire, de l'art ou de la science,

les ensembles: groupes de constructions isolées ou réunies, qui, en raison de leur architecture, de leur unité, ou de leur intégration dans le paysage, ont une valeur universelle exceptionnelle du point de vue de l'histoire, de l'art ou de la science,

les sites: œuvres de l'homme ou œuvres conjuguées de l'homme et de la nature, ainsi que les zones y compris les sites archéologiques qui ont une valeur universelle exceptionnelle du point de vue historique, esthétique, ethnologique ou anthropologique ».

24. Un moment, un ensemble ou un site — tels qu'ils sont définis ci-dessus — proposé pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial sera considéré comme ayant une valeur universelle exceptionnelle aux fins de la Convention lorsque le Comité considère que ce bien répond à l'un au moins des critères ci-après et au critère d'authenticité. En conséquence, tout bien devrait:

a) (i) soit représenter *une réalisation artistique unique, un chef-d'œuvre* de l'esprit créateur de l'homme;

(ii) soit avoir *exercé une influence considérable* pendant une période donnée ou dans une aire culturelle déterminée, sur le développement de l'architecture, des arts monumentaux ou de l'organisation de l'espace;

(iii) soit apporter un *témoignage unique ou du moins exceptionnel sur une civilisation disparue;*

(iv) soit offrir un exemple éminent d'un *type de construction ou d'ensemble architectural* illustrant une période historique significative;

(v) soit constituer un exemple éminent d'un *habitat humain traditionnel*, représentatif d'une culture, et devenu vulnérable sous l'effet de mutations irréversibles;

(vi) soit être *directement et matériellement associé à des événements ou des idées ou croyances* ayant une signification universelle exceptionnelle; (le Comité considère que ce critère ne devrait justifier une inscription sur la Liste que dans des circonstances exceptionnelles, ou lorsqu'il est appliqué concurremment avec d'autres critères),

et

b((i) répondre au *critère d'authenticité* pour ce qui est de sa conception, de ses matériaux, de son exécution ou de son environnement (le Comité a souligné que la reconstruction n'est acceptable que si elle s'appuie sur une documentation complète et détaillée de l'original et si elle n'est aucunement conjecturale).

(ii) bénéficier d'une protection juridique adéquate et d'un mécanisme de gestion afin d'assurer sa conservation comme il convient. L'existence d'une législation de protection aux niveaux national, provincial et municipal est essentielle et doit être clairement indiquée sur la proposition d'inscription. Les assurances d'une application efficace de ces lois sont également demandées. En outre, afin de préserver l'intégrité des sites culturels, particulièrement de ceux qui sont ouverts à de grands nombres de visiteurs, l'Etat partie concerné devrait être en mesure de fournir des preuves des dispositions administratives propices à assurer la gestion du bien, sa conservation et son accessibilité au public.

25. Les propositions d'inscription concernant des biens immobiliers, susceptibles de devenir mobiliers, ne seront pas prises en considération.

26. En ce qui concerne les *ensembles urbains*, le Comité a, en outre, adopté les orientations suivantes.

27. Les ensembles urbains susceptibles d'être inscrits sur la Liste du patrimoine mondial se répartissent en trois principales catégories:

(i) les villes qui ne sont plus habitées, témoins archéologiques figés d'un passé révolu qui répondent généralement au critère d'authenticité, et dont il est relativement facile de contrôler l'état de conservation;

(ii) les cités historiques vivantes qui, par leur nature même, ont été et seront appelées à évoluer sous l'effet de mutations socio-économiques et culturelles, ce qui rend plus difficile toute évaluation en fonction du critère d'authenticité et plus aléatoire toute politique de conservation;

(iii) les villes nouvelles du XXe siècle qui participent paradoxalement des deux situations précédentes, leur organisation urbaine originale restant très lisible et leur authenticité certaine, mais leur avenir étant obéré par une évolution en grande partie incontrôlable.

28. Les villes qui ne sont plus habitées ne soulèvent pas la difficultés d'évaluation particulières par rapport à l'ensemble des sites archéologiques: l'approche générale des critères, qui valorise l'unicité ou l'exemplarité, a permis le choix d'ensembles remarquables par la pureté du type et de la structure, par la densité monumentale, et parfois par les grands souvenirs historiques qui s'y rattachent. Il faut souligner la nécessité d'une inscription intégrale des sites urbains archéologiques: un centre monumental ou un petit groupe d'édifices ne peut suffire à évoquer les fonctions multiples et complexes d'une cité disparue qu'il est souhaitable de conserver dans toute son étendue et, si possible, avec son environnement naturel.

29. Pour les villes historiques vivantes, les difficultés sont multiples en raison notamment de la fragilité du tissu urbain (souvent bouleversé depuis le début de l'ère industrielle) et de l'urbanisation galopante des périphéries. Pour être retenues, les villes devront s'imposer par leur qualité architecturale et ne pourront être considérées d'un point de vue abstrait pour l'intérêt de leurs fonctions passées ou en tant que symboles historiques au titre du critère (vi) pour l'inscription de biens culturels sur la Liste du patrimoine mondial (voir paragraphe 24). Il est rappelé que l'organisation de l'espace, la structure, les matériaux, les formes et, si possible, les fonctions de l'ensemble éligible doivent essentiellement témoigner de la civilisation ou de la suite de civilisations au titre desquelles ce bien est proposé. Quatre cas de figure peuvent être distingués:

(i) celui de villes typiques d'une époque ou d'une culture, conservées dans une quasi-intégrité et que n'a affectées pratiquement aucun développement ultérieur. En ce cas, le bien à inscrire s'identifie à l'ensemble de la ville et de son environnement qui doit être impérativement protégé;

(ii) celui de villes à caractère évolutif exemplaire ayant conservé, parfois dans le cadre d'un site naturel exceptionnel, une organisation de l'espace et des structures caractéristiques des phases successives de leur histoire. En ce cas, la partie historique, nettement délimité, prévaut sur l'environnement contemporain;

(iii) Celui des « centres historiques » recouvrant exactement le périmètre de la ville ancienne, aujourd'hui englobée dans une cité moderne. En ce cas, il est nécessaire de délimiter avec précision le bien à inscrire dans ses dimensions historiques les plus larges en prévoyant un traitement approprié de son environnement immédiat;

(iv) celui des secteurs, quartiers ou ilots fournissant, même à l'état résiduel, un échantillon cohérent d'une ville historique. En ce cas, la zone et les bâtiments concernés doivent témoigner suffisamment de l'ensemble disparu.

30. L'inscription des centres historiques et des quartiers anciens est recommandée chaque fois que la densité et la qualité monumentales sont directement révélatrices des caractéristiques d'une ville d'intérêt exceptionnel. Il est déconseillé de faire des propositions ponctuelles portant sur plusieurs monuments isolés mais nullement complémentaires, censés évoquer à eux seuls une ville dont le tissu urbain a perdu toute cohérence.

31. En revanche, des propositions peuvent être faites en faveur de réalisations limitées dans l'espace, mais ayant exercé une grande influence sur l'histoire de l'urbanisme. En ce cas, il convient de souligner que l'inscription concerne essentiellement un ensemble monumental et accessoirement la ville où il s'insère. De la même manière, si, dans un espace urbain très dégradé ou insuffisamment représentatif, un monument possède une valeur universelle évidente, il va de soi qu'il doit être inscrit sans référence spéciale à la ville.

32. Il est difficile de juger de la qualité des villes actuelles, parmi lesquelles seule l'histoire permettra de distinguer celles qui ont valeur exemplaire pour l'urbanisme contemporain. L'examen de ces dossiers devrait être différé sauf en cas de circonstances exceptionnelles

33. Dans la situation actuelle, l'inscription sur la Liste du patrimoine mondial des agglomérations de dimensions faibles ou moyennes aptes à contrôler leur croissance est plus facilement acceptable que celles des grandes métropoles pour lesquelles il est difficile de rassembler les informations suffisantes et la documentation qui pourraient servir de base à leur inscription dans leur intégralité. Etant donné les répercussions que peut avoir sur le devenir d'une ville son inscription sur la Liste du patrimoine mondial, une telle inscription doit rester exceptionnelle. L'inscription implique l'existence préalable de mesures législatives et administratives garantissant la protection de l'ensemble et celle de son environnement. Elle implique aussi une prise de conscience de la part de la population concernée sans la participation active de laquelle toute entreprise de sauvegarde serait illusoire.

34. En ce qui concerne les paysages ruraux, les villages traditionnels et l'architecture contemporaine, le Comité a recommandé une étude complémentaire pour aider à développer des orientations afin de déterminer quels biens appartenant à ces catégories pourraient être considérés d'une « valeur universelle exceptionnelle ».

D. *Critères relatifs à l'inscription de biens naturels sur la Liste du patrimoine mondial*

35. Conformément à l'article 2 de la Convention, sont considérés comme « patrimoine naturel »:

« les monuments naturels constitués par des formations physiques et biologiques ou par des groupes de telles formations qui ont une valeur universelle exceptionnelle du point de vue esthétique ou scientifique,

les formations géologiques et physiographiques et les zones strictement délimitées constituant l'habitat d'espèces animale et végétale menacées, qui ont une valeur universelle exceptionnelle du point de vue de la science ou de la conservation,

les sites naturels ou les zones naturelles strictement délimitées, qui ont une valeur universelle exceptionnelle du point de vue de la science, de la conservation ou de la beauté naturelle ».

36. Un bien du patrimoine naturel — tel qu'il est défini précédemment — proposé pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial sera considéré comme ayant une valeur universelle exceptionnelle aux fins de la Convention lorsque le Comité considère que ce bien répond au moins à l'un des critères ci-après et aux conditions d'intégrité énoncées ci-dessous. En conséquence, les biens proposés devront:

a) (i) être des exemples éminemment représentatifs des *grands stades de l'évolution de la terre:* ou

(ii) être des exemples éminemment représentatifs des *processus géologiques en cours, de l'évolution biologique* et *de l'interaction entre l'homme* et *son environnement naturel ayant une grande signification.* Cette catégorie est distincte de celle des périodes de l'histoire de la terre et se rapporte aux processus d'évolution en cours des plantes, des animaux, des formes de terrain, des zones marines et d'eau douce; ou

(iii) représenter des *phénomènes, formations ou particularités naturels éminemment remarquables,* tels que les exemples par excellence des écosystèmes les plus importants, des paysages d'une exceptionnelle beauté ou de remarquables fusions d'éléments naturels et culturels; ou

(iv) *contenir les habitats naturels les plus importants et les plus représentatifs où survivent des espèces animales ou végétales menacées ayant une valeur universelle exceptionnelle* du point de vue de la science ou de la conservation.

et

b) *répondre aux conditions d'intégrité suivantes:*

(i) Les sites décrits au paragraphs 36 a) (i) devraient contenir la totalité ou la plupart des éléments principaux connexes et interdépendants dans leurs rapports naturels; ainsi, une zone de « l'ère glaciaire » devrait comprendre le champ de neige, le glacier lui-même ainsi que les formes typiques d'érosion glaciaire, de dépôts et de colonisation végétale (striations, moraines, premiers stades de la succession des plantes, etc.);

(ii) Les sites décrits au paragraphe 36 a) (ii) devraient être assez étendus et contenir les éléments nécessaires à l'illustration des principaux aspects de ces processus ainsi qu'à leur reproduction autonome. C'est ainsi qu'une zone de « forêt tropicale humide » devrait présenter une certaine variation d'altitude par rapport au niveau de la mer, des modifications de la topographie et des types de sol, des berges de rivières ou bras morts de cours d'eau afin d'illustrer la diversité et la complexité du système;

(iii) Les sites décrits au paragraphe 36 a((iii) devraient comprendre les composantes d'écosystèmes nécessaires à la conservation des espèces ou à la continuité des processus ou éléments naturels à sauvegarder. Ces éléments varieront selon les cas; ainsi, la zone protégée d'une chute d'eau devrait inclure la totalité ou la plus grande partie du bassin qui, en amont, l'alimente; un site de récif de corail devrait inclure une zone de protection contre le dépôt de sédiments ou la pollution que peuvent provoquer l'écoulement des rivières ou les courants océaniques qui apportent au récif ses aliments;

(iv) Les sites contenant des espèces menacées telles que celles décrites au paragraphe 36 a) (iv) devraient être assez étendus et comprendre les éléments d'habitat indispensables à la survie des espèces;

(v) Dans le cas des espèces migratoires, des aires saisonnières nécessaires à la survie des espèces, quelle que soit leur localisation, devraient être protégées de façon adéquate. Des accords conclus à cette fin, soit par l'adhésion à des conventions internationales, soit sous la forme d'arrangements multilatéraux ou bilatéraux donneraient cette garantie.

(vi) Les sites décrits au paragraphe 36 a) devraient avoir une protection législative, réglementaire ou institutionnelle adéquate à long terme. Ces sites peuvent coïncider avec une zone protégée existante ou en projet comme une parc national ou en constituer une partie. Un plan de gestion devrait, s'il n'est pas disponible, être préparé et appliqué de façon à assurer l'intégrité des valeurs naturelles du site conformément à la Convention.

E. Procédure d'exclusion éventuelle de biens de la Liste du patrimoine mondial

37. Le Comité a adopté la procédure suivante pour l'exclusion de biens de la Liste du patrimoine mondial dans les cas:

(a) où un bien se serait détérioré jusqu'à perdre les caractéristiques qui avaient déterminé son inscription sur la Liste du patrimoine mondial; et

(b) où les qualités intrinsèques d'un bien du patrimoine mondial étaient déjà, au moment de sa proposition, menacées par l'action de l'homme et que les mesures correctives nécessaires indiquées par l'Etat partie n'auraient pas été prises dans le laps de temps proposé.

38. Lorsqu'un bien inscrit sur la Liste du patrimoine mondial s'est sérieusement détérioré ou lorsque les mesures correctives nécessaires n'ont pas été prises dans le laps de temps proposé, l'Etat partie sur le territoire duquel est situé ce bien devrait en informer le Secrétariat du Comité.

39. Lorsque le Secrétariat reçoit des informations en ce sens d'une autre source que l'Etat partie concerné, il lui appartiendra de vérifier, dans la mesure du possible, la source et le contenu des informations, en consultation avec l'Etat partie concerné dont il demandera les commentaires. Le Secrétariat informera le Bureau des résultats de ses démarches et il appartiendra au Bureau de décider si une action doit être entreprise à la suite des informations reçues. Aucune action ne sera entreprise si le Bureau en décide ainsi.

40. Dans tous les cas, sauf ceux dans lesquels le Président a décidé qu'aucune action ne serait entreprise, le Secrétariat demandera à la ou aux organisation(s) consultative(s) compétente(s) (ICOMOS, UICN, ou ICCROM) de présenter des commentaires sur les informations reçues.

41. Les informations reçues ainsi que les commentaires de l'Etat partie et de la ou des organisation(s) consulta-

tive(s) seront portés à l'attention du Bureau du Comité. Le Bureau pourra prendre l'une des mesures suivantes:

(a) Il pourra décider que le bien ne s'est pas sérieusement détérioré et qu'aucune action ultérieure ne devrait être entreprise;

(b) Si le Bureau considère que le bien s'est sérieusement détérioré mais pas au point que sa restauration soit devenue impossible, il peut recommander au Comité que le bien soit maintenu sur la Liste, à condition que l'Etat partie prenne les mesures nécessaires afin de le restaurer dans un laps de temps raisonnable. Le Bureau peut également recommander qu'une assistance technique soit fournie au titre du Fonds du patrimoine mondial pour des travaux en rapport avec la restauration du bien, si l'Etat partie en fait la demande;

(c) En cas d'évidence de détérioration du bien au point où il a irréversiblement perdu les caractéristiques ayant déterminé son inscription sur la Liste, le Bureau peut recommander que le Comité retire ce bien de la Liste; avant la présentation d'une telle recommandation au Comité, le Secrétariat informera l'Etat partie concerné de la recommandation du Bureau; tout commentaire que l'Etat partie pourrait formuler à cet égard sera porté à la connaissance du Comité en même temps que la recommandation du Bureau;

(d) Lorsqu'il n'y a pas suffisamment d'informations disponibles pour que le Bureau puisse prendre l'une des mesures décrites en (a), (b) ou (c) ci—dessus, le Bureau peut recommander au Comité que le Secrétariat soit autorisé à prendre les mesures nécessaires afin de s'informer — en consultation avec l'Etat partie concerné — des conditions actuelles du bien, des dangers encourus par le bien et de la possibilité d'une restauration adéquate de ce bien. Le Secrétariat présentera au Bureau un rapport sur les résultats de cette action; de telles mesures peuvent comprendre l'envoi d'une mission d'enquête ou la consultation de spécialistes. Au cas où une action d'urgence serait nécessaire, le Bureau pourra lui-même autoriser le financement au titre du Fonds du patrimoine mondial de l'assistance d'urgence s'avérant nécessaire.

42. Le Comité examinera la recommandation du Bureau, ainsi que toutes les informations disponibles et prendra une décision. Une telle décision sera, conformément à l'article 13 (8) de la Convention, prise par une majorité des deux tiers des membres présents et votants. Le Comité ne devra pas décider du retrait d'un bien sans avoir au préalable consulté l'Etat partie.

43. L'Etat partie sera informé de la décision du Comité.

44. Si la décision du Comité entraine une modification de la Liste du patrimoine mondial, cette modification sera reflétée dans la prochaine mise à jour de la Liste.

45. En adoptant cette procédure, le Comité était particulièrement soucieux de s'assurer que toutes les mesures seraient prises afin d'empêcher l'exclusion de tout bien de la Liste et il était prêt à offrir dans la mesure du possible, une coopération technique à cet égard. En outre, le Comité souhaite attirer l'attention des Etats parties sur les prescriptions de l'article 4 de la Convention ainsi énoncées:

« Chacun des Etats parties à la présente Convention reconnaît que l'obligation d'assurer l'identification, la protection, *la conservation, la mise en valeur et la* transmission aux générations futures du patrimoine culturel et naturel visé aux articles 1 et 2 et situé sur son territoire, lui incombe au premier chef... ».

A cet égard, le Comité recommande aux Etats parties de coopérer avec l'UICN, qu'il a chargée de suivre en son nom le progrès des travaux entrepris pour la conservation des sites naturels inscrits sur la Liste du patrimoine mondial. En ce qui concerne les biens *culturels*, le Comité a instauré, à titre expérimental, un système par lequel le Secrétariat envoie chaque année des questionnaires aux Etats parties concernés pour 50 biens du patrimoine mondial, en commençant par les premiers biens inscrits sur la Liste. Les Etats parties sont priés de remplir ce questionnaire le plus soigneusement possible et de le renvoyer au Secrétariat à la date indiquee. Des exemplaires du questionnaire peuvent être obtenus par les Etats parties auprès du Secrétariat pour consultation.

F. Orientations pour l'évaluation et l'examen des propositions d'inscription

46. La Liste du patrimoine mondial doit être aussi représentative que possible de tous les biens culturels et naturels dont la valeur universelle exceptionnelle répond aux termes de la Convention, aux critères et aux conditions d'authenticité ou d'intégrité relatifs aux biens culturels et naturels adoptés par le Comité (voir paragraphes 24 et 36 ci-dessus).

47. Chaque bien culturel — y compris son état de conservation devrait être apprécié d'une manière relative, c'est-à-dire qu'il devrait être comparé à d'autres biens de la même époque et du même type situés aussi bien à l'intérieur qu'à l'extérieur des frontières de l'Etat partie.

48. Chaque site naturel devrait être apprécié d'une manière relative, c'est-à-dire qu'il devrait être comparé à d'autres sites du même type se trouvant aussi bien à l'intérieur qu'à l'extérieur de l'Etat partie, appartenant à la même région biogéographique ou à la même route migratoire.

49. En outre, l'ICOMOS et l'UICN devraient prêter une attention toute particulière aux points suivants lors de l'évaluation et de l'examen des propositions d'inscription:

a) les deux ONGs sont invitées à être aussi strictes que possibles dans leurs évaluations;

b) les modalités de l'évaluation professionnelle réalisée par l'ICOMOS et l'UICN devraient être décrites avec tous les détails appropriés lorsque la proposition d'inscription est présentée;

c) l'ICOMOS est invitée à faire des évaluations comparatives de biens appartenant au même type;

d) l'UICN est invitée à faire des commentaires et des recommandations au sujet de l'intégrité et de la gestion future de chaque bien recommandé par le Bureau pour inscription, lorsque ce bien est présenté au Comité;

e) l'ONG concernée est encouragée à présenter des diapositives sur les biens recommandés pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial pendant les discussions préliminaires avant l'examen des propositions d'inscription.

50. Les représentants d'un Etat partie, membre ou non du Comité, ne doivent pas intervenir pour appuyer *l'inscription sur la Liste d'un bien dont cet Etat propose*

l'inscription, mais seulement pour fournir des informations en réponse aux questions qui leur sont posées.

51. Les critères pour lesquels un bien particulier est inscrit sur la Liste du patrimoine mondial seront énoncés dans les rapports du Comité.

G. *Forme et contenu des propositions d'inscription*

52. Le même imprimé, qui a été approuvé par le Comité, est utilisé pour la soumission de propositions d'inscription de biens culturels et naturels. Les informations et la documentation suivantes doivent être fournies (La documentation spécifique à fournir avec des propositions d'inscription d'ensembles ou de sites figure au sous-paragraphe (f) ci-dessous):

(a) *Localisation précise*
Pays
Etat, province ou région
Nom du bien
Cartes et plans portant indication de l'emplacement des biens ainsi que leurs coordonnées géographiques.

(b) *Données juridiques*
Propriétaire
Statut juridique:
- type de propriété (publique ou privée)
- détails concernant les dispositions juridiques et administratives pour la protection du bien. La nature des textes juridiques ainsi que les conditions de leur mise en œuvre devraient être clairement spécifiées
- état d'occupation et accessibilité au grand public.

Administration responsable.
- des détails sur le mécanisme ou l'organisme déjà établi ou dont l'établissement est prévu, afin d'assurer la gestion adéquate du site devraient être donnés.

(c) *Identification*
Description et inventaire
Documentation photographique et/ou cinématographique
Historique
Bibliographie

(d) *Etat de préservation/de conservation*
Diagnostic
Agent responsable de la préservation/conservation
Historique de la préservation/conservation
Moyens de préservation/conservation (y compris les plans de gestion ou les propositions concernant de tels plans)
Plans de développement pour la région

(e) *Justification de l'inscription sur la Liste du patrimoine mondial*

Les informations devraient être fournies sous trois rubriques séparées, comme suit: i) les raisons pour lesquelles il est considéré que le bien satisfait à un ou plusieurs critères énoncés aux paragraphes 24 et 36 ci-dessus; ii) une évaluation de l'actuel état de préservation du bien, comparé à des biens similaires situés en d'autres lieux; iii) des indications sur l'authenticité du bien.

(f) *Documentation spécifique à fournir avec des propositions d'inscription d'ensembles ou de sites*

S'il s'agit d'une proposition d'inscription d'un ensemble ou d'un site comme ceux qui sont décrits au paragraphe 23 ci-dessus[1], la documentation spécifique et les données juridiques suivantes doivent être fournies:

(i) *Documentation cartographique*
la documentation doit comporter trois cartes:
— une carte de situation (avec éventuellement en annexe une série de plans topographiques) du bien et de son environnement immédiat, naturel et bâti.

Echelle: entre 1/50.000 et 1/100.000.
Date d'actualisation: au plus un an avant la remise du dossier.

— une carte délimitant exactement le périmètre proposé pour l'inscription du bien et comportant l'indication précise des monuments énumérés dans la proposition d'inscription. Le bien proposé peut être d'un seul tenant ou au contraire comporter plusieurs noyaux séparés. En ce cas, le périmètre de chacun de ces noyaux doit être précisé et la nature de la protection des zones intermédiaires définie.
Echelle: entre 1/5.000 et 1/25.000.
— une carte délimitant les zones correspondant aux différents degrés de protection juridique qui pourraient exister:
— à l'intérieur du périmètre du bien proposé,
— à l'extérieur du périmètre du bien proposé.
Echelle: entre 1/5.000 et 1/25.000.
Cette carte devrait être d'un format qui se prête facilement à la reproduction.

(ii) *Documentation photographique*[1]
Cette documentation comportera:
— une vue aérienne,
— des vues des monuments énumérés dans la proposition d'inscription (intérieur et extérieur),
— des vues panoramiques prises de l'extérieur du périmètre proposé et dans différentes directions (skyline),
— des vues prises à l'intérieur du périmètre proposé et donnant une idée précise du paysage urbain (townscape),
— une sélection de diapositives originales en couleur (faites, de préférence avec une pellicule Kodachrome) les droits de reproduction non exclusifs étant cédés à l'Unesco sur le formulaire prévu à cet effet. Il est à noter que des diapositives couleurs sont absolument nécessaires pour la présentation du bien au Bureau et au Comité.
Eventuellement, tout document audiovisuel.

(iii) *Documentation complémentaire*
Institutions ou associations attachés à l'étude ou à la sauvegarde du site:
— dans le pays
— hors du pays

(iv) *Données juridiques*
— lois ou décrets sur la protection des sites et monuments (date et texte);
— décrets ou arrêtés protégeant le bien proposé (date et texte);
— plan de sauvegarde, plan d'occupation des sols, plan de développement urbain, plan de développement régional ou autres projets d'infrastructure;
— règlements d'urbanisme et arrêtés découlant de ces plans.

[1] Par exemple:
— centre urbain, village, rue, place ou autre ensemble architectural urbain ou site archéologique: ou
— une série de biens culturels géographiquement dispersés, mais qui sont représentatifs d'un même type de bien décrit au paragraphe 19 ci-dessus.

[1] Tous les documents photographiques devront être actuels. Prises de vue un an, au maximum, avant la constitution du dossier.

Ces diverses dispositions juridiques empêchent-elles:
— l'exploitation incontrôlée du sous-sol
— la démolition et la reconstruction des immeubles existants dans les zones protégées
— la surélévation des immeubles
— la transformation du tissu urbain

Quelles sont les sanctions prévues en cas d'infraction? Existe-t-il des mesures juridiques ou autres favorisant la revitalisation du bien concerné dans le respect de son authenticité historique et de sa diversité sociale?

(v) *Cadre administratif*

— Administration responsable:
— à l'échelon national ou fédéral
— à l'échelon des Etats ou provinces fédérées
— à l'échelon régional
— à l'échelon local.

H. *Procédure et calendrier pour le traitement des propositions d'inscription*

53. Le calendrier annuel ci-dessous a été fixé par le Comité pour la réception et le traitement des propositions d'inscription sur la Liste du patrimoine mondial. Il faut souligner cependant que le processus de proposition de biens en vue de leur inscription sur la Liste du patrimoine mondial est continu. Des propositions d'inscription sur la Liste peuvent être soumises à tout moment de l'année. Celles qui sont reçues à la date du ler octobre d'une année donnée seront examinées au cours de l'année suivante. Celles qui sont reçues après le ler octobre d'une année donnée ne pourront être examinées que durant la seconde année consécutive. En dépit du désagrément que cela pourrait causer à certains Etats parties, le Comité a décidé d'avancer à une date antérieure la date-limite de soumission des propositions d'inscription, afin d'assurer que tous les documents de travail puissent être mis à la disposition du Bureau ainsi que des Etats membres du Comité au plus tard 6 *semaines avant le début des sessions du Bureau et du Comité.* Cela permettra également au Comité à sa session annuelle de décembre d'être informé du nombre et de la nature des propositions d'inscription devant être examinées à sa prochaine session, l'année suivante.

ler octobre

Date limite de réception par le Secrétariat des propositions d'inscription devant être examinées par le Comité l'année suivante.

Avant le ler novembre

Le Secrétariat:

1) enregistre chaque proposition d'inscription et vérifie minutieusement son contenu et la documentation qui l'accompagne. Dans le cas de propositions d'inscription incomplètes, le Secrétariat doit *immédiatement* demander l'information manquante aux Etats parties.
2) Transmet les propositions d'inscription, à *condition qu'elles soient complètes*, à l'organisation internationale non-gouvernementale appropriée (ICOMOS, UICN ou les deux), qui:
3) Examine *immédiatement* chaque proposition d'inscription afin d'établir les cas où une information complémentaire est demandée et prend les mesures nécessaires, en coopération avec le Secrétariat, pour obtenir les données complémentaires; et

Avant le ler avril

4) Entreprend une évaluation professionnelle de chaque proposition d'inscription selon les critères adoptés par le Comité. Transmet ces évaluations au Secrétariat selon trois catégories:

a) biens recommandés pour inscription sans réserves;
b) biens qui ne sont pas recommandés pour inscription;
c) biens dont l'éligibilité pour inscription n'est pas considérée comme absolument claire.

Courant avril

Le Secrétariat vérifie les évaluations des ONG et s'assure qu'elles parviennent aux Etats membres *avant le ler mai.*

Juin

Le Bureau examine les propositions d'inscription pour lesquelles il formule des recommandations au Comité selon les quatre catégories suivantes:

a) biens qu'il recommande pour inscription sans réserves;
b) biens qu'il ne recommande pas pour inscription;
c) biens dont les dossiers doivent être *renvoyés* à l'Etat partie concerné dans l'attente d'information/documentation complémentaire;
d) biens dont l'examen devrait être *différé* en raison du fait qu'une évaluation ou une étude plus approfondie est nécessaire.

Juillet-novembre

Le rapport du Bureau est transmis par le Secrétariat aussitôt que possible à tous les Etats parties. Le Secrétariat s'efforce d'obtenir des Etats parties concernés l'information complémentaire demandée au sujet des biens de la catégorie c) ci-dessus. Cette information, qui doit parvenir au Secrétariat au plus tard neuf semaines avant la réunion du Comité, est transmise par le Secrétariat à l'ICOMOS, l'UICN et aux Etats membres du Comité.

Décembre

Le Comité examine les propositions d'inscription sur la base des recommandations du Bureau, ainsi que toute information complémentaire fournie par les Etats parties concernés et que les commentaires y relatifs de l'ICOMOS et de l'UICN. Il classe ses décisions sur les biens proposés pour inscription selon les trois catégories suivantes:

a) biens qu'il inscrit sur la Liste du patrimoine mondial;
b) biens qu'il décide de ne pas inscrire sur la Liste;
c) biens dont l'examen est différé.

Janvier

La Secrétariat envoie à tous les Etats parties le rapport de la session de décembre du Comité du patrimoine mondial, contenant toutes les décisions prises par le Comité.

54. Lorsqu'un Etat partie veut proposer une *extension* d'un bien déjà inscrit sur la Liste du patrimoine mondial, la même documentation doit être fournie et la même procédure est appliquée que dans le cas des nouvelles propositions d'inscription, comme indiqué au paragraphe 53 ci-dessus. Toutefois, cette disposition ne s'applique pas s'il s'agit d'une simple modification de la délimitation du bien en question: la demande est alors soumise directement au Bureau qui l'apprécie au vu, notamment, de la documentation cartographique appropriée. Le Bureau peut approuver cette modification ou décider que la modification est assez importante pour constituer en fait une extension du bien, auquel cas la procédure pour le traitement des propositions d'inscription s'appliquera.

55. Les dates limites normales pour la soumission et le traitement des propositions d'inscription ne s'appliquent pas dans le cas de biens qui, de l'avis du Bureau, après consultation de l'organisation non gouvernementale compétente, répondraient incontestablement aux critères d'inscription sur la Liste du patrimoine mondial et qui ont subi des dommages par suite de catastrophes dues à des événements naturels ou à l'action de l'homme. De telles propositions d'inscription seront traitées d'urgence.

II. Etablissement de la liste du patrimoine mondial en peril

A. *Orientations pour l'inscription de biens sur la Liste du patrimoine mondial en péril*

56. Aux termes de l'Article 11, paragraphe 4 de la Convention, le Comité peut inscrire un bien sur la Liste du patrimoine mondial en péril lorsque les conditions suivantes sont remplies:

(i) le bien concerné figure sur la Liste du patrimoine mondial;
(ii) le bien est menacé par des dangers graves et précis;
(iii) de grands travaux sont nécessaires pour la sauvegarde de ce bien;
(iv) ce bien a fait l'objet d'une demande d'assistance aux termes de la Convention;
(v) il est présenté une estimation du coût des opérations.

B. *Critères pour l'inscription d'un bien sur la Liste du patrimoine mondial en péril*

57. Un bien du patrimoine mondial — répondant à la définition des Articles 1 et 2 de la Convention — peut être inscrit sur la Liste du patrimoine mondial en péril par le Comité s'il juge que la situation de ce bien correspond au moins à l'un des critères dans l'un ou l'autre des cas décrits ci-dessous.

58. Dans le cas de *biens culturels*

i) *PERIL PROUVE* — Le bien est menacé par un danger prouvé précis et imminent, tel que:

a) altération grave des matériaux;
b) altération grave des structures et/ou du décor;
c) altération grave de la cohérence architecturale et urbanistique;
d) altération grave de l'espace urbain ou rural, ou de l'environnement naturel;
e) perte significative de l'authenticité historique;
f) dénaturation grave de la signification culturelle.

ii) *MISE EN PERIL* — Le bien est confronté à des menaces graves qui pourraient avoir des effets nuisibles sur ses caractéristiques essentielles, menaces telles que:

a) modification du statut juridique du bien, de nature à diminuer le degré de protection;
b) carence d'une politique de conservation;
c) menaces du fait de projets d'aménagement du territoire;
d) menaces du fait de plans d'urbanisme;
e) conflit armé venant ou menaçant d'éclater;
f) changements progressifs dus à des facteurs géologiques ou climatiques, ou à d'autres facteurs du milieu naturel.

59. Dans le cas de *biens naturels*

i) *PERIL PROUVE* — le bien est menacé par un danger prouvé, précis et imminent, tel que:

a) Un déclin sérieux dans la population des espèces en danger ou des autres espèces d'une valeur universelle exceptionnelle pour la protection desquelles le bien concerné a été juridiquement établi, déclin dû soit à des facteurs naturels, tels que la maladie, ou à des facteurs humains, tels que le braconnage;
b) Une grave altération de la beauté naturelle ou de l'intérêt scientifique du bien, résultant par exemple d'un établissement humain, de la construction de resérvoirs d'eau entraînant la submersion d'une surface importante du bien, d'aménagements industriels et agricoles tels que: grands travaux publics ou privés, exploitation minière, pollution, emploi d'insecticides ou d'engrais, exploitation des forêts, collecte de bois de chauffage, etc. . .
c) L'empiètement d'établissements humains sur les limites ou en amont de biens dont ils menacent l'intégrité.

ii) *MISE EN PERIL* — Le bien est confronté à des menaces graves qui pourraient avoir des effets nuisibles sur ses caractéristiques essentielles, menaces telles que:

a) modification du statut juridique protégeant le bien;
b) projets de réinstallation de populations ou de développement, concernant le bien lui-même, ou ainsi situés que leurs conséquences menacent le bien;
c) conflit armé venant ou menaçant d'éclater;
d) plan de gestion manquant, inadéquat ou incomplètement mis en œuvre.

60. De plus, le ou les facteurs qui menacent l'intégrité du bien doivent être de ceux qui sont susceptibles d'être corrigés par l'intervention de l'homme. Dans le cas des biens culturels, les facteurs de danger peuvent être dus soit à la nature, soit à l'action de l'homme, tandis que dans le cas des biens naturels la plupart des facteurs émanent de l'homme et il est très rare qu'un facteur d'origine naturelle (comme une épidémie) menace l'intégrité d'un bien. Dans certains cas, les facteurs menaçant l'intégrité d'un bien peuvent être améliorés par des actions administratives ou législatives, telles que l'annulation d'un grand projet de travaux publics ou l'amélioration du statut juridique du bien.

61. Le Comité pourrait souhaiter retenir les facteurs supplémentaires suivants pour l'examen d'une proposition d'inscription d'un bien culturel ou naturel sur l'examen d'une proposition d'inscription d'un bien la Liste du patrimoine mondial en péril:

a) Des décisions dont les conséquences affectent des biens du patrimoine mondial sont prises par les gouvernements après en avoir pesé tous les facteurs. L'avis du Comité du patrimoine mondial peut souvent être décisif s'il peut être donné *avant* que le bien ne soit mis en péril;
b) Dans le cas d'un « *péril prouvé* », en particulier, les altérations physiques ou culturelles que le bien a subies doivent être jugées en fonction de *l'intensité* de leurs effets et appréciées cas par cas;
c) Dans le cas de la « *mise en péril* » d'un bien, surtout, on doit considérer que:
   — le risque doit être évalué en fonction de l'évolution normale du cadre social et économique dans lequel le bien se situe,
   — il est souvent impossible d'envisager toutes les conséquences que certaines menaces, telles un conflit armé, comportent pour les biens culturels et naturels,
   — certains risques ne présentent pas de caractère d'imminence mais sont seulement prévisibles, comme la croissance démographique;
d) Enfin, dans son appréciation, le Comité devra tenir compte de toute cause, *d'origine connue ou inconnue*, qui mette en péril un bien culturel ou naturel.

c. Procédure pour l'inscription de biens sur la Liste du patrimoine mondial en péril

62. Lorsqu'il envisagera l'inscription d'un bien sur la Liste du patrimoine mondial en péril, le Comité établira et adoptera, en consultation avec l'Etat partie concerné, un programme de mesures correctives.

63. Afin d'élaborer le programme de mesures correctives mentionné au précédent paragraphe, le Comité demandera au Secrétariat de constater, en coopération avec l'Etat partie concerné, l'état actuel du bien, les dangers qui le menacent, et la possibilité réelle de mettre en œuvre des mesures d'amélioration. Le Comité peut, de plus, décider d'envoyer une mission d'observateurs qualifiés de l'UICN, l'ICOMOS et l'ICCROM, ou d'autres organisations, pour visiter le bien, évaluer la nature et l'étendue des menaces et proposer les mesures à prendre.

64. Les informations recueillies, ainsi que les commentaires des Etats parties et de/ou des organisations consultées, seront portés à la connaissance du Comité par le Secrétariat.

65. Le Comité examinera les informations disponibles et prendra une décision. Toute décision de cette nature devra être prise à la majorité des deux tiers des membres du Comité, présents et votants.

66. L'Etat partie concerné sera informé de la décision du Comité.

67. Le Comité consacrera une part importante et déterminée du Fonds du patrimoine mondial à répondre à des demandes de financement, pour l'assistance à des biens du patrimoine mondial inscrits sur la Liste du patrimoine mondial en péril.

68. Le Comité vérifiera, à intervalles réguliers, l'état des biens figurant sur la Liste du patrimoine mondial en péril. Cet examen pourra comprendre tout programme de suivi de l'état des biens et toutes missions d'experts qui seront jugées nécessaires par le Comité.

69. Sur la base de ces examens réguliers, le Comité décidera, en consultation avec l'Etat partie concerné:

(i) si des mesures supplémentaires sont nécessaires pour la sauvegarde du bien,

(ii) de rayer le bien de la Liste du patrimoine mondial en péril, s'il n'est plus menacé,

(iii) d'envisager l'exclusion du bien à la fois de la Liste du patrimoine mondial en péril et de la Liste du patrimoine mondial, si ce bien a été à tel point altéré qu'il ait perdu les caractéristiques qui avaient déterminé son inscription sur la Liste du patrimoine mondial, selon la procédure décrite aux paragraphes 37 à 45 ci-dessus.

III. Assistance internationale

A. Différentes formes d'assistance disponibles au titre du Fonds du patrimoine mondial

(i) Assistance préparatoire

70. Une assistance peut être accordés aux Etats parties dans le but:

a) de préparer des listes indicatives des biens culturels et/ou naturels susceptibles d'être inscrits sur la Liste du patrimoine mondial

b) d'organiser des réunions pour l'harmonisation des listes indicatives dans une même aire géo-culturelle;

c) de préparer des propositions d'inscription de biens culturels et naturels sur la Liste du patrimoine mondial; et

d) de préparer des demandes de coopération technique, y compris des requêtes relatives à l'organisation de cours de formation.

Ce type d'assistance, connu sous le nom « d'assistance préparatoire », peut prendre la forme de services de consultants, d'équipement ou, dans des cas exceptionnels, d'assistance financière. Le plafond budgétaire pour chaque projet d'assistance préparatoire est fixé à 15.000 $.

71. Les demandes d'assistance préparatoire doivent être adressées au Secrétariat. Celui-ci les transmet au Président qui décidera de l'assistance à accorder. Des formulaires de demande d'assistance préparatoire (WHC/5) peuvent être obtenus auprès du Secrétariat.

(ii) Assistance d'urgence

72. Les Etats parties peuvent demander une assistance d'urgence pour des travaux relatifs à des biens culturels et naturels inscrits ou susceptibles d'être inscrits sur la Liste du patrimoine mondial et qui ont subi des dommages graves dus à des phénomènes soudains et inattendus (tels que glissements de terrain brusques, graves incendies ou explosions, inondations) ou qui sont en danger imminent de dommages graves. L'assistance d'urgence ne concerne pas le cas où les dommages ou détériorations résultent d'un processus graduel comme l'usure, la pollution, l'érosion, etc. Une telle assistance peut être fournie aux fins suivantes:

a) afin de préparer d'urgence des propositions d'inscription de biens sur la Liste du patrimoine mondial, conformément au paragraphe 55 de ces Orientations;

b) pour élaborer un plan d'urgence pour la sauvegarde d'un bien inscrit sur ou proposé pour la Liste du patrimoine mondial;

c) pour entreprendre des mesures d'urgence pour sauvegarder un bien inscrit sur ou proposé pour la Liste du patrimoine mondial.

73. Les demandes d'assistance d'urgence peuvent être envoyées au Secrétariat, à n'importe quel moment de l'année, au moyen du formulaire WHC/5. Le Secrétariat soumet ces demandes au Président qui approuve des montants jusqu'à $ 20.000. Pour les demandes supérieures à S 20.000, le Président consulte les autres membres du Bureau par télex/télégramme, avant de prendre une décision.

(iii) Formation

74. Les Etats parties peuvent demander un appui pour la formation de personnel spécialisé à tous les niveaux dans le domaine de l'identification, la protection, la conservation, la mise en valeur et la réhabilitation du patrimoine culturel et naturel. La formation proposée doit avoir un rapport direct avec la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial.

75. Dans les activités de formation, priorité sera donnée à la formation collective au niveau local et régional, en particulier aux centres nationaux ou régionaux, conformément à l'article 23 de la Convention. La formation individuelle sera limitée essentiellement à de brefs cours de recyclage et à des échanges d'expériences.

76. Les demandes d'aide à la formation de personnel spécialisé au niveau national ou régional devraient contenir les informations suivantes:

(i) Détails sur le cours de formation en question (cours dispensés, niveau d'instruction, personnel enseignant, nombre d'étudiants et pays d'origine de ceux-ci, date, lieu, durée, etc.);

(ii) Type d'assistance requis (contribution financière aux coûts de la formation, envoi de personnel

enseignant spécialisé, fourniture d'équipement, de livres et de matériel nécessaires à la formation);

(iii) Coût approximatif de l'aide demandée, y compris, le cas échéant, frais de scolarité, allocations de subsistance journalière, allocations pour l'achat de matériel d'éducation, coût du transport jusqu'au centre de formation et retour, etc.;

(iv) Autres contributions: financement national, contributions multilatérales ou bilatérales reçues ou attendues.

77. Les demandes de bourse doivent être soumises a moyen de l'imprimé standard « demande de bourse » qui est utilisé pour toutes les bourses administrées par l'Unesco. Cet imprimé peut être obtenu auprès des Commissions nationales pour l'Unesco, des bureaux de l'Unesco et des bureaux du Programme des Nations Unies pour le Développement dans les Etats membres, ainsi que du Secrétariat. Chaque demande de bourse doit être accompagnée d'une déclaration indiquant le rapport qui existe entre le plan d'étude proposé et la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial dans l'Etat partie qui présente la demande.

78. Toutes les demandes d'appui à des activités de formation doivent être transmises au Secrétariat qui s'assurera qu'elles comprennent l'informationn uécessaire et les adressera au Président avec une estimation des coûts pour approbation. A cet égard, le Président peut approuver des montants qui ne dépassent pas S 20.000. Les requêtes portant sur des sommes supérieures à ce montant suivent la même procédure d'approbation que les demandes de coopération technique décrites aux paragraphes 82 à 86.

(iv) *Coopération technique*

79. Les Etats parties peuvent demander une coopération technique pour des travaux prévus pour des projets de sauvegarde de biens inscrits sur la Liste du patrimoine mondial. Cette assistance peut prendre les formes décrites au paragrapne 22 de la Convention pour les biens du patrimoine mondial.

80. Les demandes de cooperation technique doivent contenir les renseignements suivants:

(i) détails concernant le bien:
- date d'inscription sur la Liste du patrimoine mondial,
- description du bien et des dangers encourus,
- statut juridique du bien;

(ii) renseignements concernant la demande:
- données scientifiques et techniques concernant les travaux à entreprendre,
- description détaillés des équipements demandés (notamment marque, modèle, voltage, etc.) et du personnel requis (spécialistes et main-d'œuvre), etc.,
- le cas échéant, précisions sur l'élement « formation » du projet,
- calendrier indiquant les dates des activités du projet;

(iii) coût des activités envisagées:
- dépenses assumées par l'Etat,
- montant demandé au titre de la Convention,
- autres contributions multilatérales ou bilatérales reçues ou attendues, en précisant les affectations de chacune;

(iv) Organisme national responsable du projet et détails relatifs à l'administration du projet.

81. Si nécessaire, le Secrétariat demande à l'Etat partie concerné de fournir des informations complémentaire . Le Secrétariat peut aussi demander un avis d'expert à l'organisation appropriée (ICOMOS, UICN, ICCROM).

82. Les demandes de coopération technique à grande échelle (supérieures à 30.000 S) devraient être soumises au Secrétariat le plus tôt possible chaque année. Celles qui seront reçues avant le 31 août seront examinées par la Comité la même année. Celles qui seront reçues après le 31 août seront traitées par le Secrétariat dans l'ordre de leur réception et examinées par le Comité la même année dans la mesure où il aura été possible d'en terminer le traitement à temps. Toutes les demandes à grande échelle seront examinées par le Bureau qui fera ses recommandations au Comité à leur sujet.

83 Lors de ses réunions, le Bureau examine les demandes qui lui sont présentées et formule des recommandations à l'intention du Comité, Le Secrétariat envoie la recommanoation du Bureau à tous les Etats membres du Comité.

84. Si la recommandation est positive, le Secrétariat procède à tous les travaux préparatoires nécessaires pour permettre la mise en œuvre immédiate de la coopération technique dès l'approbation du projet par le Comité.

85. Lors de sa réunion, le Comité se prononce sur les diverses demandes de coopération technique au vu de la recommandation du Bureau. Les décisions du Comité sont portées à la connaissance des Etats parties et de le Secrétariat procède à la mise en œuvre du projet.

86. Toutefois ce calendrier n'est pas applicable aux projets dont le coût n'excède pas $ 30.000 et pour lesquels la procédure simplifiée suivantse sera appliquée: pour les demandes d'un coût inférieur à $ 20.000 le Secrétariat, après instruction du dossier et après avoir reçu l'avis de l'ICCROM, de l'ICOMOS ou de l'UICN, selon le cas, transmet la demande accompagnée de tous les autres documents pertinents, directement au Président qui est autorisé à décider du financement de tels projets jusqu'à concurrence du montant total alloqué à cet effet dans le budget annuel du patrimoine mondial. Le Président n'est pas autorisé à approuver une demande soumise par son propre pays. Le Bureau est autorisé à approuver les demandes d'un montant maximum de $ 30.000 sauf lorsqu'elles émanent des Etats membres du Bureau: dans ce cas, le Bureau ne pourrait que faire une recommandation au Comité.

(v) *Assistance à des activités de promotion destinées à faire mieux connaître ou mettre en œuvre la Convention*

87. a) au niveau régional et international:

Le Comité est d'accord pour appuyer la tenue de réunions susceptibles:
- d'aider à promouvoir l'intérêt des pays d'une région donnée pour la Convention;
- de sensibiliser les participants aux différentes questions que pose la mise en œuvre de la Convention afin de promouvoir une participation plus active dans son application;
- de fournir l'occasion d'échanger des expériences;
- de stimuler des activités promotionnelles conjointes.

b) au niveau national:

Le Comité a estimé que les demandes concernant les activités nationales ne seraient prises en compte que lorsqu'il s'agit:

— de réunions organisées spécialement pour mieux faire connaître la Convention ou pour créer des associations nationales pour le patrimoine mondial conformément à l'article 17 de la Convention;
— de réalisation de matériel d'information général destiné à mieux faire connaître la Convention et non à promouvoir un site du patrimoine mondial particulier.

L'Assistance fournie par le Fonds du patrimoine mondial pour des activités promotionnelles nationales ne pourra être que de faible importance, après étude des projets et ne devra pas dépasser un montant maximal de $ 5.000. Toutefois, les demandes qui porteraient sur des sommes supérieures à ce montant pourront exceptionnellement être acceptées pour des réalisations présentant un intérêt particulier: l'accord du Président du Comité sera alors nécessaire et le montant maximal accordé ne dépassera pas $ 10.000.

B. *Ordre de priorité pour l'octroi d'une assistance internationale*

88. Sans porter atteinte aux dispositions de la Convention qui seront toujours déterminantes, le Comité a décidé d'adopter, èn ce qui concerne le type d'activités pouvant bénéficier d'une assistance au titre de la Convention, l'ordre de priorité suivant:
— mesures d'urgence pour sauvegarder des biens inscrits ou proposés pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial (cf. paragraphe 72 ci-dessus);
— assistance préparatoire en vue de l'élaboration de listes indicatives de biens culturels et/ou naturels susceptibles d'être inscrits sur la Liste du patrimoine mondial, de propositions d'inscription de types de biens sous-représentés sur la Liste et de demandes de coopération technique;
— projets pouvant avoir un effet multiplicateur («amorce financière») parce qu'ils:
  - suscitent un intérêt général pour la conservation;
  - contribuent aux progrès de la recherche scientifique;
  - contribuent à la formation d'un personnel spécialisé;
  - suscitent des contributions provenant d'autres sources.

89. Le Comité a décidé également que les facteurs suivants devraient en principe régir ses décisions pour l'octroi d'une assistance au titre de la Convention:
(i) urgence des travaux et des mesures de protection à prendre;
(ii) engagement pris par l'Etat bénéficiaire sur les plans administratif, législatif et financier pour la protection et la conservation du bien en cause;
(iii) coût du projet;
(iv) intérêt et valeur exemplaire du projet par rapport à la recherche scientifique et au progrès des techniques de conservation performantes;
(v) valeur éducative tant pour la formation d'experts locaux que pour le public;
(vi) effets bénéfiques du projet sur les plans culturel et écologique;
(vii) effets sur le plan social et économique.

90. Les biens inscrits sur la Liste du patrimoine mondial ont considérés comme étant de valeur égale. C'est pour cette raisson que les critères proposés plus haut ne font pas référence à la valeur relative des biens. Un équilibre sera maintenu entre les fonds octroyés à des projets pour la conservation du patrimoine culturel d'une part et du patrimoine naturel d'autre part.

C. *Accord à conclure avec les Etats bénéficiaires d'une assistance internationale*

91. Conformément à l'article 26 de la Convention, lorsqu'une coopération technique à grande échelle est *octroyée à un Etat partie, un accord sera conclu entre* le Comité et l'Etat en question. Dans cet accord seront énoncés:
a) l'étendue et la nature de la coopération technique octroyée;
b) les obligations du gouvernement;
c) les facilités, privilèges et immunités que le gouvernement devrait accorder au Comité et/ou l'Unesco, aux biens, fonds et avoirs affectés au projet ainsi qu'aux fonctionnaires et autres personnes exerçant au nom du Comité et/ou de l'Unesco des activités se rapportant au projet.
d) l'obligation de l'Etat bénéficiaire d'apposer sur tout équipement et tous produits octroyés par le Fonds au titre de la coopération technique le nom et l'emblème du Patrimoine mondial — voir Annexe 2. (À ces fins, des autocollants sont disponibles auprès du Secrétariat.)

92. Le texte d'un accord type a été adopté par le Comité.

93. Le Comité a décidé de déléguer son autorité au Président pour la signature de tels accords en son nom. Dans des circonstances exceptionnelles ou si des raisons pratiques le rendent nécessaire, le Président est autorisé à déléguer son autorité à cet égard à un membre du Secrétariat désigné par lui.

D. *Mise en œuvre des projets*

94. Pour garantir une exécution efficace d'un projet pour lequel une coopération technique a été accordée au titre du Fonds du patrimoine mondial, le Comité recommande qu'un organisme unique — qu'il soit national, régional, local, public ou privé — soit chargé de l'exécution du projet dans l'Etat partie concerné.

IV. Fonds du patrimoine mondial

95. Le Comité a décidé que les contributions offertes au Fonds du patrimoine mondial pour des campagnes d'assistance internationale et d'autres projets de l'Unesco concernant un bien inscrit sur la Liste du patrimoine mondial seraient acceptées et utilisées comme une assistance internationale au sens de la section V de la Convention et en conformité avec les modalités établies pour l'exécution de la campagne ou du projet.

96. Les Etats parties à la Convention qui comptent verser des contributions pour des campagnes d'assistance internationale ou pour d'autres projets de l'Unesco concernant un bien inscrit sur la Liste du patrimoine mondial sont encouragés à verser leurs contributions au Fonds du patrimoine mondial.

97. Le règlement financier du Fonds est contenu dans le document WHC/7.

98. Le Bureau fera office de comité des finances du Comité du patrimoine mondial et fera des recommandations au Comité concernant le budget pour l'année suivante.

V. Equilibre entre le patrimoine cultural et le patrimoine naturel dans la mise en œuvre de la Convention

99. Afin d'améliorer l'équilibre entre le patrimoine culturel et le patrimoine naturel dans la mise en œuvre de la Convention, le Comité a recommandé que les mesures suivantes soient prises:

a) L'assistance préparatoire aux Etats parties devrait être accordée en priorité pour:
   (i) l'établissement d'une liste indicative des biens culturels et naturels situés sur leur territoire susceptibles d'être inscrits sur la Liste du patrimoine mondial;
   (ii) l'élaboration de propositions d'inscription de types de biens sous-représentés sur la Liste du patrimoine mondial;
b) Les Etats parties à la Convention devraient fournir le nom et l'adresse de (des) l'organisation(s) gouvernementale(s) principalement responsable(s) des biens culturels et naturels au Secrétariat, afin qu'il puisse leur envoyer, lorsqu'il convient, copie de toute correspondance ou documents officiels;
c) Les Etats parties à la Convention devraient réunir à intervalles réguliers, sur le plan national, les personnes responsables du patrimoine naturel et du patrimoine culturel afin qu'elles puissent examiner ensemble les questions relatives à la mise en œuvre de la Convention. Cette recommandation ne s'applique pas aux Etats parties dans lesquels un organisme unique s'occupe à la fois du patrimoine culturel et du patrimoine naturel;
d) Le Comité, profondément soucieux d'assurer un équilibre au sein du Bureau entre spécialistes du patrimoine naturel et spécialistes du patrimoine culturel, demande instamment que tout soit mis en œuvre à l'avenir, lors de l'élection des membres du Bureau, pour garantir:
   (i) que la présidence ne soit pas tenue par des personnes spécialisées dans le même domaine — culturel ou naturel — pendant plus de deux années consécutives,
   (ii) qu'au moins deux spécialistes du patrimoine culturel et au moins deux spécialistes du patrimoine naturel soient présents aux réunions du Bureau afin d'assurer l'équilibre et la crédibilité de l'examen des propositions d'inscription sur la Liste du patrimoine mondial;
e) Les Etats parties à la Convention devraient choisir pour les représenter des personnes qualifiées dans le domaine du patrimoine culturel et du patrimoine naturel, conformément à l'article 9, paragraphe 3 de la Convention.

VI. Autres questions

A. *Utilisation de l'emblème du patrimoine mondial et du nom, du symbole ou de la représentation des sites du patrimoine mondial*

100. A sa deuxième session, le Comité a adopté l'emblème du patrimoine mondial qui a été dessiné par M. Michel Olyff. Cet emblème symbolise l'interdépendance des biens culturels et naturels: le carré central étant une forme créée par l'homme et le cercle représentant la nature, les deux intimement liés. L'emblème est rond comme le monde, mais il symbolise aussi la protection. Le Comité a décidé que les deux versions proposées par l'artiste (voir Annexe 2) pouvaient être utilisées dans n'importe quelle couleur, en fonction de l'usage, des possibilités techniques et de considérations d'ordre artistique. Dans la pratique, toutefois, la deuxième version a généralement la préférence des Etats parties, et elle a été utilisée par le Secrétariat pour des activités promotionnelles.

101. Cet emblème devrait être apposé sur tous les biens inscrits sur la Liste du patrimoine mondial, mais toutefois de façon à ne pas les enlaidir.

102. Les Etats parties à la Convention devraient prendre toutes les mesures possibles pour empêcher dans leur pays l'utilisation de l'emblème de la Convention et l'utilisation du nom du Comité et de la Convention par tout groupe ou à toute fin qui n'est pas expressément reconnu(e) et approuvé(e) par le Comité. L'emblème du patrimoine mondial ne devrait notamment pas être utilisé dans un but commercial à moins que le Comité n'ait donné son autorisation spécifique.

103. Le nom, le symbole ou la représentation de tout bien inscrit sur la Liste du patrimoine mondial en totalité ou partie ne devraient pas être employés dans des buts commerciaux, à moins que l'Etat concerné n'ait accordé son autorisation écrite pour l'utilisation desdits noms, symboles ou représentations et que le texte exact ou la présentation n'aient obtenu l'agrément de cet Etat et autant que possible de l'autorité nationale spécialement concernée par la protection du site. Une telle utilisation devrait être conforme aux raisons pour lesquelles le bien a été placé sur la Liste du patrimoine mondial.

B. *Réalisation de plaques destinées à commémorer l'inscription de biens sur la Liste du patrimoine mondial*

104. Les plaques sont destinées à informer le public, national ou étranger, que le site qu'il visite a une valeur particulière, reconnue par la communauté internationale; autrement dit, que le bien est exceptionnel et a une signification non seulemet pour une seule nation mais pour le monde entier. Mais les plaques ont également pour objectif d'informer le public sur l'existence de la Convention concernant la protection du patrimoine mondial, ou en tout cas sur la notion du patrimoine mondial et sur la Liste qui la concrétise.

105. Pour réaliser ces plaques, le Comité a adopté les orientations suivantes:

- la plaque devrait être placée dans un endroit où elle soit bien visible par les visiteurs, sans nuire à l'esthétique des lieux;
- l'emblème du patrimoine mondial devrait y figurer;
- le texte devrait mentionner la valeur universelle exeptionnelle du bien: à cet égard, il pourrait être utile de décrire très brièvement les caractéristiques du bien qui lui confèrent cette valeur. Les Etats qui le souhaiteraient pourraient utiliser les descriptions parues dans différentes publications et en dernier lieu pour l'exposition du patrimoine mondial et qui peuvent être obtenues auprès du Secrétariat;

— le texte devrait également faire référence à la Convention et surtout à l'existence de la Liste du patrimoine mondial, et à la reconnaissance internationale que l'inscription sur cette Liste implique (en revanche, il ne paraît pas indispensable de mentionner à quelle session du Comité cette inscription a eu lieu);
— il peut être souhaitable que le texte soit rédigé en plusieurs langues, dans le cas de sites accueillant de nombreux visiteurs étrangers.

106. Le Comité a proposé le texte suivant à titre de référence:

« Au titre de la Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel, *(nom du bien)* figure sur la Liste du patrimoine mondial. L'inscription sur cette Liste consacre la valeur universelle exceptionnelle d'un bien culturel ou naturel afin qu'il soit protégé au bénéfice de toute l'humanité ».

Le texte pourrait être suivi d'une brève description du bien concerné.

C. *Règlement intérieur du Comité*

107. Le règlement intérieur du Comité, adopté par le Comité lors de sa première session et amendé lors de ses 2e et 3e sessions, est contenu dans le document WHC/1.

D. *Réunions du Comité du patrimoine mondial*

108. Les années où se réunit l'Assemblée générale des Etats parties, la session ordinaire du Comité du patrimoine mondial devra se tenir dès que possible après cette Assemblée générale.

E. *Réunions du Bureau du Comité du patrimoine mondial*

109. Le Bureau se réunira deux fois par an: une fois en mai/juin et une seconde pendant la session du Comité.

F. *Publication de la Liste du patrimoine mordial*

110. Une version mise à jour de la Liste du patrimoine mondial et de la Liste du patrimoine mondial en péril sera publiée chaque année.

111. Le nom des Etats parties ayant proposé des biens inscrits sur la Liste du patrimoine mondial sera présenté dans sa forme imprimée sous le titre suivant: « Etat partie ayant soumis la proposition d'inscription conformément à la Convention ».

G. *Action au niveau national pour la promotion et la sensibilisation aux actions entreprises au titre de la Convention*

112. L'attention des Etats parties est attirée sur les articles 17 et 27 de la Convention qui concernent la création de fondations ou associations publiques ou privées nationales dont le but serait d'encourager les libéralités en faveur de la protection du patrimoine mondial et l'organisation de programmes d'éducaton ou d'information afin de renforcer le respect et l'attachement des peuples à ce patrimoine.

Annexe 1

MODELE DE PRESENTATION D'UNE LISTE INDICATIVE

Nom du pays ....
Etablie par ....
Date ....

1.* NOM DU BIEN	SITUATION GEOGRAPHIQUE

DESCRIPTION

JUSTIFICATION DE LA « VALEUR UNIVERSELLE EXCEPTIONNELLE »
- *Critères remplis;*
- *Garanties d'authenticité ou d'intégrité;*
- *Comparaison avec d'autres biens similaires;*

* A présenter, si possible dans *l'ordre* proposé pour l'inscription

EMBLEME DU PATRIMOINE MONDIAL / WORLD HERITAGE EMBLEM

(adopté par le Comité du patrimoine mondial lors de sa deuxième session / adopted by the World Heritage Committee at its second session)

DIN ŞEDINŢELE COMISIEI NAŢIONALE (iulie—septembrie 1991)

Şedinţa CNMASI desfăşurată în **31 iulie 1961** a avut următoarea ordine de zi:

I. Validarea unor noi liste de monumente istorice.

II. Problema monumentelor utilizate pentru programe de sănătate; discutarea ofertei Societăţii « Sf. Calinic » referitoare la folosirea Mănăstirii Comana ca azil.

III. Avizări de documentaţii tehnice: Biserica Kreţulescu, din Bucureşti, Curtea Domnească din Bacău, Casa Coţofeanu din Craiova.

IV. Diverse: restauratori francezi la bisericile din Bucovina (prezintă ist. de artă Doina Mândru): modalităţi de finanţare a săpăturilor arheologice (prezintă arh. Dan Nicolae); translări ale unor monumente de lemn (prezintă ist. de artă Ioniţă Andron): discuţii pe marginea propunerii de includere pe lista monumentelor istorice — Teatrul Naţional din Tîrgu Mureş.

I. A fost prezentată Comisiei pentru lectură o nouă listă de monumente (jud. Bihor, Cluj, Hunedoara, Gorj, Timiş, Vrancea). S-a hotărît ca Secţiunea de componente artistice din cadrul CNMASI să preia problema includerii pe Lista monumentelor istorice a monumentelor de artă plastică. De asemenea, s-a hotărît ca monumentele comemorative de artă plastică ce nu intră în Lista monumentelor să fie întreţinute de Ministerul Apărării Naţionale sau de primăriile locale, urmînd ca Serviciul evidenţă al DMASI să precizeze acest lucru celor interesaţi.

II. În privinţa monumentlor utilizate pentru programe de sănătate, temă prezentată de arh. Călin Hoinărescu, CNMASI a hotărît că va aprecia de la caz la caz modul de îmbunătăţire a confortului şi de restaurare a respectivelor aşezăminte.

Referitor la propunerea Societăţii « Sf. Calinic » de a transforma Mănăstirea Comana în azil de handicapaţi, CNMASI s-a declarat împotrivă.

III. Arh. Sanda Ignat a prezentat proiectul de restaurare a Bisericii Kreţulescu din Bucureşti. În urma discuţiilor s-a hotărît avizarea variantei maximale din punct de vedere al consolidării; montarea corpurilor statice de încălzire numai acolo unde nu există strane; la galeria de aerisire perimetrală se vor practica grile orizontale de aerisire.

Arh. Gh. Sion a prezentat proiectul de restaurare a Curţii Domneşti din Bacău, în privinţa căruia s-a stabilit adoptarea unei soluţii care constă în realizarea unei construcţii moderne, uşoare, amplasată peste ruinele existente.

În ce priveşte Casa Coţofeanu din Craiova, care este în pericol de demolare, CNMASI a precizat necesitatea prezentării spre avizare a segmentului din planul urban de sistematizare a zonei menţionate. De asemenea, s-a hotărît întocmirea unei adrese către DUAT pentru a se realiza coordonarea între proiectele de modernizări urbane şi proiectele de delimitare şi punere în valoare a centrelor istorice urbane.

IV. Referitor la problema finanţării săpăturilor arheologice, arhg. Mihai Irimia (Constanţa) a făcut propunerea ca proprietarii de terenuri să fie cei care finanţează studiile şi săpăturile arheologice, formularea urmînd a fi introdusă în Instrucţiunile pentru obţinerea autorizaţiei de construcţie. S-a hotărît ca propunerea să fie analizată.

Tema mutării monumentelor de lemn a fost luată în discuţie în legătură cu cererea de avizare pentru strămutarea a două biserici de lemn din jud. Hunedoara (Mintia şi Bejan) la Muzeul Ţăranului Român. Avizul CNMASI a fost obţinut şi totodată s-a hotărît: organizarea unor emisiuni TV pentru a trage un semnal de alarmă cu privire la întreţinerea bisericilor de lemn; CNMASI se va adresa Patriarhiei Ortodoxe Române, care are obligaţia de a întreţine bisericile; înainte de desfacerea bisericilor se va realiza un releveu foarte exact pentru a putea fi montate corect; tot înainte de mutarea bisericilor se va realiza un studiu privind starea lemnului, iar porţiunile de lemn afectate de ciuperci, la montare vor fi înlocuite cu lemn impregnat.

În **4 septembrie 1991** a avut loc o nouă şedinţă CNMASI. Ordinea de zi a fost următoarea:

I. Extinderea pavilionului de poartă la Muzeul Satului. Prezintă arh. Sanda Ignat şi arh. A. Pănoiu, invitaţi fiind reprezentaţii Muzeului Satului.

II. Măsuri de protecţie a arhitecturii de lemn din România. Prezintă: ist. de artă Ioniţă Andron ist. de artă Ina Postăvaru şi arh. Andrei Pănoiu. Invitaţi: ing. Florica Berinde, arh. Deleanu, dr. Rîmbu.

III. Studiu pentru refacerea vechilor chilii la biserica Mănăstirii Voroneţ. Prezintă arh. Gh. Sion. Invitaţii: ing. Parşcovanu, arh. Virgil Polizu.

IV. Amplasamentele noi în incinta şi în zona de rezervaţie a Castelului Peleş din Sinaia. Prezintă: arh. J. Kovacs. Invitaţi: reprezentanţii Trustului « Domus ».

V. Extinderea Casei de creaţie de la Bran. Prezintă: arh. J. Kovacs. Invitaţi: reprezentanţii Trustului « Domus ».

I. Din expunerea făcută de arh. Sanda Ignat a reieşit că extinderea pavilionului porţii la Muzeul Satului (finanţată de Ministerul Culturii) va agresa exponatele din apropiere şi spaţiul din faţa porţii,

ceea ce ar duce la o rupere a echilibrului existent în organizarea muzeului care este așa cum l-a gîndit Dimitrie Gusti. Noua construcție ar urma să cuprindă săli de expoziții, birouri, ateliere, săli de recepție, holuri cu spații supradimensionate ce ar contribui la anihilarea caracteristicilor de muzeu.

O serie de vorbitori și-au exprimat dezacordul cu acest proiect de extindere: Grigore Ionescu — Muzeul Satului trebuie apărat de introducerea unor elemente străine; Radu Popa — sistemul în care s-a declanșat acțiunea e păgubitor, ignorîndu-se CNMASI, se urmărește de fapt o restructurare a Muzeului Satului; A. Pănoiu — Muzeul se integrează parcurilor de la Șosea, o construcție nouă stricînd echilibrul; Ștefan Balș — nu se justifică introducerea în Muzeul actual a unui alt muzeu. Proiectul nu s-a avizat.

II. Protecția arhitecturii de lemn a fost o temă mult discutată, avîndu-se în vedere situația gravă existentă. Dl. Ioniță Andron a prezentat un material informativ privind dispariția a numeroase monumente de lemn (nu mai există mori plutitoare, mori de vînt, bordeie); necesitatea unei acțiuni de repertoriere în întreaga țară; necesitatea de control asupra deciziilor de strămutare a monumentelor de lemn în muzee, aceasta fiind o soluție doar după epuizarea tuturor posibilităților de păstrare *in situ*; explozia de biserici noi (de zid) duce automat la abandonarea bisericilor vechi și la distrugerea lor. Aceste idei au fost susținute de d-na Ioana Cristache-Panait, care a subliniat faptul că CNMASI trebuie să apere monumentele de lemn, pentru că numai specialiștii știu cum să facă acest lucru.

Se fac propuneri pentru cooptarea reprezentanților cultelor în acțiunea comună de salvare a bisericilor de lemn (Eugenia Greceanu, Hermann Fabini), de asemenea se fac propuneri pentru educarea opiniei publice în acest sens. Prezente la discuție, dr. ing. Florica Berinde și Teodora Lung, specialiste în conservarea lemnului și-au oferit colaborarea.

III. Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților a solicitat aviz pentru refacerea chiliilor la Mănăstirea Voroneț. Arh. Gh. Sion prezintă istoricul restaurărilor efectuate de-a lungul anilor, de asemnea sînt prezentate rezultatele studiului de impact, specialiștii susținînd necesitatea extinderii studiului de influență a factorilor de mediu, în special vînt, ploaie, prin încercări în tunel aerodinamic. Discuțiile se axează pe problema amplasării chiliilor: 1. pe fundațiile vechi; 2. în continuarea construcției casei custodelui, pe terenul dinspre vale, pentru a nu agresa biserica; 3. păstrarea intactă a sitului mănăstirii. În privința revitalizării vieții monahale în jurul mănăstirilor monumente istorice, toată lumea este de acord că e un fapt pozitiv care contribuie la întreținerea monumentelor.

Se pune problema implicării DMASI în finanțarea continuării studiului (propunere arh. A. Botez), CNMASI hotărînd discutarea în cadrul Comitetului Director.

IV. Proiectul noilor amplasamente din perimentrul Castelului Peleș trece în revistă necesitatea amenajării de drumuri de acces, reparații la terase, expertize tehnice, amplasarea de grupuri sanitare și spații comerciale. Castelul fiind redat circuitului turistic, lucrările sînt urgente. Se hotărește avizarea unui minim de construcții amplasate la limita platformei din fața palatului.

V. Prezentarea proiectului de extindere a casei de creație Bran, duce la concluzia că se va ajunge la un volum construit foarte mare, care va afecta vechiul parc și va agresa castelul. Se respinge proiectul, cerîndu-se alte variante, prin care în incinta castelului să nu fie prevăzută nici o construcție nouă.

În **25 septembrie 1991** a avut loc ședința extraordinară a CNMASI în care s-a prezentat forma finală a Legii monumentelor istorice, care urmează a fi depusă la Parlament în luna octombrie 1991.

Dr. Cezara Mucenic prezintă sugestiile ce s-au făcut Legii de către Secretariatul de stat pentru culte, DUAT, MAN, Comisiile zonale ale monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice (Dobrogea, Transilvania SE, Moldova). și membrii CNMASI. Sugestiile acceptate au condus la unele reformulări și precizări (numărul articolelor din lege crescînd de la 56 la 68). Au fost din nou discutate articolele din lege la care s-au făcut modificări.

În afara membrilor CNMASI la discuții au participat ca invitați reprezentanți ai Ministerului Apărării Naționale, Bisericii Ortodoxe Române, Secretariatului de stat pentru culte, Direcției pentru Urbanism și Amenajare Teritorială.

În intervenția sa dl. Sergiu Iosipescu a propus ca CNMASI să ceară ca Legea monumentelor să beneficieze în Parlament de procedura de urgență, în caz contrar România pierzînd o serie de atribute din partea UNESCO.

GEORGETA POP

CONSTITUIREA SECȚIUNII PARCURILOR ȘI SITURILOR NATURALE ISTORICE

În 25 septembrie 1991 a avut loc ședința de constituire a **Secțiunii Parcurilor și Siturilor Naturale Istorice.** Ea este subordonată Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice.

În prima ședință s-au discutat probleme organizatorice, subliniindu-se necesitatea de a se face oficial cunoscută existența Comisiei prin scrisori care să determine implicarea factorilor locali în protejarea parcurilor și grădinilor istorice.

MEMBRII COMISIEI:

Iuliana Anghelescu Benedek
Horia Bernea
Aurel Botez
Valentin Donose
Angela Filipeanu
Sanda Ignat
Ana Maria Iliescu
Florin Teodosiu

Secțiunea Parcurilor și Siturilor Naturale Istorice urmează a avea un rol de control și avizare, iar legătura cu situația de pe teren se va face prin intermediul Comisiilor Zonale ale CNMASI.

De asemenea, s-a hotărît inserarea în Legea monumentelor a unui articol referitor la protejarea și conservarea parcurilor istorice.

Comisia își va desfășura ședințele de lucru în localul Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice.

VIZITA UNOR MEMBRI AI COMITETULUI INTERNAŢIONAL ICOMOS ŞI AI COMITETULUI NAŢIONAL GERMAN ICOMOS ÎN ROMÂNIA

În perioada 27 septembrie — 4 decembrie Direcţia Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice a primit vizita Comitetului Internaţional ICOMOS şi a Comitetului Naţional German al ICOMOS. Delegaţia a fost compusă din domnii Şerban Cantacuzino, secretar al Societăţii Regale de Arte Frumoase din Anglia, membru al Comitetului Internaţional ICOMOS, Marc Laenen — director al Muzeului în aer liber Saloyle (Belgia) şi secretar general al Comitetului Internaţional de Arhitectură Rurală, Werner von Trutzschler — secretar general al Comitetului Naţional German ICOMOS, Martin Rill, arheolog, coordonator al programului de documentare « Monumente de arhitectură » din Transilvania, Cristoph Machat de la Rheinisches Amt für Denkmalflege.

Scopul principal al vizitei a fost semnarea unui protocol între Comitetul Naţional German ICOMOS şi Direcţia Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice prin comitetul Naţional Român ICOMOS.

În contextul înfiinţării DMASI, lucru ce a permis reluarea şi diversificarea activităţii fostei DMIA, în condiţii relativ dificile, date de un fond de monumente foarte afectat şi pentru ca evidenţa, conservarea restaurarea şi punerea în valoare a monumentelor istorice în România să poată depăşi într-un timp cît mai scurt handicapul creat de întreruperea acestor activităţi în perioada 1977—1990, protocolul propune colaborări pe termen scurt sau de durată mai mare ale căror principale direcţii de dezvoltare sînt:

— schimburi de experienţă în problemele metodologiei evidenţei, conservării, restaurării monumentelor, în problemele legislaţiei monumentelor, structurii organizatorice, schimb şi formare de specialişti;

— schimb de publicaţii şi documentaţie de specialitate;

— introducerea şi punerea în lucru a celor mai noi metode şi tehnici precum şi a echipamentului tehnic necesar în toate domeniile protecţiei şi îngrijirii monumentelor.

Protocolul a fost semnat din partea Comitetului Naţional German ICOMOS de către dl. Werner von Trützschler, iar din partea română de către domnii Grigore Ionescu, preşedintele Comisiei Naţionale a Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice şi Peter Derer, director al Direcţiei Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice. Festivitatea de semnare a protocolului a avut loc la 3 octombrie şi a fost urmată de o conferinţă de presă.

În ziua sosirii, membrii delegaţiei au avut un prim contact cu membri ai CNMASI şi specialişti ai DMASI, fiind prezentate problemele specifice ale legislaţiei privitoare la protecţia monumentelor istorice în Germania, precum şi ale activităţii de evidenţă, conservare şi restaurare.

Sîmbătă 28 septembrie, a fost organizată întîlnirea cu membrii Comitetului Naţional Român ICOMOS, iar la Ministerul Culturii, întîlnirea cu dl. ministru secretar de stat Radu Boroianu.

În după-amiaza aceleiaşi zile, delegaţia, însoţită de doi specialişti ai DMASI, a plecat într-o vizită la monumente din judeţele Vîlcea, Sibiu, Mureş, Braşov, acordîndu-se o atenţie specială monumentelor propuse pentru înscriere în lista patrimoniului mondial. Traseul deplasării a fost următorul:

— *Curtea de Argeş:* au fost vizitate bisericile Sf. Nicolae Domnesc şi Olari şi cîteva străzi din rezervaţia de arhitectură a oraşului. Dl. Leanen a apreciat calitatea arhitecturii şi autenticitatea ambientului ce se păstrează încă în împrejurimile bisericii Olari.

— *Mănăstirea Hurezi:* au fost considerate ca justificate raţiunile pentru care mănăstirea este propusă pentru înscriere în lista patrimoniului mondial. Specialiştii DMASI au prezentat, de asemenea, principiile ce au stat la baza restaurării ansamblului, precum şi problemele de conservare care există în continuare.

— *Mănăstirea Cozia:* a fost pus în evidenţă modul în care barajul şi lacul de acumulare, ridicate în ultimii ani în vecinătatea acestui monument — unul din cele mai importante din această zonă —, au modificat negativ nu numai peisajul, ci şi microclimatul monumentului. A fost făcută, de asemenea, o analiză comparativă a metodelor folosite pentru reintegrarea unor suprafeţe de pictură murală, cu aplicaţie la metoda de reintegrare folosită în pronaosul bisericii acestei mănăstiri.

— *Sibiu:* după un tur de oraş, cu popasuri mai lungi la casa Haller, casa Ioan Zapolya din str. Avram Iancu, fragmentele păstrate din incinta fortificată a oraşului medieval, au urmat discuţii la sediul Comisiei Zonale MASI pentru Transilvania de sud-est, privind prevederile proiectului românesc de lege a monumentelor, ansamblurilor şi siturilor istorice, cu referiri la cazuri particulare ale unor monumente din oraşul şi judeţul Sibiu.

— *Biertan* şi *Richiş:* în cursul vizitei în rezervaţiile de arhitectură din aceste două localităţi a fost făcută o aplicaţie a metodei folosită în Germania pentru identificarea primară a bunurilor imobile propuse a fi atestate ca monumente istorice.

Analizînd motivele pentru care situl istoric Biertan, compus din cetate, biserica evanghelică şi o parte din localitate, este propus pentru înscrierea pe lista patrimoniului mondial, s-a ajuns la concluzia că propunerea ar putea să cuprindă nu numai acest sit istoric, ci, în măsura în care constituie un exemplu de habitat uman tradiţinal reprezentat.v pentru un tip de cultură devenit vulnerabil sub efectul unor mutaţii ireversibile, zona ar putea fi extinsă, cuprinzînd mai multe tipuri de aşezări săseşti cu cetăţi sau biserici fortificate.

— *Sighişoara:* după un tur al « oraşului de sus » sit istoric de asemenea propus pentru înscrierea în lista patrimoniului mondial —, date fiind ameninţările de alterare gravă atît a sitului — prin alterarea stării de conservare a clădirilor, fortificaţiilor, cît şi a împrejurimilor prin proiectele de amenajare urbană promovate de autorităţile locale —, a fost sugerată înscrierea pe lista patrimoniului mondial în pericol.

— *Braşov:* vizitînd şantierul de restaurare de la Biserica Neagră, dl. Cristoph Machat a prevenit specialiştii CZMASI şi DMASI asu-

pra proastei comportări în timp a pietrei artificiale Mineros, folosită *aici*.

La întoarcere în Bucureşti (1 octombrie), a avut loc o nouă întîlnire cu membri ai CNMASI şi specialişti DMASI, fiind descris pe larg proiectul de colaborare pentru inventarierea bunurilor săseşti din Transilvania, iar a doua zi au fost vizitate cîteva monumente din împrejurimile Bucureştilor: *Mănăstirea Mărcuţa*, *« reamenajarea »* fostei Mănăstiri Pantelimon (complexul Lebăda), mănăstirile Cernica şi Pasărea, precum şi biserica Fundenii Doamnei.

Vineri, 4 octombrie, la sediul DMASI, a avut loc şedinţa finală.

ADRIANA STROE

BURSIERI ROMÂNI AI DMASI ÎN STRĂINĂTATE (1991)

Ministerul Culturii din Franţa — Departamentul Patrimoniului a acordat Direcţiei Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice din România un număr de cinci burse de studiu pe probleme de conservarea şi restaurarea mo..umentelor de arhitectură şi o bursă pe probleme de restaurarea picturilor murale.

Bursele reprezintă un stagiu de patru luni, în intervalul septembrie —*decembrie 1991*, de ele beneficiind tineri referenţi de specialitate din cadrul DMASI: Ioan Bucur, Monica Chiriac, Andrei Hariton, Dan Nicolae, Liliana Roşiu; de asemenea dl. Dan Mohanu, pictor restaurator, membru al CNMASI.

Bursierii urmează să-şi desfăşoare activitatea la Versailles şi apoi în teritoriul Franţei, unde vor lucra pe lîngă arhitecţii şefi ai monumentelor istorice.

Ministerul Afacerilor Externe al Italiei a oferit Direcţiei Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice din România patru burse de studii, de două luni, pentru intervalul septembrie—octombrie 1991. Condiţiile în care s-au acordat bursele sînt următoarele: persoanele *desemnate trebuie să fie* specialişti în domeniul restaurării *şi conservării monumentelor*, ansamblurilor şi siturilor istorice: *vîrsta bursierilor trebuie să fie* sub 35 ani.

D.M.A.S.I. a acordat aceste burse la doi arheologi: Dana Marcu şi Raluca Verussi; un arhitect: Mariana Niţelea; un inginer: Ioan Mareş.

În Italia arheologii au fost primiţi de Instituto italiano dei Castelli.

*

Central Getty (SUA) a anunţat acordarea unei burse pentru DMASI.

Centrul oferă sprijin pentru cercetători predoctoranzi şi postdoctoranzi ale căror domenii de cercetare completează programele şi resursele centrului.

Bursa este de 15.000 $, pentru o perioadă de 9 luni, începînd de la 1 octombrie 1992 pînă la 30 *iunie 1993*.

*

Centrul de Conservare al ora*şelor şi clădirilor istorice — Uni*versitatea Catolică din Leuven (Belgia) a anunţat acordarea unei burse de studii pentru DMASI.

Programul constă în doi ani de studii complete: anul I este dedicat cursurilor teoretice, ilustrate de lucrări practice; anul II se poate depăşi la centrul de conservare, pregătind studiul de absolvire.

Rezultatul participării la acest program poate fi obţinerea unei diplome a centrului, echivalentă cu titlul de Master.

G.P.

VIZITA UNOR MEMBRI AI COMITETULUI INTERNAŢIONAL ICOMOS ŞI AI COMITETULUI NAŢIONAL GERMAN ICOMOS ÎN ROMÂNIA

În perioada 27 septembrie — 4 decembrie Direcţia Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice a primit vizita Comitetului Internaţional ICOMOS şi a Comitetului Naţional German al ICOMOS. Delegaţia a fost compusă din domnii Şerban Cantacuzino, secretar al Societăţii Regale de Arte Frumoase din Anglia, membru al Comitetului Internaţional ICOMOS, Marc Laenen — director al Muzeului în aer liber Saloyle (Belgia) şi secretar general al Comitetului Internaţional de Arhitectură Rurală, Werner von Trutzschler — secretar general al Comitetului Naţional German ICOMOS, Martin Rill, arheolog, coordonator al programului de documentare « Monumente de arhitectură » din Transilvania, Cristoph Machat de la Rheinisches Amt für Denkmalflege.

Scopul principal al vizitei a fost semnarea unui protocol între Comitetul Naţional German ICOMOS şi Direcţia Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice prin comitetul Naţional Român ICOMOS.

În contextul înfiinţării DMASI, lucru ce a permis reluarea şi diversificarea activităţii fostei DMIA, în condiţii relativ dificile, date de un fond de monumente foarte afectat şi pentru ca evidenţa, conservarea restaurarea şi punerea în valoare a monumentelor istorice în România să poată depăşi într-un timp cît mai scurt handicapul creat de întreruperea acestor activităţi în perioada 1977—1990, protocolul propune colaborări pe termen scurt sau de durată mai mare ale căror principale direcţii de dezvoltare sînt:

— schimburi de experienţă în problemele metodologiei evidenţei, conservării, restaurării monumentelor, în problemele legislaţiei monumentelor, structurii organizatorice, schimb şi formare de specialişti;

— schimb de publicaţii şi documentaţie de specialitate;

— introducerea şi punerea în lucru a celor mai noi metode şi tehnici precum şi a echipamentului tehnic necesar în toate domeniile protecţiei şi îngrijirii monumentelor.

Protocolul a fost semnat din partea Comitetului Naţional German ICOMOS de către dl. Werner von Trützschler, iar din partea română de către domnii Grigore Ionescu, preşedintele Comisiei Naţionale a Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice şi Peter Derer, director al Direcţiei Monumentelor, Ansamblurilor şi Siturilor Istorice. Festivitatea de semnare a protocolului a avut loc la 3 octombrie şi a fost urmată de o conferinţă de presă.

În ziua sosirii, membrii delegaţiei au avut un prim contact cu membri ai CNMASI şi specialişti ai DMASI, fiind prezentate problemele specifice ale legislaţiei privitoare la protecţia monumentelor istorice în Germania, precum şi ale activităţii de evidenţă, conservare şi restaurare.

Sîmbătă 28 septembrie, a fost organizată întîlnirea cu membrii Comitetului Naţional Român ICOMOS, iar la Ministerul Culturii, întîlnirea cu dl. ministru secretar de stat Radu Boroianu.

În după-amiaza aceleiaşi zile, delegaţia, însoţită de doi specialişti ai DMASI, a plecat într-o vizită la monumente din judeţele Vîlcea, Sibiu, Mureş, Braşov, acordîndu-se o atenţie specială monumentelor propuse pentru înscriere în lista patrimoniului mondial. Traseul deplasării a fost următorul:

— *Curtea de Argeş:* au fost vizitate bisericile Sf. Nicolae Domnesc şi Olari şi cîteva străzi din rezervaţia de arhitectură a oraşului. Dl. Leanen a apreciat calitatea arhitecturii şi autenticitatea ambientului ce se păstrează încă în împrejurimile bisericii Olari.

— *Mănăstirea Hurezi:* au fost considerate ca justificate raţiunile pentru care mănăstirea este propusă pentru înscriere în lista patrimoniului mondial. Specialiştii DMASI au prezentat, de asemenea, principiile ce au stat la baza restaurării ansamblului, precum şi problemele de conservare care există în continuare.

— *Mănăstirea Cozia:* a fost pus în evidenţă modul în care barajul şi lacul de acumulare, ridicate în ultimii ani în vecinătatea acestui monument — unul din cele mai importante din această zonă —, au modificat negativ nu numai peisajul, ci şi microclimatul monumentului. A fost făcută, de asemenea, o analiză comparativă a metodelor folosite pentru reintegrarea unor suprafeţe de pictură murală, cu aplicaţie la metoda de reintegrare folosită în pronaosul bisericii acestei mănăstiri.

— *Sibiu:* după un tur de oraş, cu popasuri mai lungi la casa Haller, casa Ioan Zapolya din str. Avram Iancu, fragmentele păstrate din incinta fortificată a oraşului medieval, au urmat discuţii la sediul Comisiei Zonale MASI pentru Transilvania de sud-est, privind prevederile proiectului românesc de lege a monumentelor, ansamblurilor şi siturilor istorice, cu referiri la cazuri particulare ale unor monumente din oraşul şi judeţul Sibiu.

— *Biertan* şi *Richiş:* în cursul vizitei în rezervaţiile de arhitectură din aceste două localităţi a fost făcută o aplicaţie a metodei folosită în Germania pentru identificarea primară a bunurilor imobile propuse a fi atestate ca monumente istorice.

Analizînd motivele pentru care situl istoric Biertan, compus din cetate, biserica evanghelică şi o parte din localitate, este propus pentru înscrierea pe lista patrimoniului mondial, s-a ajuns la concluzia că propunerea ar putea să cuprindă nu numai acest sit istoric, ci, în măsura în care constituie un exemplu de habitat uman tradiţinal reprezentativ pentru un tip de cultură devenit vulnerabil sub efectul unor mutaţii ireversibile, zona ar putea fi extinsă, cuprinzînd mai multe tipuri de aşezări săseşti cu cetăţi sau biserici fortificate.

— *Sighişoara:* după un tur al « oraşului de sus » sit istoric de asemenea propus pentru înscrierea în lista patrimoniului mondial —, date fiind ameninţările de alterare gravă atît a sitului — prin alterarea stării de conservare a clădirilor, fortificaţiilor, cît şi a împrejurimilor prin proiectele de amenajare urbană promovate de autorităţile locale —, a fost sugerată înscrierea pe lista patrimoniului mondial în pericol.

— *Braşov:* vizitînd şantierul de restaurare de la Biserica Neagră, dl. Cristoph Machat a prevenit specialiştii CZMASI şi DMASI asu-

SIMPOZIONUL « TEHNICI FOTOGRAMMETRICE ȘI DE TELEDETECȚIE ÎN INGINERIA MEDIULUI », Suceava, 1991

În perioada 5—7 septembrie s-a desfășurat la Suceava al XIII-lea simpozion organizat de Societatea Română de Fotogrammetrie și și de teledetecție în ingineria mediului.

Lucrările colocviului au fost găzduite de Universitatea « Ștefan cel Mare » din Suceava.

Atît în cuvîntul de deschidere al președintelui Comisiei a V-a a Societății, conf. dr. ing. Ion Nelu Leu, cît și în luările de poziție ale participanților s-au făcut referiri la necesitatea de includere în conceptul de ingineria mediului a unui evantai tot mai larg al intervenției asupra modelării și remodelării mediului în funcție de evoluția societății la sfîrșitul secolului al XX-lea, de prezervarea fondului natural, dar și a celui creat de om de-a lungul a milenii de istorie.

Comunicările prezentate (în număr de 31) s-au referit la aplicații ale fotogrammetriei în silvicultură (7 comunicări): industria minieră (2), pedologie (2), arhitectură (3), hidrografie (2), căi ferate (1), istorie-arheologie (6), cartografie (1), turism (1), tehnici fotogrammetrice în special pe baza metodelor analitice și de teledetecție (5).

O caracteristică tot mai evidentă a sistemului de lucru utilizat în fotogrammetrie și teledetecție este operarea în cadrul unor echipe interdisciplinare sau colective (necesitate care transpare chiar din numărul de autori ai fiecărei comunicări în parte). Din acest punct de vedere, mai ales pentru studiile care utilizează fotogrammetria și telecomunicația în domeniul istoriei arheologice, arhitecturii, cartografiei, s-au evidențiat rezultatele net superioare ale echipelor interdisciplinare care să cuprindă alături de specialiști în arheologie, istoria artei sau arhitectură, geodezi, topometri, specialiști în teledetecție etc.

De exemplu, în comunicarea « Preluări și prelucrări fotogrammetrice terestre », care a avut ca subiect releveele arhitecturale ale mormîntului hypogeu de la Constanța și ale bisericii Chiajna, București, prezentată de ing. Gabriela Galbură și ing. Gh. Șalariu (IGFCOT) s-a evidențiat colaborarea cu DMASI în realizarea lucrărilor respective.

Aceleași aprecieri s-au evidențiat în comunicările prezentate de dr. ing. Alexandru Guțu, « Aplicarea metodelor fotogrammetrice la relevee de monumente istorice » și ing. Ion Negoescu (Aquaproiect SA București) și conf. dr. ing. Ion Nelu Leu (Institutul agronomic Nicolae Bălcescu, București), « Determinarea unghiului de înclinare a turlei mănăstirii Snagov prin fotogrammetrie terestră ».

Din partea DMASI s-au prezentat trei comunicări, dintre care se remarcă prin volumul de muncă înglobat comunicarea « Cercetări aerofotografice în zona valurilor din Dobrogea » (autori arh. Anișoara Sion, arheologi Cristina Crăciun și Raluca Verussi).

În aceeași problemă, a valorificării fondului fotogrammetric pentru introducerea în circuitul științific a unor date noi s-a remarcat comunicarea ing. Mihail Gabriel Albotă (IGFCOT), « Insula Șerpilor în documente cartografice și de teledetecție ».

Remarcabile pentru efortul de a introduce rapid în circuitul informațional date și elemente ale tehnicii fotogrammetrice « de vîrf » s-au dovedit comunicările « Metode de calibrare a camerelor fotografice nemetrice în vederea folosirii lor pentru obținerea de informații cantitative în diferite domenii », (autor col. dr. ing. Gheorghe Anculete, DTM, București), « Fotogrammetria pe calculator » (dr. ing. Adrian Tolea și ing. Dorin Olteanu, ISPCF, București), ca și comunicarea « Interferențe analitice în prelucrarea imaginilor », (autori dr. ing. A. Tolea și dr. ing. Gabriel Popescu, ISPCF, București).

În cadrul simpozionului, Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice — București a prezentat o amplă expoziție cu tema « Cercetări arheologice în România ».

Tematica expoziției a urmărit în principal prezentarea unor situri de importanță excepțională, cuprinzînd fotografii aeriene verticale și oblice cu relevanță pentru fotointerpretare, planuri la scara de 1:1000 și 1:2000 realizate prin tehnici fotogrammetrice, relevee de detaliu ale construcțiilor care pun în evidență evoluția tehnicilor constructive în diferite faze de existență ale sitului arheologic.

Prezentarea de față este obiectiv sumară, comparativ cu multitudinea informațiilor conținute de comunicări. În ansamblu, și aceasta a fost nota dominantă, simpozionul de la Suceava s-a înscris ca o posibilitate benefică pentru introducerea în circuitul informațional de specialitate a unor studii fotogrammetrice și de teledetecție elaborate, dar mai ales a metodologiilor moderne de aplicație.

CRISTINA CRĂCIUN

CEL DE-AL XIV-lea SIMPOZION INTERNAȚIONAL AL CIPA DE LA DELFI — GRECIA

În perioada 2—5 octombrie 1991 s-a desfășurat la Delfi cel de-al XIV-lea Simpozion Internațional al CIPA (Comitetul Internațional de Fotogrammetrie Arhitecturală), dedicat în acest an tendințelor de integrare a fotogrammetriei arhitecturale, cu sistemele informaționale compatibile pachetelor de programe pentru proiectare asistată de calculator (CAD).

Simpozionul s-a bucurat de o participare foarte largă a specialiștilor în domeniu (peste 100 de participanți din peste 15 state ale lumii) lucrările fiind susținute în 8 sesiuni, prin 32 de referate pe problematica anunțată. În acest context, regretăm participarea săracă a României, atît din punct de vedere al componenței delegației, cît și în ceea ce privește aportul concret, lipsind prezentarea unor materiale care să reflecte activitatea specialiștilor noștri în acest domeniu, pe care îl reprezintă integritatea fotogrammetriei arhitecturale cu sistemele informaționale CAD.

Reuniunea, care aborda probleme menite să conducă la noi metodologii de lucru, cu rezultate remarcabile în domeniul fotogrammetriei arhitecturale, a fost precedată de un seminar de pregătire intensivă pe această temă. Din păcate, la acest seminar care a fost un schimb de experiență, teoretică, dar mai ales practică, delegația română nu a fost prezentă.

Problematica abordată a fost împărțită în următoarele subcapitole, care au constituit și 7 dintre cele 8 sesiuni de lucru:

1. Integrarea calculatoarelor și a sistemelor CAD cu fotogrammetria arhitecturală:
2. Implementarea tehnologiei GIS (sistem informațional geografic), fotogrammetriei arhitecturale;
3. Dezvoltarea instrumentelor, metodelor și tehnologiilor;
4. Sisteme simple pentru fotogrammetria arhitecturală:
5. Optimizarea sistemelor de ridicări fotogrammetrice; 6 și 7. Aplicații ale fotogrammetriei arhitecturale.

In cea de-a 8-a sesiune « Masa rotundă », s-au purtat discuții pe marginea problematicii ce a stat la baza celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional CIPA și a fost citită rezoluția adoptată de participanți.

După cum se deduce din titulatura sesiunilor de lucru, problemele prezentate au abordat practic toate aspectele subiectului în discuție, de la integrarea computer — fotogrammetrie arhitecturală, instrumente și aparatură, metode și tehnologii de lucru, pînă la probleme de măsurători și determinări ale abaterilor dimensiunilor obținute prin restituția fotogrammetrică, cu ajutorul unor aparaturi de precizie joasă, medie sau înaltă.

Volumele cuprinzînd integral lucrările simpozionului vor fi transmise în perioada următoare prin poștă, participanților.

N. GOSPODINOV
A. SION

MISIUNE DE STUDII LA PARIS

în Languedoc-Roussilon, la Marsilia și Lyon

Datorită amabilei invitații a Direcției Patrimoniului Franței și ca urmare a Protocolului stabilit în mai 1991 între Direcția Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice din România și Direcția Patrimoniului, între 26 august și 16 septembrie 1991 am efectuat o misiune de studii în Franța[1]. După ce în lunile februarie, mai și iulie 1991 responsabilii ai documentării, inventarierii, arheologiei, restaurării și reabilitării monumentelor istorice din Franța au colaborat cu omologii lor români, iată acum prima misiune română în Franța. Numeroase au fost obiectivele misiunii; mai întîi la Paris, lucrul la Subdirecția Arheologiei în următoarele domenii: legislație (d-nele Solegone Bergeron, Ch. Roualand), săpături arheologice programate (Philippe Grenier de Monner), documentarea științifică (d-nul Th. Berger), săpăturile de salvare (d-nii J. Cl. Masson, L. Bourgeau și A. Delpuech), harta arheologică (d-nul Guillot), publicațiile și relațiile în acest domeniu cu Centrul Național al Cercetării Științifice și Ministerul Educației Naționale (d-nul Ch. Richet), aspectele financiare (d-nul L. I. Laurent), inspecția generală de arheologie (d-nii Marc Gauthier, J. Tarrete).

În ceea ce privește inventarul siturilor arheologice (în jur de 80.000) consemnate pe harta arheologică, Subdirecția Arheologiei organizează și coordonează săpăturile programate și mai cu seamă săpăturile de salvare, rezultatele fiind în parte publicate pe spezele sale.

Inspecția generală de arheologie, creată în 1979 și condusă de prietenul meu, d-nul Marc Gauthier, asigură în cadrul Direcției Patrimoniului Franței consiliul științific și tehnic în domeniul său: pregătește misiunile în teritoriu, elaborează studii și rapoarte, stabilește politica de conservare, de restaurare și punere în valoare a siturilor și vestigiilor arheologice. Aș dori să insist asupra hărții arheologice alcătuite pe baza cercetărilor pe teren, a chestionarelor și a fișelor fiecărui sit, întocmite de Direcțiile (actualmente Conservări) regionale de Antichități și centralizate la Paris, la Subdirecția Arheologiei. Cu ajutorul unui program de ordinator pentru cartograme, ale căror coordonate sînt furnizate de Institutul Geografic Național al Franței, se fixează cu un digitalizator poziția fiecărui sit cunoscut. Și invers, pornind de la harta schematică a unei regiuni se pot obține datele fișei oricărui sit reprezentat pe cartogramă. Reiese limpede importanța unui asemenea instrument de lucru pentru politica de săpă-

[1] Misiunea română a cuprins pe d-nii Sergiu Iosipescu, director adjunct științific, dr. Gh. I. Cantacuzino, șeful sectorului evidență de la D.M.A.S.I.

turi. Spre a împiedica săpăturile clandestine și pentru a asigura o protecție mai eficientă a siturilor, harta arheologică are o circulație restrînsă la nivelul organismelor de stat (direcția centrală, direcțiile regionale urmînd a fi curînd conectate prin intermediul terminalelor de ordinator). Cu ajutorul Subdirecției Arheologiei, Direcția Patrimoniului Franței participă la marile eforturi pentru salvarea siturilor și vestigiilor arheologice amenințate de amplele lucrări de amenajare a teritoriului. Pentru săpăturile de salvare, personalul este asigurat în mare măsură de Asociația pentru săpături arheologice naționale, ce reunea la sfîrșitul deceniului trecut peste 1.300 de arheologi, de formație foarte diferită, spre a spune lucrurilor pe nume.

Aceeași Asociație pentru săpături arheologice naționale asigură și protecția socială a membrilor ei, lucru notabil și vrednic de a fi urmat.

Pe de altă parte, săpăturile programate urmăresc o mai bună cunoaștere a subsolului, a unei etape istorice, a unui aspect particular sau de bună seamă, a unui monument istoric. Nu lipsită de interes mi se pare cunoașterea repartiției pe categorii de instituții a șefilor săpăturilor programate: 12,7% din Subdirecția Arheologiei, 22,3% de la Centrul Național de Cercetare Științifică. 11,7% de la universități, 5,5% de la muzee, 2,9% din comunitățile locale, 14,3% din Educația Națională și, semnificativ, 31,3% diverși[2].

Ni se dezvăluie astfel faptul că structura diferită a cercetării arheologice din România, asigurată azi în cea mai mare parte de arheologi ce lucrează în muzeele județene vine din lipsa totală, la noi a asociațiilor locale și a amatorilor luminați, capabili să organizeze șantiere de săpături.

Stagiul la Paris a fost completat prin lucrul la serviciile de inventar, în proaspăt restauratul Hôtel de Vigny unde i-am întîlnit pe mai vechii noștri prieteni, d-nele Monique Châtenent și Ghislaine Lecomte-Huberson și d-nul Olivier Toche. Pe lîngă studiul proiectelor de informatizare ale D.M.A.S.I. am putut vedea cum funcționează sistemul francez de inventariere cu un soft pentru datele esențiale ale fiecărui monument și cu microfișe, adevărate micro-monografii, cu fotografii, planuri și texte — adaptare foarte modernă a unei vechi metode, datînd, dacă memoria nu mă înșeală, din timpul asediului de la 1870—1871 al Parisului. Microfișarea fotografică îngăduie dealtminteri evoluția spre sistemele de inventariere cu totul informatizate.

Este de remarcat grija pentru economisirea banilor în contextul progreselor tehnice ale ordinatoarelor, dar cu rezultate încă nedefinitive, prin opțiunea pentru un sistem deja probat și eficient, cu o deschidere spre viitor.

Rămînînd în același cartier al fostei Place Royale, acum Place des Vosges, am profitat pentru a vizita la Hôtel Sully, unde își are sediul Caisse Nationale des Monuments Historiques, pentru ca, în tovărășia d-nului J. Carabalona, să culegem legislația și documentația necesară funcționării numitei instituții, în scopul de a putea organiza ceva asemănător în țară și totodată de a prospecta posibilitățile unei viitoare cooperări în domeniul publicațiilor și al expozițiilor.

În Languedoc și Roussillon

Două săptămîni au fost consacrate unei călătorii de studiu în Sud. Trebuie să amintesc mai întîi frățeasca primire făcută de colegii din Direcția Antichităților din Languedoc-Roussillon. Programul nostru, elaborat de d-nul director Jean-Luc Massy a cuprins alături de prezentarea funcționării serviciilor de inventar (d-na Arnal), de harta arheologică (d-nul Pierre-Yves Genty) și cercetarea șantierelor de săpături arheologice și a viitoarelor proiecte de punere în valoare a monumentelor, precum și contacte și discuții cu administratorii (primari, consilieri municipali) referitoare la politica lor în domeniul patrimoniului cultural.

Ca să începem cu inventarul și cu harta siturilor, trebuie subliniat că se organizează periodic campanii de prospecțiuni arheologice pornind de la un formular prestabilit, campanii prevăzute cu un buget corespunzător importanței teritoriului studiat. Se obțin astfel datele necesare inventarului, prelucrate grație ordinatoarelor și softurilor lor.

Dar cea mai mare parte a călătoriei noastre în Sud a fost consacrată contactelor directe cu colegii francezi pe șantier. Astfel, pentru a urmări cronologic evoluția istorică, am vizitat împreună cu d-na José Thomas localitatea Tautavel din Pirineii Orientali și în imediata apropiere caverna Arago, acolo unde echipa profesorului Henry de Lumley a descoperit habitatul și resturile osteologice ale omului din Tautavel, vechi de peste 400.000 de ani. Datorită eforturilor comunei Tautavel, a Direcției Antichităților din Languedoc-Roussillon și a C.N.R.S. a putut fi fondat la Tautavel un prestigios centru de studii și un muzeu al preistoriei, pe care l-am vizitat în noul său sediu, însoțiți de gazdele noastre, d-nul Malis, secretarul Primăriei, d-nul Christian Perrenoud și d-ra Véronique Brun, din echipa profesorului Lumley, marele animator al cercetării preistorice.

Împreună cu d-nul Frédéric Letterlé, conservator al patrimoniului, ne-am îndreptat spre Cevennes, ca să vedem, la jumătatea drumului nostru așezările preistorice Cambous, Argellièrs, Boussargues, parțial cercetate și amenajate ca situri vizitabile.

Pentru o mai bună înțelegere a ruinelor, asemănătoare prin aspectul lor cu antichitățile din Morbihan, s-a reconstituit una dintre colibele lunguiețe cu acoperișul din paie suprapuse de cîteva plăci din piatră.

Situl protoistoric de la Ensérune, vizitat în compania d-nei Martine Schwaller, este, fără îndoială, un

1. Situl calcolitic de la Boussargues, Argelliers (Herault);

2. Ensérune — dolia și amenajarea medievală a cîmpiei

3. Cercetările arheologice din piața Terreaux-Lyon

4. Grădina de portocali de la Versailles Micul Trianon

5. Cătunul reginei — casa reginei Marie-Antoinette

6. Castelul Dampierre

7. Canal du Midi — culme a geniului civil francez în timpul lui Louis XIV — opera lui Riquet

8. Aigues — Mortes — în prim plan poarta la Gardette; vedere a orașului și a incintei spre limanul orașului;

---

[2] O parte din cifrele cuprinse în acest raport provin din publicația Subdirecției Arheologiei, « Cercetarea Arheologică în Franța », Paris 1990.

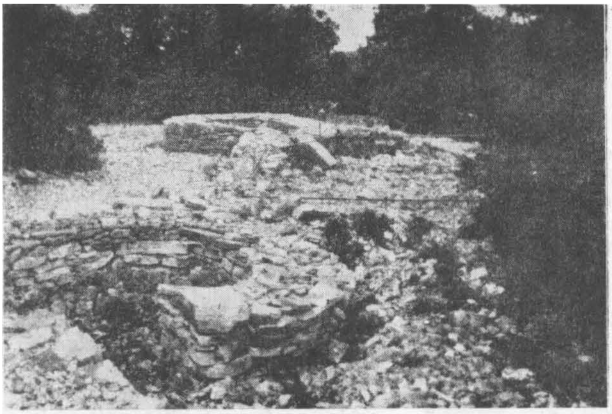
1

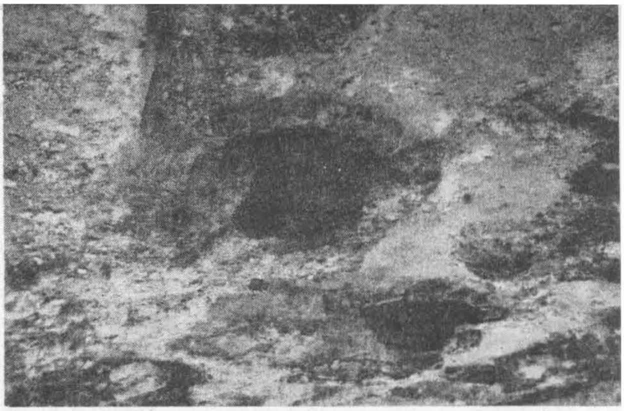
2

3

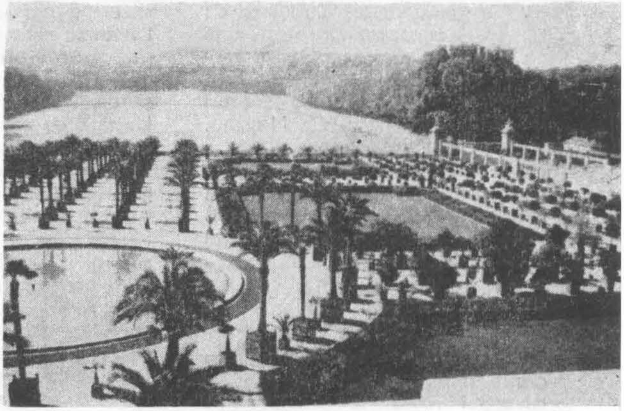
4

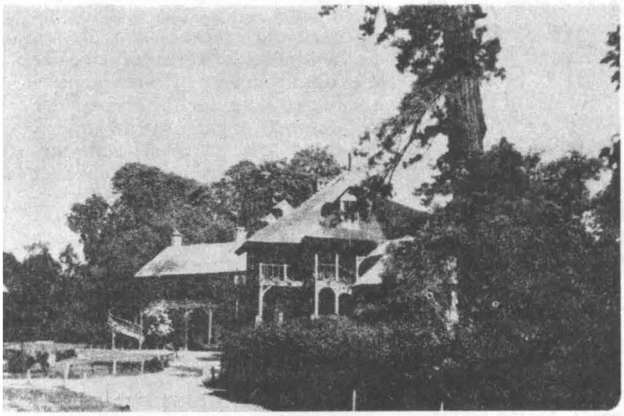
5

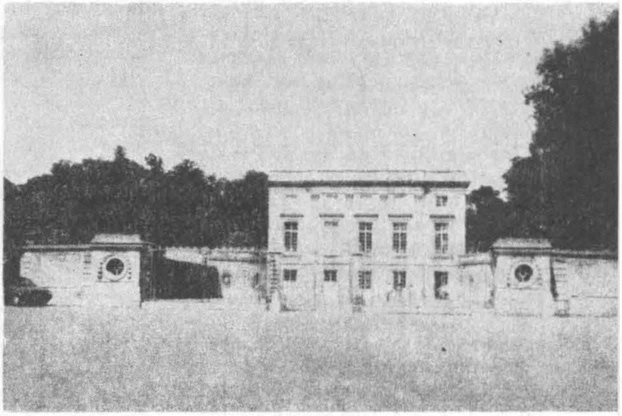
6

7

8

punct de reper pentru arheologia franceză, atît prin importanța și amploarea cercetării cît și prin organizarea logistică și expozițională. Trebuie să menționez aici și peisajul de la Ensérune, creație a țăranilor și călugărilor medievali, care au amenajat printr-un ingenios sistem de drenaj, chiar și subteran întinsa cîmpie dominată de cetatea galică.

Aparținător aceleiași epoci, opidumul Murviel-les-Montpellier ne-a îngăduit să admirăm excepționala înflorire a civilizației galice la sfîrșitul primului mileniu înainte de Hristos — remarcabilă coincidență cu etapa de înflorire a Daciei preromane. La primărie am avut plăcerea de a ne întreține cu d-nul A. Conesa, primarul din Murviel, și am putut aprecia preocupările luminate ale administratorilor francezi, aici ca și aiurea, pentru a implica istoria și arheologia în dezvoltarea socială și economică a comunităților din Sud, pentru a depăși prin turismul cultural situația actuală dominată de imperiul viticol.

De altfel, după cum remarca d-nul Imbert, directorul poet al Direcției regionale a Afacerilor Culturale din Languedoc-Roussillon, există o strînsă legătură între importanța unui sit istoric și renumele recoltelor locale, dar mai trebuie și ca vinul să fie bun, lucru cu care am fost întru totul de acord.

Trebuie să mă opresc mai mult la Lattes-Saint-Sauveur, parc și centru arheologic, la periferia Montpellier-ului, separat de Mediterană prin limanul Mejean.

Descoperirea sitului se datorește unor elevi ai regretatului Henri Prades, care au arătat profesorului lor cioburile provenind dintr-o vie părăsită — *le mas de Saint Sauveur*—pe locul fostului port Lattara. Una dintre stațiunile colonizării grecești, între Massalia și Emporion — astăzi Ampurias în Catalonia — fondată în secolul VI înainte de Hristos, Lattara a cunoscut o perioadă de înflorire în epoca elenistică, pentru a fi apoi abandonată în secolele II și III după Hristos.

Prin poziția sa la marginea unui liman și a fostei lunci a rîului Lez — condiții foarte asemănătoare cu Istros/Histria noastră — Lattara a beneficiat de mari avantaje pentru navigația antică, ceea ce explică șansa sa în ciuda climatului infestat de mlaștini, a scufundării terenului sau a vicisitudinilor istorice.

Deși departe de rețeaua rutieră și administrativă a provinciei romane a Galiei narboneze, portul și-a păstrat importanța asigurînd legătura între mare și orașul Sextantio (Montpellier) ca însemnat centru de schimburi între indigeni și navigatorii greci.

Apropierea de Montpellier, importanța materialului arheologic și *the last but not the least*, sprijinul conjugat al statului, prin Direcția Antichităților din Languedoc-Roussillon și C.N.R.S. și al comunei Lattes au permis crearea la *Le mas de Saint-Sauveur*. a unui așezămînt unic, în felul său. Parcul arheologic și clădirile aferente sînt sediul Unității de cercetare 290, condusă de dl. Guy Barruol, al Centrului regional de documentare arheologică (director dl. Xavier Gutherz — ulterior dl. Massy) și al Muzeului Municipal din Lattes (conservator șef, dl. Christian Landes). Săpăturile programate ale habitatului antic sînt conduse de dl. Michel Py, mare magistru la Lattes al ordinatoarelor și softurilor MacIntosh. Lucrînd la centru și răsfoind ultimul număr apărut al revistei « Lattara », mi-am putut da seama de nivelul înalt al sistemului de inventariere, gestiune și exploatare a documentației arheologice.

Moderna clădire a Centrului Arheologic din Lattes, proprietate a comunei și a statului, adăpostește birouri, o bibliotecă bine garnisită (dl. J. Arnal), un laborator foto, ateliere de desen, reprografie, restaurare de ceramică și metale, depozite, dormitoare pentru 40 de cercetători, o bucătărie și o trapeză. Nu trebuie uitat sediul de la Lattes al Asociației pentru Dezvoltarea Arheologiei în Languedoc — Roussillon (ADAL); de altfel, ceea ce caracterizează cercetarea arheologică în Franța este prezența, foarte activă, alături de instituțiile de stat, a societăților științifice.

Muzeul municipal, condus de dl. Landes depășește cadrul sitului pentru a-l integra în istoria antică și medievală a Sudului. Expozițiile organizate din 1986 (cînd a fost inaugurat muzeul), « Limanurile în epoca medievală de la Aigues-Mortes la Maguelone »; « Ultimii romani în Septimania, sec. IV—VIII »; « Galia merovingiană și mediterană », « Gladiatori și amfiteatre », « Teatrul și spectacolele sale » — sînt dovada incontestabilă a persistenței în sudul Franței a acestei neostoite curiozități științifice, reprezentată cu strălucire în secolul XVI—XVII de Nicolas Fabri de Peiresc, *primus inter pares*.[1]

E lesne de înțeles că posibilitățile oferite de Centrul arheologic din Lattes sînt o garanție a aplicării protocolului de cooperare între Direcția Patrimoniului din Franța și Direcția română a Monumentelor Istorice.

La Lattes am avut contacte și cu echipa profesorului Peter Weidelt de la Institutul de Geofizică și Meteorologie al Universității Tehnice din Brunswick (Germania) referitoare la rezultatele metodei de prospectări electromagnetice, recent aplicate și sub egida Direcției noastre, la mănăstirea Precista (Galați) pentru orientarea cercetărilor și delimitarea situsului în vederea unei protecții eficace.

Pe drumul de la Sommiers am ajuns la pădurea Lens, în preajma căreia dl. Jean-Claude Bessac, cercetător la CNRS ne-a arătat șantierul de săpături arheologice al carierelor romane de la St. Mathieu (Montagnac), splendidă introducere la temeliile din marmură ale civilizației romane din Languedoc. Apoi pe cărările pietroase ale pădurii Lens — parțial distrusă de un incendiu recent — am descoperit fundațiile turnului circular ale unui sanctuar galo-roman alături de ruinele unei biserici gotice ce domină orașul Saint-Mamert. Înaintînd spre nord-est, am mers pe urmele faimosului apeduct pînă la Pont-du-Gard. Sub îndrumarea d-lor Guy Barruol și Jean-Luc Massy am examinat proiectul de amenajare a acestui sit ieșit din comun prin frumusețea peisajului, frecventarea turistică și . . . prin tăcerea deplină a izvoarelor antice în privința construcției acestei opere a geniului civil roman.

Strălucita civilizație romană este prezentă în această parte din Languedoc deasemeni prin antichitățile de la Nîmes dintre care cea mai cunoscută este Maison Carrée și amfiteatrul, cea dintîi agresată de prezența unui centru Pompidou local în construcție.

Trebuie să adaug așa-numitul templu al Dianei, a cărui cella cu bolta prăbușită, contemplată la ceasul înserării, mi-a lăsat o preți-

---

[1] Am avut plăcerea, mulțumită d-lui Landes, să-l cunosc la Montpelliar pe dl. Sidney H. Aufrère, eruditul autor al ultimei cărți dedicate savantului din Aix, *La momie et la tempête*, Avignon, 1990.

oasă şi melancolică amintire. Templul Dianei are, pe o parte, vestita fîntînă din Nîmes — vestigiile antice au fost renovate în timpul lui Ludovic al XV-lea de către arhitectul Maréchal şi, de cealaltă parte, şantierul de săpături de la Villa Roma (Solignac).

Sub zidurile unor modeste locuinţe din secolul XIX s-au găsit fundaţiile unui cartier al oraşului roman, pereţii pictaţi ai caselor, mozaicuri, bazine în atrii.

O adevărată serbare a picturii parietale romane a fost expoziţia de la Narbonne, capodoperă de restaurare a d-nei şi a d-lui Sabrié. Pictura galo-romană, prin bogăţia sa, este un pandant al descoperirilor similare din Pompei.

Calea domitiană — proiectul de punere în valoare se află la ordinea de zi a Direcţiei Antichităţilor — axă a vieţii romane în Languedoc a permis dezvoltarea unei reţele de villae, printre care, pe malul albiei lui Thou, villa Loupian. Aici, la Près-Bas, săpăturile d-lor Christophe Pellecuer şi Marc Lugand au dat la iveală fundaţiile unei mari villa cu săli decorate cu mozaicuri policrome. Restaurarea acestor mozaicuri, adăpostite într-o veche biserică din Loupian, a confirmat priceperea echipei d-lor Michel Rogliano, Michel Compan din Sète şi a colaboratorilor lor, susţinuţi în mod exemplar de primăria din Loupian (l-am numit pe dl. primar Ivan Montagnani şi membrii Consiliului municipal) şi de întreaga comunitate locală. Impresionantul ataşament al localităţii faţă de trecutul său a constituit fermentul unei sărbători romane organizate în august 1991, ale cărei ecouri erau încă prezente la venirea noastră, ca şi o parte, drept vorbind foarte scăzută, a vinului cu miere pregătit atunci precum în antichitate. Lăsînd la o parte pitorescul, există ceva mai profund: contribuţia unei istorii vii pentru înfrumuseţarea cotidianului actual precum şi spiritul de continuitate nu doar proclamat în cuvinte ci chiar trăit. A trăi istoria, aceasta este marea lecţie a meleagurilor mediteraneene, legate pentru mine de opera clasicului gînditor de la Martigues.

Alături de trecutul îndepărtat, evul mediu răsare la fiecare pas. Cu totul spectaculos apare pe versantul răsăritean al Muntelui Negru: la Cambrières (Hérault) habitatul castral se caţără între secolele XII—XVIII pe coastele stîn-

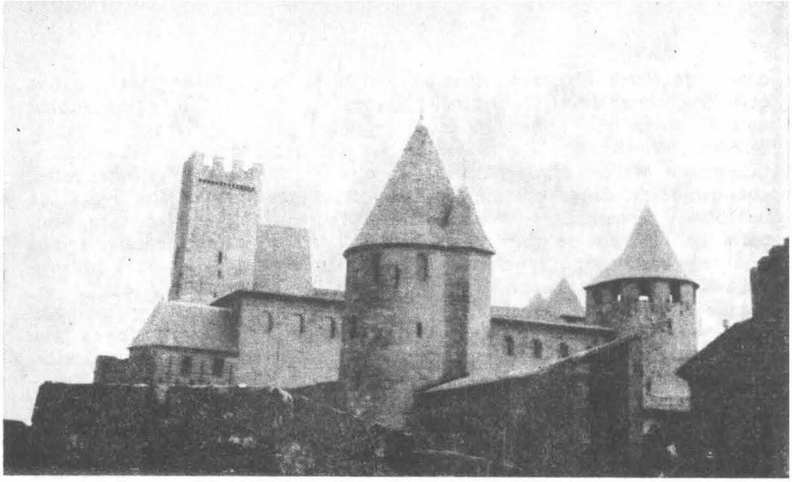

Carsassonne (foto S. Isipescu)

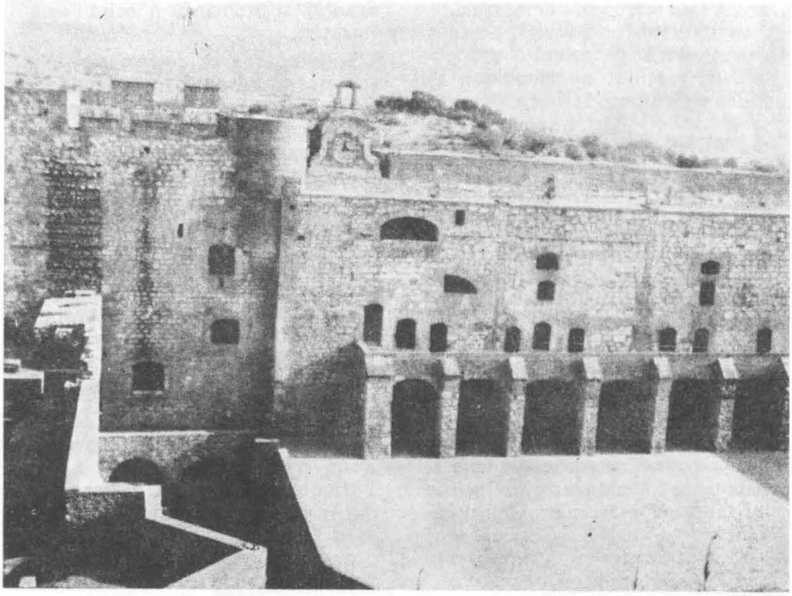

Castelul Salses în Roussillon, piaţa cetăţii (foto S. Iosipescu)

Forturile St. Jean şi St. Nicolas; Vechiul port al Marsiliei (foto S. Iosipescu)

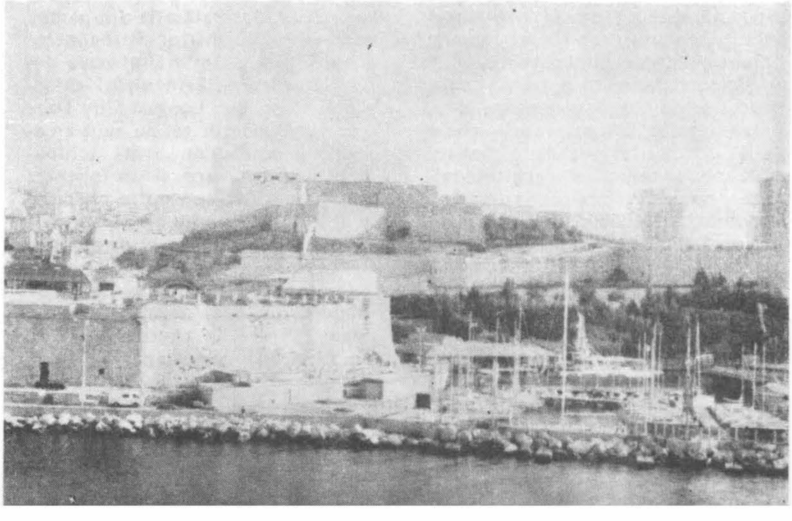

coase, deasupra cărora se înalță castelul dărîmat din ordinul cardinalului Richelieu. Împreună cu directorul Antichităților, dl. Jean-Luc Massy, am cercetat săpăturile conduse de dl. Laurent Schneider, ce tocmai scoseseră la iveală un turn locuință din secolul XII, al unui senior din timpul cruciadelor.

La Narbonne, Carcassonne, Perpignan și desigur la Montpellier, evul mediu supraviețuiește încă în urzeala stradală a vechilor orașe și prin monumentele sale, cele mai importante fiind cele militare. Cum ai putea uita apoi castelul regilor din Majorca din înălțimea turnurilor căruia se vede Perpignan-ul ațipind în înserare. Printr-o ceață ușoară coborîtă din Pirinei donjoanele și zidurile din Carcassonne stau mărturie a artei trecute a constructorilor Sudului, precum și a științei și energiei lui Viollet-le-Duc, susținut de Napoleon al III-lea și Prosper Mérimée. Prezența acestei trinități tutelare a restaurărilor — mult criticată cîndva — o descoperi pretutindeni în Sud! Într-o duminică de septembrie am pătruns, nu fără emoție, prin poarta de la Gardette, în orașul fortificat Aigues — Mortes. Prin Strada Mare se ajunge în Piața Saint-Louis, flancată de nava bisericii Notre-Dame-de-Sablons, unde cel îngenungheat pentru rugăciune simte parcă prosternați alături cavalerii Sfîntului Ludovic în preajma pornirii în cruciadă. Din înălțimea meterezelor se văd împrejurimile din Camargue, lacurile și salinele ce anunță marea. În incinta lui Filip cel Îndrăzneț și Filip cel Frumos, orașul lui Ludovic al XIV-lea trăiește încă sub soarele Sudului.

Nu poți pleca din Aigues-Mortes fără a vizita turnul Constance, fortificație a lui Ludovic cel Sfînt și închisoare a femeilor hughenote după revocarea Edictului din Nantes. Credința regelui cruciat se îngemănează cu credința în libertatea spiritului, sub aceleași semne ale constanței și rezistenței.

Departe, spre apus, pe un soare torid am ajuns împreună cu d-na José Thomas, la fortăreața — cheie a Rousillon-ului — castelul Salses.

Capodopera marelui arhitect militar spaniol Ramirez ne-a fost prezentată în detaliu și cu entuziasm de către dl. Joël Fourty de la Caisse Nationale des Monuments Historiques. À propos de Salses și Tautavel trebuie să insist asupra atașamentului local pentru istoria și graiul catalan, dar, ca pretutindeni în Sud, iubirea pentru patria cea mică nu stă în calea iubirii pentru patria cea mare — Franța.

Nu vreau să uit un sit modern, cu un farmec aparte: Villeneuvette, veche manufactură înființată de Colbert, ale cărui plan, case, biserică și atelier înfățișează imaginea orașului industrial model din vremea lui Louis al XIV-lea.

Înainte de a părăsi Languedoc-ul și Roussillon-ul trebuie să mai vorbesc încă o dată despre amabilitatea și amiciția arătată călătorilor români de dl. Mouly, primarul din Narbonne, de d-na Mouly, de membrii consiliului municipal din această « răspîntie a Europei de Sud ». Mi s-a impus odată mai mult necesitatea întăririi legăturilor culturale și umane între sudul Franței și România pontică prin înfrățiri.

La întrevederea de rămas-bun la încheierea misiunii în Languedoc-Roussillon cu dl. Imbert, directorul Afacerilor Culturale al provinciei și cu directorul Antichităților, dl. Jean-Luc Massy, am stabilit programul schimburilor științifice cu Direcția noastră și cu arheologii români care lucrează în largul domeniul al lumii mediteraneene, ce se întinde desigur pînă în Pont și la Dunărea de Jos.

In Provența

Am părăsit Montpellier — vechiul său centru și Hôtel de Noailles, casa noastră timp de aproape două săptămîni — pentru a ne îndrepta prin Nîmes, Camargues și Arles spre Marsilia. În antica Massallia, astăzi al doilea oraș al Franței ca număr de locuitori, gazdele noastre au fost membrii Departamentului de Cercetări Arheologice submarine, condus de d-nul Robert Lequement. În vechiul port al Marsiliei, primirea pe bordul navei franceze de cercetări arheologice Submarine, « L'Archéonaute » a fost cordială atît din partea comandantului Alster cît și a întregului echipaj. Am vizitat nava din fundul calei pînă în vîrful catargului. D-nii Luc Long și Guy Darguin, scufundător șef au avut amabilitatea de a ne arăta echipamentul, între care și un ingenios instrument (de concepție proprie) pentru îndepărtarea nisipului siturilor arheologice cu jet de apă sub presiune.

Pentru fotografierea și luarea de imagini sub apă, nava dispune de camere video în chesoane etanșe de fabricație canadiană.

Departamentul Cercetărilor arheologice submarine a fost creat în 1966, ca direcție în cadrul Ministerului Culturii și Comunicației, ținînd direct de Direcția Patrimoniului, Subdirecția Arheologiei.

Crearea acestui serviciu a fost urmarea firească a legislației asupra arheologiei submarine adoptată în Franța din 1961 [3] și principalele sale obiective sînt protecția, studiul și punerea în valoare a patrimoniului arheologic și istoric submarin. Acestor direcții generale de acțiune li se adaugă anual patru-cinci săpături submarine proprii — necesitatea absolută a exemplului —, instruirea dosarelor pentru eliberarea autorizațiilor Ministerului Culturii și supervizarea prospectărilor, sondajelor și săpăturilor de salvare, formarea specialiștilor în arheologie submarină, difuzarea informațiilor și a documentațiilor, publicarea studiilor și rapoartelor de săpături submarine, publicitatea prin expoziții, în legătură cu muzeele, a obiectelor rezultate și, în sfîrșit, misiunile de cercetări submarine în străinătate.

În fortul Saint-Jean ce controlează la nord intrarea în vechiul Port și care este sediul Departamentului de Cercetări Arheologice Submarine, am putut cunoaște remarcabilele rezultate a 25 de ani de muncă și totodată, metodele folosite. Printr-o cercetare laborioasă a arhivelor s-a stabilit repertoriul naufragiilor — în acest sens recenta carte a d-nului Albert Illouze despre epavele din Camargues este o ilustrare — primul pas necesar pentru descoperirea și inventarierea siturilor istorice submarine.

Sursele istoriei antice, reunite în moderna bibliotecă a fortului Saint-Jean, constituie de asemenea un punct de plecare pentru prospectări, dar și norocul are o contribuție în descoperire.

Cercetările arheologice submarine din Franța beneficiază din 1967 de « L'Archéonaute » — navă de 30 m lungime cu un deplasament de 140 tone, dispunînd de echipament de scufundare, sistem video și laborator foto — capabilă de misiuni de săpături pe coastele mediteraneene. Sub comanda maiorului Alster, cu un echipaj de 8 oameni, « L'Archéo-

[3] Legea franceză a fost recent modificată și această ultimă formă a fost utilizată pentru elaborarea unor articole speciale ale legii românești a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice.

naute» poate îmbarca o misiune științifică de 8 oameni.

Alături de acum clasicul scafandru autonom Cousteau-Magnan, s-a folosit farfuria submarină «Cyana» sau, fortuit (1987), pentru o epavă antică zăcînd în golful Pampeloune la 80—90 m adîncime, și submersibilul «Nérée 201» aparținînd Societății Submarine, navă prevăzută cu o furcă articulată, un braț mecanic și un coș.

Rezultatele obținute de Departamentul de Cercetări Arheologice Submarine din Marsilia pînă în 1987 sînt succint prezentate în «Gallia Informations» (1987—1988), ca și în diverse publicații de la «Cahiers d'Archéologie Subaquatique» la foi volante. O apariție exemplară, în colecția «Dossiers, Archives du Temps», la editura Casterman, mi se pare monografia prietenilor mei, Michel l'Hour, Luc Long și Eric Rieth, în colaborare cu d-na Florence Richez, d-nii Loïc Hurtel și Michel Rival, dedicată săpăturilor de pe «Mauritius», navă olandeză de comerț cu Indiile Orientale la începutul secolului XVII, monografie ce ne rezervăm plăcerea de a o prezenta într-un număr viitor al «Buletinului» nostru.

La Marsilia am vizitat Muzeul Docurilor romane din a doua jumătate a secolului I după Hristos, docuri descoperite la nord de Portul Vechi, cu ocazia reconstruirii cartierelor demolate de germani în 1943.

Craterul — provenind de la o săpătură submarină în curs, în golful Fos — umplut cu un minunat rom marinăresc a pecetluit legăturile cu noii noștri prieteni francezi . . .

Prin Arles am părăsit Provence și, după o escală la Lyon — unde conduși de d-nul Georges Vicherd, arheolog municipal, am vizitat antichități romane și medievale, precum și săpăturile urbane din piața Terreaux — ne-am reîntors la Paris.

După primele vizite împreună cu d-nul Joël Bouessée la castelele din imprejurimile Parisului — Versailles, Dampierre, Rambouillet, la splendidul domeniu al vechii abații Port Royal—des-Camps, bîntuite încă de umbrele lui Pascal și Racine, și la Montfort l'Amaury — am parcurs, împreună cu d-nele Liliana Roșiu, Monica Chiriac, d-nii Dan Nicolae și Ioan Bucur, bursieri în Franța prin grija Direcției Patrimoniului francez, parcurile și castelele de la Saint-Germain en Laye și Vincennes, pentru a reveni încă odată la splendidul muzeu Cluny.

La Vincennes am apreciat succesul inițiativei Ministerului Culturii din Franța de a proclama duminica de 15 septembrie 1991, ziua porților deschise la monumentele istorice. A fost o dovadă a atașamentului poporului francez față de istoria și tradițiile sale. A fost de asemenea o probă a înaltului profesionalism al cercetătorilor istorici, arheologi, etnologi și meșteri, animatori al Direcției Patrimoniului și de la Caisse Nationale des Monuments Historique, capabili să-și popularizeze admirabilele lor realizări.

Bilanț la Paris

Sfîrșitul misiunii noastre a fost marcat de bilanțul întocmit cu d-nul Christian Dupavillon, director al Patrimoniului Franței, cu d-nii Jacques Meurice, subdirector al Arheologiei și David Guillet, însărcinat cu relațiile exterioare în cadrul Direcției. Am conchis împreună că numai prin organizarea unei cercetări științifice serioase, cu participarea directă a personalului Direcțiilor noastre, în legătură cu forurile administrative și comunitățile se dovedește posibilă punerea în valoare a patrimoniului arhitectural și arheologic. Și această punere în valoare, consimțită de comunități și de aleșii lor este, chiar într-un stat de drept, singura garanție a unei protecții viabile.

Deși, altădată, ades am invocat exemplul misiunii franceze a generalului Berthelot în România în timpul Marelui Război, am acceptat totuși că era vorba de alte vremuri cînd românii aveau studii solide în Franța, vremuri din nefericire apuse acum o jumătate de veac. Am convenit deci, pentru aplicarea în 1992 a protocolului de cooperare între direcțiile noastre în domeniul arheologic efectuarea de stagii de formare în Languedoc-Rousillon și în Provența pe lîngă Direcția Antichităților și Departamentul Cercetări lor Arheologice Submarine, la Lattes, Nîmes, Narbonne, Tautavel, Carcassone, Ensérune, Loupian și pe coastele mediteraneene, precum și la Saint-Denis, pentru a putea organiza apoi șantiere și misiuni comune în România.

Pentru castelologie ne-am gîndit la un colocviu internațional la Salses, consacrat arhitecturii militare a secolelor XV—XVII. Nu-mi pot încheia raportul de misiune fără a mărturisi încîntarea pentru primirea ce ne-a fost rezervată precum și credința în roadele cooperării între România și Franța.

SERGIU IOSIPESCU

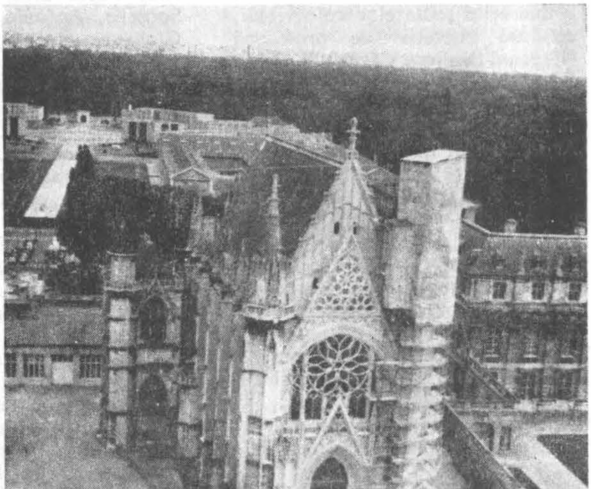

St. Chapelle la Vincennes, în "ziua porților deschise" (foto S. Iosipescu)

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL « ROMA E LE CAPITALI EUROPEE DELL'ARCHEOLOGIA » 11—15 iunie 1991

Între 11 și 15 iunie 1991 a avut loc colocviul internațional "Roma și capitalele europene ale arheologiei », inițiat de Asociația Culturală Roma Europa și organizat datorită Consiliului Regional și Giuntei Regionale Lazio precum și a Ministerului pentru Bunurile Culturale și Ambientale din Italia. Organizatorii colocviului au urmărit discutarea, în perspectiva transformărilor și armonizărilor pe care le presupune procesul de integrare europeană, unor aspecte importante ale activității arheologice: problemele protecției și conservării marilor complexe arheologice în diferite țări ale Europei în contextul expansiunii urbane; probleme ale conservării și restaurării vestigiilor arheologice; sistemele muzeale; organizarea informării științifice.

Colocviul a reunit reputați profesori universitari și cercetători din numeroase țări ale Europei și din SUA, printre care directorii Școlilor Arheologice din Roma. Desfășurarea lucrărilor în impunătorul complex monumental San Michele, participarea la deschiderea colocviului, inaugurat prin alocuțiunea președintelui Consiliului de Miniștri al Italiei, Giulio Andreotti, a unor personalități ale vieții științifice internaționale.

Lucrările ședințelor colocviului, conduse succesiv de profesorii Giovanni Pugliese Carratelli, Carlo Pitrangeli, Attilio Stazio, Bernard Andreae, Ekrem Akurgal, Russell T. Scott, Silvio Panciera și Javier Arce, au fost dedicate în prima zi Romei, orașului și muzeelor arheologice, iar în următoarele — cunoașterii și conservării arheologice, protecției și punerii în valoare a marilor complexe arheologice în raport cu transformările urbane, restaurării, orașului și sistemelor muzeale și, în sfîrșit, informării științifice. Accentul a fost pus pe vestigiile civilizației romane și ale moștenirii acestei civilizații. În ultima zi a avut loc o masă rotundă, prezidată de prof. Massimo Pallottino, cu tema « Pentru o protecție europeană a patrimoniului arheologic cu referire particulară la circulația operelor de artă în cuprinsul comunității europene ».

Cea mai mare parte a comunicărilor a abordat aspecte ale protecției și punerii în valoare a complexelor arheologice în raport cu transformările urbane precum și ale conservării și restaurării vestigiilor arheologice. Ampla relatare a prof. Adriano La Regina privind problemele arheologiei la Roma a constituit o analiză a organizării cercetării și protecției vestigiilor antice și medievale, inclusiv a legislației care reglementează, a metodelor de conservare, cu referire la diferite monumente. Comunicarea prof. Giuseppe Proietti a privit centrul antic și parcul arheologic. Dr. Giuseppina Pisani Sartorio a analizat raportul între cercetarea arheologică și expansiunea urbană, pledînd pentru o protecție integrată și coordonată, monumentele fiind integrate protecției generale a ariei urbane, pentru armonizarea cercetării cu planurile urbanistice. Prof. Carl Nylander a prezentat rezultatele colaborării internaționale pentru protecția patrimoniului arheologic și istoric al Romei printr-o strînsă legătură a cercetării arheologice cu conservarea, colaborare promovată de Uniunea Internațională a Institutelor de Arheologie, Istorie și Istoria artei din Roma, pe care o prezidează. Muzeele și colecțiile arheologice din Roma au constituit subiectul comunicărilor profesorilor Paolo Liverani, Anna Mura Somella, Antonio Giuliano, Piero Giovanni Guzzo și Letizia Pani Ermini.

Aspecte ale conservării și restaurării în ariile arheologice au fost prezentate de dr. Alessandra Melucco Vacaro. Dr. Velizar Velkov a trecut în revistă problemele conservării și restaurării complexelor arheologice ale siturilor romane din Tracia. Dr. Evi Touloupa s-a referit la protecția ariilor arheologice în fața afluenței publicului precum și a lucrărilor și amenajărilor edilitare și funcționale, la cercetarea și salvarea, conservarea și restaurarea vestigiilor arheologice din centrele urbane și la politica statului față de muzee în Grecia. Prof. Henry Cleere, în comunicarea « Arheologia urbană și dezvoltarea urbană — asociere, nu conflict », a analizat evoluția istorică a raportului între păstrarea moștenirii trecutului și dezvoltarea urbană a unor centre din Anglia și din alte țări, evoluția arheologiei urbane și necesitatea unei cooperări depline între autorități, investitori și cercetători, prin coordonarea activităților specifice. Prof. Hugo Borger a abordat problema posibilităților și limitelor protecției ariilor arheologice, cu exemplificări din orașele Köln, Trier și Xanten, păstrătoare ale unor vestigii romane integrate — în unele cazuri încă din Evul Mediu în structurile urbanistice. Arheologia urbană în Portugalia, responsabilitățile legale și organizarea acesteia, conservarea structurilor arheologice în mediul urban prin proiecte integrate de cercetare și salvare la Braga, Idanha-a-Velha, Méntola, Évora, au constituit subiectul comunicării dr. Virgilio Hipolito Correia. Experiența arheologiei spaniole în domeniul cercetării științifice ca instrument al protecției bunurilor arheologice a fost ilustrată cu exemple din Tabagona de dr. Xavier Dupré i Raventós și din Zaragosa, antica Caesaraugusta, de prof. Miguel Beltrán Leoris. Protecția patrimoniului arheologic spaniol și reglementarea sa legislativă și administrativă au fost prezentate de prof. José Maria Luzón Nogué în perspectiva Congresului de arheologie clasică programat în Spania în 1993. Prof. Jale Inan a abordat probleme ale cercetării, protejării și restaurării unor vestigii arheologice în Turcia, referindu-se la orașul antic Side (Selimiye). Prof. Werner Jobst, referindu-se la protecția ariei arheologice a orașului antic Carnuntum, a înfățișat proiectul de lungă durată de realizare a parcului arheologic care să asigure cercetarea și prezentarea muzeală a unui oraș antic în contextul unei rezervații naturale, monumentale și turistice. Probleme ale protecției și conservării monumentelor arheologice din Albania, restaurarea și integrarea lor în elementele urbane moderne au fost abordate de dr. Muzafer Korkuti, iar dr. Lida Miraj Zego a prezentat amfiteatrul din Dyrrah și înscrierea acestuia în structura urbanistică a orașului Durres.

În cadrul tuturor acestor preocupări s-au înscris și cele două comunicări privind arheologia din România. Dr. Petre Alexandrescu, în comunicarea «patrimoniul arheologic al României în epoca postcomunistă » a prezentat situația

monumentelor din țara noastră după desființarea, la sfîrșitul anului 1977, a instituției care avea în grijă protecția și restaurarea monumentelor istorice, acțiunea de distrugere sistematică, în anii 80, a numeroase edificii, a vechilor trame urbane, a arhitecturii tradiționale, arătînd și măsurile luate după revoluția din decembrie 1989, înființarea Comisiei Naționale a Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor istorice și a Direcției Monumentelor, Ansamblurilor și Siturilor Istorice, elaborarea proiectului Legii monumentelor, eforturile și dificultățile actuale. Subtitlul « Probleme privind protecția și punerea în valoare a vestigiilor arheologice în România», am înfățișat unele rezultate ale activității Direcției Monumentelor Istorice în restaurarea și punerea în valoare a vestigiilor arheologice antice și medievale din diferite centre urbane, eforturile depuse în prezent pentru conservarea și restaurarea unor monumente arheologice, care trebuie dublate de străduință pentru transformarea mentalităților, astfel încît protejarea și conservarea mărturiilor trecutului să devină o preocupare obișnuită și generală.

Punerea în valoare a patrimoniului arheologic în cadrul muzeistic a constituit subiectul unor interesante comunicări. Prof. Ekrem Akurgal a analizat amănunțit sistemele muzeale în raport cu realitățile urbane din Turcia. Prof. Elena Kuzmina a prezentat probleme legate de muzeele arheologice și monumentele arheologice din Rusia. Contribuția pozitivă sau negativă a colecțiilor arheologice în prezervarea proprietății culturale și responsabilitățile legale în privința patrimoniului artistic au fost abordate de dr. Marion True. Aspectele juridice ale circulației operelor de artă în Europa au constituit subiectul comunicării dr. Salvatore, Italia.

Problematicii cercetării și informării științifice i-a fost acordată la rîndul ei atenție în cadrul colocviului. Cercetarea și informația științifică în arheologia urbană franceză, repartiția cronologică și tematică a săpăturilor privind structura urbană, cunoașterea mediului urban antic, medieval și modern, precum și programarea săpăturilor, au fost analizate de dr. Henri Galinié. Prof. John Pedley a abordat problematica sistemului formării profesionale, printr-o pregătire complexă, a arheologilor în SUA. Prof. Ianos György Szilagyi a prezentat situația informației științifice în domeniul arheologiei în Ungaria. Comunicarea dr. Cornelia Isler - Kerényi s-a referit la raportul între arheologie și public în Elveția, precum și la organizarea cercetării științifice și a publicării acesteia. Organizarea informației științifice și a publicațiilor în domeniul arheologiei în Bulgaria au fost prezentate de dr. Vărbinka Naidenova. Comunicarea prof. Joseph Coleman Carter s-a referit la cercetările interdisciplinare în sudul Italiei. Exprimînd importanța informației științifice și publicațiilor, prof. Severino Tognon, președintele Asociației Culturale Roma Europa și unul din principalii promotori ai colocviului, a cărui contribuție la editarea unor lucrări de referință în domeniul arheologiei și studiului civilizației antice este remarcabilă, a preconizat organizarea în 1992 a unei expoziții editoriale specializate în domeniu arheologiei și antichității clasice.

Lucrările colocviului au scos în evidență problemele cu care se confruntă toate țările europene în privința patrimoniului arheologic, dificultățile fiind nu puține și căile de rezolvare diverse. Expansiunea urbană modernă amenință integritatea vestigiilor arheologice, pierderile fiind însemnate chiar în țări cu un patrimoniu de o deosebită bogăție. Creșterea poluării datorate activității industriale, circulației automobilistice și, în unele cazuri, afluenței deosebite a publicului contribuie la degradarea monumentelor, în special a celor din marmoră. Pentru protecția vestigiilor arheologice o atenție deosebită s-a acordat în diferite țări măsurilor legislative, cu caracter general sau special. Mijloacele financiare necesare pentru cercetarea ca și pentru protecția și punerea în valoare a vestigiilor arheologice au o mare importanță și obținerea lor într-o măsură suficientă este peste tot dificilă.

A fost subliniată necesitatea unei protecții integrate, cuprinzînd bunurile arheologice alături de cele ambientale, naturale, istorice, artistice și coordonarea în acest sens a tuturor competențelor. Interesele cercetării și protejării vestigiilor arheologice nu trebuie să intre în conflict cu cele ale dezvoltării moderne, fiind necesară cooperarea armonioasă a tuturor factorilor interesați, care a dus în multe cazuri la rezultate remarcabile. Colaborarea internațională în acest domeniu își dovedește importanța în asigurarea păstrării mărturiilor trecutului pentru generațiile viitoare.

GH. I. CANTACUZINO

SIMPOZIONUL INTERNAȚIONAL «850 ANI DE LA STABILIREA PRIMELOR GRUPURI DE SAȘI ÎN TRANSILVANIA», București, noiembrie, 1991

Miercuri, 27 noiembrie 1991, Aula Academiei Române a găzduit un simpozion dedicat sașilor transilvăneni, acțiune care a încheiat suita manifestărilor prilejuite de aniversarea a 850 de ani de la stabilirea primelor grupuri de sași în Transilvania și a 800 de ani de la atestarea primelor forme de organizare religioasă a sașilor transilvăneni. Organizatori: Academia Română și Fundația Culturală Română.

Simpozionul vine, prea tîrziu din păcate (iar observația este valabilă pentru toate aspectele fenomenului sașilor transilvăneni și a populației germane din România, în general), să curme una din nedreptățile de care s-a « bu-

curat » această minoritate, căci, în sală, se aflau mai mulți sași « oaspeți » decît cei trăitori încă în Ardeal.

Manifestarea (desfășurată, am putea spune, paralel cu cea de la Frankfurt, avînd același titlu, la care a participat și ministrul român al culturii, domnul Ludovic Spiess) a fost deschisă printr-un cuvînt de bun venit — în cadrul căruia a fost sublinată importanța momentului — de președintele Academiei Române, domnul Mihai Drăgănescu, urmat de Dr. Klaus Terfloth, ambasadorul Germaniei la București (prezent pînă la sfîrșitul lucrărilor !), cu cîteva considerații asupra *Viitorului Europei și problema minorităților* și un cuvînt de salut adresat participanților.

Dr. Thomas Nägler, directorul Institutului de cercetări socio-umane Sibiu, a atins în cadrul comunicării sale — *Împrejurările istorice ale așezării sașilor în Transilvania* — cîteva aspecte delicate, ca nedreptățile și abuzurile în tratarea sașilor ca minoritate după cel de-al doilea război mondial, faptul (de altfel, larg discutat) că orașele din sud-estul Transilvaniei nu sînt creația exclusivă a sașilor, ci a sașilor — ca și catalizatori ai acestui proces — împreună cu românii și maghiarii sau referirile documentare la acea *terra deserta*, care, în opinia vorbitorului, marcau procesul de mutare a secuilor pentru a face loc coloniștilor sași. S-a precizat că fenomenul venirii sașilor în Transilvania, ale cărui extremități cronologice nu se pot preciza decît aproximativ, este fără precedent în istoria României și poate fi parțial asemuit cu migrațiile de la sfîrșitul Antichității. Nu trebuie uitată, de asemenea, a arătat Dr. Thomas Nägler, importanta contribuție săsească la procesul de urbanizare din sudul și estul Carpaților.

Deși profesorul Walter Köning din Reütlingen nu a putut participa la simpozion, lucrarea sa — *Școala ca instituție de bază a sașilor — rezultantă a unei analize istorice* — a fost prezentată de domnul Konrad Gündisch (apariție plină de farmec) de la Siebenbürgisch-Sächsischer Landeskunde din Germania, « mica universitate a sașilor transilvăneni » — cum o numesc cu duioșie obișnuiții ei. Din comunicare s-a desprins marea importanță acordată de sași învățămîntului (chiar și satele cu 12 gospodării aveau școli proprii) ca urmare a faptului că sașii erau conștienți că trebuiau să compenseze prin realizări de excepție numărul lor relativ mic.

3 iunie 1990. Prejmer (Tartlau) La sărbătorirea a 750 de ani de atestare documentară

Foto: Walter Zangl

Profesor Dr. Camil Mureșan de la Universitatea din Cluj-Napoca, membru corespondent al Academiei Române, în lucrarea *Rolul sașilor în apărarea Transilvaniei la mijlocul secolului XV*, subliniază atît rolul acestora în susținerea masivă a « industriei de război » împotriva turcilor, cît și faptul că cetățile țărănești și bisericile fortificate ale sașilor constituiau o veritabilă linie de fortificații.

Clarificări în zone speciale ale istoriei comunităților săsești din Transilvania au fost aduse în comunicarea profesorului dr. Paul Philippi, *Drepturile medievale bisericești ale sașilor: o contribuție la înțelegerea specificului istoriei Transilvaniei*.

Profesor dr. Dan Berindei, membru corespondent al Academiei, a prezentat în comunicarea *Români și sași la mijlocul secolului XIX* cîteva considerații privind preocuparea susținută a sașilor pentru folclorul românesc (comparabilă doar, am adăuga, cu cea a evreilor, prin cei doi străluciți reprezentanți — rabinul Tiktin și Moses Gaster), conlucrarea româno-săsească în Dietă, publicațiile săsești ca model pentru editorii români, subliniind faptul că în momente hotărîtoare sașii și românii au fost alături.

Profesor dr. Adolf Armbruster, reprezentant al Asociației germanilor din Bucovina, cu sediul la Augsburg, în comunicarea *Sașii transilvăneni ca mijlocitori ai imaginii asupra românilor în Europa centrală și apuseană (veacurile XIII—XVI)*, continuă relevarea unor mai vechi preocupări ale sale

(parțial valorificate prin excelenta lucrare *Dacoromano-Saxonica. Cronicarii români despre sași. Românii în cronica săsească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980) privind răspîndirea în Europa de către mediile săsești a imaginii «celuilalt», în cazul nostru a românilor. Vorbitorul arată că aceste știri au fost pozitive, excepție făcînd Vlad Țepeș, lucru, de altfel, explicabil prin relațiile încordate pe care domnitorul muntean le-a avut cu sașii.

A urmat dr. Anton Dörner de la Institutul de istorie al Academiei Române Cluj-Napoca care a vorbit despre *Români și sași în administrația scăunală — secolele XIV—XVI*, cu referire specială la scaunul Orăștie (Broos) și la familia Olahus, venită din Țara Românească.

O prezență *hors-concurs* fost aceea a domnului Günter von Hochmeister, vicepreședinte al Asociației sașilor transilvăneni din Germania și reprezentant al Federației Mondiale a Sașilor, care a mulțumit Academiei Române pentru organizarea simpozionului, transmițînd, totodată, participanților salutul sașilor stabiliți în Vest. Domnia sa a arătat că asociațiile din străinătate ale sașilor originari din România sînt preocupate (la fel cum ar trebui să fie, am adăuga, și guvernul român) de păstrarea moștenirii culturale săsești din România, precizînd că, de curînd, biserica fortificată din Prejmer (Tartlau) a fost luată sub protecție de o asociație a sașilor din emigrație.

Lucrările au fost încheiate de comunicările dr. Ioan Chiper (Institutul de istorie Nicolae Iorga al Academiei Române), *Coordonate ale relațiilor culturale româno-germane în anii '20* și doamnei Carmen Șeuleanu (directoarea Centrului de studii europene în probleme etnice din București), *Probleme de (?) relații interetnice româno-săsești din deceniul al nouălea: întrebări și răspunsuri*, comunicări care, după părerea noastră, nu trebuiau plasate în final, fiind mult prea «tehnice».

Deși în pauză cei veniți din Germania se căutau reciproc cu prietenii din România pentru a vorbi, a depăna amintiri, a pune la punct noi proiecte, a rîde împreună, deși domnul Günter von Hochmeister a ținut să precizeze în cuvîntul domniei sale că nu crede că totul se va sfîrși, că toți sașii vor părăsi România («aducerea aminte e o mărturie privind viitorul»), atmosfera a fost una ușor tristă, reflectată în secile dar dureroasele date statistice, prezente în diferite luări de cuvînt (în 1930 — cca 650 000 germani în România; astăzi — sub 30 000), dar mai ales de cuvintele istoricului Adolf Armbruster: Tragedia colectivă a sașilor în zilele noastre se apropie de căderea cortinei. Despre sași se va vorbi în curînd numai la trecut (despre cei din Transilvania). *Ardealul fără sași nu mai este Ardeal* (subl. ns.). Plecarea sașilor constituie o pierdere imensă pentru România pe care încă nu o realizăm.

În final țin să mă înclin în fața elevatei limbi române vorbită de oaspeții noștri, pînă mai ieri concetățenii noștri.

AURELIAN STROE

Arh. KIKOS KALOGIROU, *Greek traditional arhitecture. Veroia.* «Melissa» Publishing House, Athens, 1990, 40 pl. 59 il.

Monografia orașului Veroia face parte dintr-o serie de 50 de lucrări privind arhitectura tradițională din Grecia, care vor fi reunite în opt volume de cca 300 p. fiecare. Realizarea acestei opere impresionante, din care au apărut deja cîteva monografii, reprezintă efortul de cercetare al unui număr mare de autori, dintre care cei mai mulți sînt arhitecți. Lucrările prezintă așezările și locuințele tradiționale începînd din sec. al XV-lea și pînă la începutul neoclasicismului (primele decenii ale sec. al XX-lea).

În ordinea apariției lucrările vor fi grupate astfel: vol. I Eastern Aegean, Sporades, Ionian Island (tipărit); vol. II, Cyclades (tipărit); vol. III Dodecanese, Crete; vol. IV, Peloponese I; vol. V, Peloponese II — Mainland Greece; vol. VI, Thessaly — Epirus; vol. VII, Macedonia I; vol. VIII, Mcedonia II — Thrace.

Autorii și editorul își propun să ofere atît cititorului obișnuit cît și specialistului, o imagine cuprinzătoare asupra arhitecturii tradiționale din Grecia din ultimele cinci secole, să atragă atenția asupra valorii inestimabile pe care o reprezintă, să suscite interesul pentru conservarea ei.

Veroia este un oraș cu îndelungată istorie, cu un trecut bogat care a contribuit la conturarea unei arhitecturi cu trăsături specifice, aflată astăzi în stare avansată de degradare.

În perioada ocupației romane, Veroia se dezvoltă ca un centru urban regional. În perioada bizantină economia orașului este înfloritoare. Dezvoltarea comerțului și a meșteșugurilor permite acumularea de bogății și edificarea de construcții importante. Veroia devine un centru cultural și artistic cunoscut în special prin multitudinea și frumusețea monumentelor religioase. Din păcate, din cele 72 de biserici existente încă la începutul sec. al XX-lea au supraviețuit numai 50.

După cucerirea turcească și restabilirea unei relative perioade de liniște, orașul devine treptat un centru comercial internațional, fapt ce contribuie la dezvoltarea orașului și la construirea de edificii reprezentative. Evlia Celebi menționează în scrierile sale că la Veroia a întîlnit « case magnifice », « case frumoase, bogat decorate, cu două etaje, construite din piatră ».

Spațiul urban s-a modelat pe parcursul unei perioade îndelungi iar planul orașului a păstrat caracterul medieval pînă la mijlocul sec. al XX-lea. În timpul ocupației turcești împărțirea funcțională și socială a spațiului urban este foarte strictă. Orașul este divizat în cartiere după etnii: turcesc, grecesc, evreiesc.

Cartierul turcesc ocupă partea cea mai înaltă a orașului, avînd o poziție privilegiată. Statutul social superior al turcilor apare evident în bogăția decorației caselor, în prezența grădinilor și a spațiilor deschise amenajate pentru diferite folosințe. Din cartierul turcesc se mai păstrează doar cîteva locuințe în sudul orașului.

La Veroia membrii comunității — comercianți, meșteșugari, mun-

citori, fermieri — au construit în funcţie de necesităţile lor, de modelele culturale şi de poziţia socială. Dar, în ciuda aparentei eterogenităţi, determinată de originea etnică şi poziţia socială a locuitorilor, a varietăţii formulelor adoptate în edificarea locuinţelor, toate locuinţele au ca punct de plecare acelaşi nucleu originar, caracterizat prin existenţa spaţiilor semideschise, formă evoluată a casei postbizantine. Pornind de la această constatare, făcută pentru prima dată de Aristotelis Zachos, autorul ajunge la concluzia că numeroasele influenţe ulterioare « neoclasice » sau « electice », încadrate organic în arhitectura oraşului, vin să confirme continua dezvoltare istorică a comunităţii.

Din păcate, această continuitate a fost întreruptă după cel de-al doilea război mondial. Multe construcţii au devenit victime ale schimbărilor intervenite în noul plan al oraşului, care nu ţine seama de importanţa păstrării structurii vechilor cartiere. La Veroia se construieşte acum într-un stil străin de tradiţie. Structurile contemporane sînt incompatibile cu oraşul istoric şi arhitectura sa, imposibil de asimilat organic. Grija pentru protecţia şi conservarea construcţiilor tradiţionale este recentă şi rezultatele obţinute pînă acum sînt modeste.

Lucrarea arhitectului Kikos Kalogirou este un exemplu de analiză a acestei aşezări, impresionantă prin varietatea şi bogăţia arhitecturii, prin destinul său tragic. Ilustraţia excepţională şi condiţiile grafice admirabile, contribuie la realizarea scopului avut în vederea de autor, acela de a face cunoscută arhitectura tradiţională a oraşului Veroia şi de a atrage atenţia asupra necesităţii urgente de a interveni pentru conservarea ei.

Dr. GEORGETA STOICA

Din nou despre mănăstirea cisterciană de la Cîrţa, în legătură cu o contribuţie recentă: THALGOTT MICHAEL, *Die Zisterzienser von Kerz. Zusammenhänge*,

în « Veroffentlichungen des Südostdeutscheu Kulturwerk », seria B, Wissenschaftliche Arbeiten, vol. 50, München, 990,68 p., 48 1 şi 2 hărţi

Abaţia cisterciană Cîrţa, « abbatia beatae Mariae Virginis de Candelis », din Ţara Făgăraşului, la sudul Oltului, este unica fundaţie a ordinului cistercian în Transilvania. Poziţia geopolitică a acestei abaţii în decursul evului mediu, situată la graniţa orizontului politic şi cultural-religios de influenţă bizantină, avanpostul extrem al ordinului în sud-estul Europei, a conferit mănăstirii Cîrţa un rol major în peisajul transilvănean. Concomitent, monumentul, unul dintre cele mai vaste ansambluri arhitectonice din întreg sud-estul european şi unul din cele mai semnificative în spaţiul intracarpatic, este prima construcţie de factură gotică pe teritoriul Transilvaniei.

Nu este deci surprinzător că încă din prima jumătate a secolului trecut atenţia şi interesul oamenilor de ştiinţă au fost atrase de această abaţie. O pleiadă de istorici şi istorici de artă, printre care G. D. Teutsch (1845), J. Elek (1864), W. Schmidt (1868), Fr. Romer (1877), L. Reissenberger (1894), urmaţi în acest secol de V. Roth (1905), A. Baumgartner (1915), H. Rosemann (1934), T. Gerevich (1938), V. Vătăşianu (1959), G. Entz (1963), V. Drăguţ (1979), pentru a nu cita decît cele mai reprezentative nume, au adus importante contribuţii în procesul cunoaşterii istoriei şi monumentului din Cîrţa.

În pofida numărului apreciabil de lucrări dedicate acestei abaţii cisterciene, în literatura de specialitate continuă să persiste o listă întreagă de probleme controversate. Astfel, continuă să fie incerte, printre altele, numele ctitorului, data la care se poate vorbi de o mănăstire la Cîrţa, rolul jucat de abaţie în Ţara Făgăraşului şi în sudul Transilvaniei în decursul istoriei sale de aproape trei sute de ani, circumstanţele istorice şi considerentele care au dus la întemeierea acestei abaţii pe teritoriul românilor ortodocşi, consideraţi schismatici de biserica catolică, şi nu altundeva, în mijlocul unor populaţii catolice, pe întinsele teritorii aparţinînd coroanei regale maghiare. Insuficient cercetată este şi istoria monumentului, controversate fiind datarea şi caracterul construcţiei ce se păstrează astăzi doar parţial şi în stare de ruină relaţiile de şantier şi originea atelierelor active aici, influenţa exercitată de acest şantier în ambianţa artei transilvănene.

În acest context se înscrie noua lucrare ce o datorăm lui M. Thalgott, arhitect originar din Transilvania. Apărută sub forma unei broşuri, lucrarea este compusă din trei capitole principale, primul introducîndu-ne în problematică, al doilea fiind dedicat istoriei abaţiei, în timp ce al treilea capitol este dedicat monumentului. Un bogat material ilustrativ, un aparat critic, o listă bibliografică, precum şi două indexuri cuprinzînd ordonate alfabetic numele de persoane şi localităţi, cît şi ilustraţiile folosite, completează sintetic imaginea acestei lucrări.

Autorul îşi propune, potrivit textului şi subtitlului lucrării, să stabilească legăturile interne şi deci cauzele dintre istoria abaţiei şi anumite evenimente politice şi curente culturale manifestate în Occidentul secolelor XIII-XV, iar pe de altă parte să sublinieze şi substanţieze relaţiile de şantier şi influenţele stilistice recepţionate aici la marginea lumii catolice şi care s-ar putea citi în arhitectura monumentului.

Avînd în vedere caracterul extrem de controversat al mănăstirii în literatura de specialitate, dezideratele propuse de autor sînt nu numai interesante, dar ele coresdund şi unei nevoi acute de clarificare, lucrarea fiind o iniţiativă binevenită. Oricît de salutară ar fi această iniţiativă, ea nu poate

estompa riscurile unei asemenea întreprinderi, ce rezidă în esență în nivelul insuficient al cunoașterii acestei mănăstiri. Un asemenea demers este sortit aprioric a fi prematur, dacă nu se încearcă clarificarea sistematică a majorității evantaiului de probleme disputate în legătură cu această mănăstire.

În mod regretabil M. Thalgott nu a optat în lucrarea sa pentru o asemenea cale. Autorul nu numai că nu aduce în discuție nici o sursă documentară nouă, deși o sumă de documente referitoare la Cîrța au fost publicate în străinătate în mod constant, dar contestă o serie de interpretări pertinente în general acceptate ale unor documente deja intrate în circuitul cercetării științifice, relativizînd astfel concluzii asupra cărora domnește de decenii un consens. În acest context trebuie precizat că autorul nu folosește, sau poate nu-i sînt cunoscute, o serie de lucrări esențiale referitoare la tema în discuție, care l-ar fi ajutat să evite o serie de concluzii și formulări nefericit alese. De exemplu lucrările lui Al Baumgartner, *A kerci apátság a középkorban*, Budapest, 1915; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959; G. Entz, *Le chantier cistercien de Kerc*, Budapest, 1963; V. Drăguț, *Contribuții privind arhitectura goticului timpuriu în Transilvania*, București, 1968, pentru a nu cita doar cîteva dintre cele mai regretabile absențe din lista bibliografică a autorului.

Referindu-se la întemeierea abației, M. Thalgott consideră că acest eveniment ar trebui plasat în perioada domniei regelui maghiar Bela al III-lea (1172—1196), mai exact în intervalul 1180—1190 (p. 19). Autorul își susține ipoteza bazîndu-se pe un « document vechi », fără însă a ne preciza izvorul documentar, potrivit căruia mănăstirea din Cîrța ar fi existat deja în anul 1202. Ar rezulta deci că această abație a fost întemeiată concomitent sau la scurt timp după întemeierea abației-mamă din Igris în anul 1179.

Abordînd această problemă, autorul omite de asemenea să precizeze conținutul noțiunii de « întemeiere », cunoscut fiind că fondarea unei mănăstiri cisterciene a fost fără excepție un proces istoric desfășurat pe durate variabile de timp, uneori însumînd două decenii, și care comporta un număr apreciabil de etape obligatorii succesive: redactarea documentului de întemeiere, confirmarea întemeierii de către scaunul papal, acceptarea de către episcopul diecezan a noii ctitorii, donarea și preluarea terenului necesar întemeierii, mutarea și popularea mănăstirii etc. (cf. O. Grillnberger, *Die « Catalogi abbatiarum ordinis Cisterciensis ». Nachträge zu Dr. L. Janauscheks « Originum Cisterciensium tomus I »*, Wien, 1904, p. 16 si urm.). Chiar dacă L. Janauschek nu a putut preciza semnificația anului 1202, acceptat în mod traditional dată a întemeierii abației din Cîrța, documentele ordinului cistercian nefiind în acest caz suficient de explicite, totuși o serie de registre de cronologie ale ordinului, unele datînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, datează întemeierea în mod vădit în anul 1202. Astfel, un manuscris păstrat la British Museum precizează: « tempus prime fondationis: . . . 1202 abbatia de Kerz », în timp ce un alt manuscris cistercian păstrat în aceeași bibliotecă arată « fundate est domus: . . . 1202 de Keiz » (L. Janauschek, *Originum Cisterciensium*, I, Wien, 1877, p. 208; G. Györffy, *Az Arpád-kori Magyarország földrajza*, II, Budapest, 1987, p. 451).

Informații prețioase pentru datarea mai exactă a uneia din etapele esențiale ale întemeierii ne oferă documentul din anul 1223, prin care regele Andrei II confirmă două donații făcute mănăstirii Cîrța (Fr. Zimmermann — C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Hermannstadt, 1892, p. 26—28; *Documente privind istoria României*, C, XI—XIII, I, București, 1951, p. 199—200). Din textul documentului rezultă că după ce confirmă donația magistratului Gocelinus în folosul mănăstirii, regele Andrei II confirmă și o donație mai veche pe care o făcuse el însuși și anume «pro remedio animae nostre» aceleiași abații. Documentul nu precizează data exactă a acestei donații, arătînd doar că aceasta s-a petrecut prin mijlocirea voievodului Benedict al Transilvaniei. Dar cum acest Benedict apare în documente în calitate de voievod al Transilvaniei în anii 1202, 1203, 1206, 1208 și 1209, el dispărînd de pe scena politică cel mai tîrziu în anul 1210, rezultă că regele Andrei II (1205—1235) nu a putut face această donație decît în intervalul 1205—1209 (cf. M Wertner, *Die Wojwoden Siebenbürgens im Zeitalter der Arpaden*, în « Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde », NF., Band 28, Heft 1, Hermannstadt, 1894, p. 45—46).

Acest document delimitează exact domeniul donat la această dată, după cum urmează: « Hotarul acestui ținut începînd de la rîul Olt, unde este capătul unei insule se suie printr-o mlaștină ce se numește Eguerpotak, pînă la făgetul numit Nogebik, și, la capătul acestui făget, se varsă în rîulețul numit Arpaș și de aici, de-a lungul aceluiași rîuleț se urcă pînă la munții înalți și mergînd pe acești munți se coboară spre plaiul de miazăzi pînă la rîul numit Cîrța, și pe acest rîu ajunge la rîul Olt și aci se sfîrșește ». Constatînd că mănăstirea din Cîrța se află la cca 600 m spre est de hotarul vestic, respectiv rîul Cîrța, și la cca 200 m în sudul Oltului ce constituia hotarul nordic, se poate observa că mănăstirea a fost ridicată pe domeniul donat între anii 1205—1209. Rezultă așadar în mod clar că nu se poate vorbi de o mănăstire la Cîrța anterior intervalului 1205—1209, supoziția lui M. Thalgott fiind lipsită de orice fundament istoric. Este util de precizat în acest context că inițiatorul acestei întemeiri a fost regele maghiar Emeric (1196—1204), în timp ce fratele și urmașul său la tron regele Andrei al II—lea finalizat această inițiativă.

Comentînd documentul din 1223, autorul reține printre altele și expresia « terram . . . exemptam de Blaccis » care, potrivit lui M. Thalgott, ar semnifica fie faptul că teritoriul donat abației între 1205—1209 ar fi fost nelocuit de români, fie că aceștia ar fi fost alungați de acolo (p. 20), prin aceasta el alăturîndu-se unui lung șir de istorici care au contestat prezența în această zonă a românilor, anterior datei întemeirii abației.

În uzanța latinei medievale de cancelarie, termenul « exemptus » a avut constant, începînd cu secolul al VII-lea, o semnificație eminentă juridică, noțiunea aparținînd fie domeniului dreptului ecleziastic, fie celui public. În ambele cazuri termenul semnifică sustra-

gerea, eliberarea unui subiect de drept, care putea fi o persoană, grup de persoane, biserică, mănăstire, localitate, universitate, teritoriu etc., de sub o anumită jurisdicție religioasă sau civilă și supunerea acestuia unei alte jurisdicții, de regulă superioară (W. H. Maigen d'Arnis, *Lexicon manuale ad scriptores mediae et infimae latinitatis*, Paris, 1866, p. 852; C. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, III, N Iort, 1884, p. 358; N. F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus*, Leiden, 1984, p. 391). În acest sens a fost « exemptat » însuși ordinul cistercian de sub autoritatea episcopală diecezană și tot în acest sens au fost exemptate numeroase mănăstiri, universități, localități, teritorii etc. Interpretarea corectă, în conformitate cu jurisprudența medievală a acestui termen, arată că teritoriul donat la 1205—1209 abației cisterciene a fost sustras autorității juridice bisericești și civile exercitate de români și supus de către rege, în virtutea calității sale de « legat apostolic » și proprietar, autorității mănăstirii cisterciene din Cîrța. În aceste circumstanțe, însăși folosirea în textul documentului a termenului « exemptus » în contextul referinței documentare la români relevă clar existența în Țara Făgărașului și la această dată a unor structuri socio-politice și bisericești, condiționate reciproc, ale populației românești, din care emanau relații de drept anterioare întemeierii mănăstirii cisterciene din Cîrța. Prin aceasta sînt lipsite de orice suport istoric și afirmațiile lui M. Thalgott potrivit cărora românii s-ar fi infiltrat la o dată ulterioară pe pămînturile mănăstirii (p. 21), că ei nu au fost supușii mănăstirii (p. 21) sau, și mai grav, că ținutul de la sudul Oltului ar fi fost « desertam et inhabitatam » (p. 26).

Comentariile de mai sus au evidențiat doar cîteva din șirul, din păcate mult mai lung, al inexactităților și erorilor, mai mult sau mai puțin grave, strecurate în textul celui de-al doilea capitol al lucrării. Nu este deci surprinzător faptul că și conexiunile propuse de autor cu contextul european sînt lipsite de orice substanță și fundament istoric, acestea fiind de fapt o compilație de date preluate foarte probabil din compendiul de istorie « Auszug aus der Geschichte » (Ploetz), Würzburg, 1956, citat de autor în lista bibliografică anexată.

În pofida numărului redus de pagini (p. 47—59), capitolul ultim, dedicat monumentului și problemelor de istorie a artei, este cel mai substanțial în rezolvări constructive și contribuții originale, bazate pe interpretări pertinente ale materialului documentar. Autorul pune în discuție o serie de probleme ignorate de cercetarea științifică, cum ar fi reconstituirea planului general al mănăstirii, identificarea denumirilor și stabilirea funcțiilor și poziției diferitelor încăperi conventuale, stabilirea a două faze de construcție delimitate de invazia mongolă din 1241, atribuirea turnului de pe fațada fazei de construcție de după invazie și datarea lui în consecință, identificarea formei traveelor etajului corpului estic și stabilirea tipului de bolți ce acopereau această încăpere. Merită subliniată și publicarea în premieră a unor piese din lapidariul mănăstirii, așa cum este cazul fragmentului de coloană cu baza poligonală, a cărei plintă inferioară este sprijinită de console cu o epură identică celor prezente la cornișa corului (cf. fig. 37), precum și numărul mare de fotografii, planuri, schițe și relevee ale unor monumente considerate de autor a fi înrudite cu mănăstirea din Cîrța.

Totuși, nici acest capitol nu este lipsit de inexactități și erori. Astfel, după ce consemnează descoperirea în cadrul recentelor cercetări arheologice de la Cîrța a unor substrucții aparținînd unei clădiri sacrale cu absida semicirculară (p. 52), M. Thalgott este de părere că această clădire ar fi fost înlocuită încă înainte de invazia mongolă din 1241 cu actuala construcție, terminată în linii generale la această dată și refăcută pînă în anii '60 ai secolului al XIII-lea (p. 52). Consecvent ipotezei potrivit căreia mănăstirea ar fi fost întemeiată în intervalul 1180—1190, autorul este de părere că perioada 1200—1240 ar fi fost suficientă pentru a termina în linii generale actuala construcție și datează absida poligonală a bisericii abațiale (5/8) în primele decenii ale secolului al XIII-lea.

Recentele cercetări arheologice întreprinse în anii 1981—1985 la mănăstirea din Cîrța de către Th. Nägler și M. Rill au confirmat constatările lui V. Roth din anul 1924, care descoperise sub aripa nordică a transeptului substrucțiile unei clădiri anterioare actualei biserici. Actualele cercetări au permis identificarea acestor substrucții ca aparținînd așa-numitei « biserici I », prevăzută cu o absidă semicirculară romanică (M. Rill *Die Zisterzienserabtei in Kerz am Alt im Lichte neuer Grabungen*, « Südostdeutsche Vierteljahresblätter », Jg. 39, Folge 2, München, 1990, p. 148—152). În absența unui raport detaliat al săpăturilor efectuate, așteptat de cercetătorii români și străini cu legitim interes, sîntem obligați să ne rezumăm la reconfirmarea prezenței unei construcții din piatră ridicată de călugării cistercieni la Cîrța. Datarea exactă a acestei « biserici I » nu va fi probabil posibilă, cert fiind doar faptul că acestei construcții i-a fost contemporan un claustru din lemn, căci actuala aripă estică a mănăstirii nu prezintă nici o legătură planimetrică cu clădirea primară din piatră menționată și ca atare nu aparțin aceluiași proiect. Alte substrucții din piatră nu au fost găsite cu ocazia celor patru campanii de cercetări arheologice efectuate la Cîrța. Este deci plauzibil și pare foarte probabil, de altfel în deplină concordanță cu *Regula* ordinului cistercian, că primele construcții de la Cîrța au fost ridicate din lemn și au avut un caracter provizoriu, așa după cum indică și numeroase analogii: Zirk în Ungaria, Ebrach în Franconia, Zdar în Boemia, Stams în Austria etc... Avînd în vedere că aceste clădiri din lemn nu au putut fi ridicate la Cîrța decît după donarea domeniului în anii 1205—1209, rezultă că « biserica I » ar trebui datată între 1210—1220.

De abia după această dată și în strînsă legătură cu donația magistrului Gocelinus din anul 1223 și cu alte probabile donații făcute în acest interval de timp mănăstirii și care au contribuit la creșterea prosperității, a forței economice și mijloacelor financiare, s-a trecut cîndva, probabil către 1230, la ridicarea în piatră a mănăstirii păstrate în forma actuală (H. Rosemann, Kerz, în « Die deutsche Kunst in Siebenbürgen », Berlin, 1934, p. 85). Avînd în vedere succesiunea cronologică a acestor faze diverse de construcție, nu se poate în nici un caz vorbi despre o construcție gotică la Cîrța în intervalul 1211—1225, care să fi influențat stilistic și

planimetric clădiri atribuite ipotetic activității constructive a ordinului teuton în Țara Bîrsei, ca Prejmer, Hărman și Bartolomeu, așa după cum încearcă să ne convingă autorul (p. 55). De altfel, nici analogiile propuse de autor pentru absida poligonală (5/8) a corului din Cîrța nu sînt relevante, deoarece corurile bisericilor din Loc-Dieu și San Martino al Cimiano sînt fie cronologic, fie stilistic, diferite de acela din Cîrța. În timp ce corul poligonal al bisericii din Loc-Dieu este realizat către 1300 (M. Aubert, *L'Architecture cistercienne en France*, I, Paris, 1943, p. 201 și fig. 78), corul bisericii cisterciene din San-Martino este constituit dintr-o absidă poligonală (5/8) și o semitravee acoperită cu o boltă semicilindrică ruptă, stadiu stilistic inferior celui de la Cîrța (R. Wagner-Rieger, *Die italienische Baukunst zu Beginn der Gotik*, II Teil, Graz-Köln, 1957, p. 232—233).

În acest context, stabilirea succesiunii diverselor etape de construcție și identificarea caracterului lor stilistic dobîndesc o valoare esențială în tentativa de clarificare a conglomeratului de probleme privind construcția din Cîrța, interpretarea corectă a acestui document arhitectonic fiind unicul criteriu pentru stabilirea datării și invocarea unor cazuri de analogie stilistică. Datarea mănăstirii în primele decenii ale secolului al XIII-lea propusă de M. Thalgott se alătură acelui curent major din literatura de specialitate care, supunînd monumentul doar aparent unei analize riguroase, îl identifică a fi o construcție unitară și omogenă, datările propuse rezultînd din cronologia cazurilor de analogie în contextul arhitecturii cisterciene europene (G. Entz, *Le chantier cistercien de Kerc*, în « Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae », I—II, Tom IX, Budapest, 1963, p. 3—38).

Împotriva caracterului omogen și încadrării stilistice în perioada de tranziție a clădirii din Cîrța pledează o serie de argumente planimetrice, structive și decorative susținute în parte și de unele informații documentare (D. N. Busuioc, *Considerații privind datarea mănăstirii cisterciene de la Cîrța*, în « Studii și cercetări de istoria artei », seria Artă plastică, Tomul 23, București, 1976, p. 3—20). Succesiunea etapelor de construcție se poate observa clar la aripa estică a claustrului, atît în plan cît și în elevație. Astfel, în timp ce parterul corpului estic este binavat și compus fără excepție din travee pătrate, similare celor ce compun navele și transeptul bisericii, dormitorul călugărilor aflat la etaj este compus din travee dreptunghiulare puternic alungite, identice cu travea corului bisericii. În consecință și bolțile ridicate peste aceste travee diferă tipologic, bolțile navelor și transeptului fiind sexpartite și în cruce pe ogive, în timp ce dormitorul și corul bisericii au fost acoperite exclusiv cu bolți în cruce pe ogive. Din aceleași diferențe planimetrice, expresie ale unor proiecte stilistic diferite, rezultă și autonomia ritmurilor deschiderilor parterului și ale etajului clădirii. Nu este deci surprinzător să constatăm însăși negarea sensului contrafortului, atunci cînd pe zidul vestic al acestei clădiri, contraforturile sînt practicate de pe arcurile parterului. Inevitabil, aceste contraforturi ignoră ritmul deschiderilor parterului și nu corespund punctelor de descărcare ale presiunilor bolților acestuia, fiind construite evident în legătură exclusivă cu bolțile dormitorului călugărilor de la etaj. În consecință, deosebirile planimetrice au impus în ultimă instanță o deviere axială verticală de dimensiuni variabile a punctelor de descărcare și preluare a forțelor bolților parterului și etajului, deviere care atinge maxima amploare în segmentul sălii capitulare și măsoară cca 1,30 m. Dacă această incongruență structivă a fost parțial dezamorsată de implicațiile grave de natură structivă prin înălțarea masivului zid romanic, realizat în faza de proiectare și construcție anterioară, pregătit fiind să preia greutatea și forțele bolților foișorului — proiectat, dar, din motivele aici discutate niciodată realizat —, incongruența apare în toată gravitatea și implicațiile subsumate la zidul exterior, estic, al aceleiași aripe, mult mai redus ca dimensiuni și păstrat doar parțial. Aici contraforturile ridicate fără excepție de la sol corespund integral doar punctelor de descărcare ale bolților parterului, dar datorită devierii axiale amintite aceste contraforturi nu au putut prelua și presiunile bolților etajului. Pentru a diminua riscurile de natură statică, arhitectul constructor a optat la etaj pentru bolți cu epura înaltă pe ogive, cu o diferență considerabilă între punctul de naștere și cheia de boltă, care să permită astfel o dirijare a vectorilor forțelor bolților cît mai apropiată de planul vertical al zidurilor. Această opțiune a determinat și înălțarea zidurilor etajului, ce a condus la dezechilibrul proporțiilor între registrul orizontal al parterului și cel al etajului.

Chiar și numai aceste incongruențe, pe lîngă multe altele prezente la Cîrța, ar fi suficiente pentru a postula și accepta cel puțin două faze de proiectare și construcție ale actualei clădiri, divizate cronologic de cenzura produsă de invazia mongolă din anul 1241. Aceste incongruențe nu pot fi în nici un caz explicabile în cadrul unei etape omogene de planificare și construcție printr-o ipotetică « neglijență inexplicabilă » (cf. M. Tătaru, *Kerz und die Mitteleuropäische Zisterzienserarchitektur*, în « Beiträge zur siebenbürgische Kunstgeschichte und Denkmalpflege », München, 1983, p. 27, Nota 27) sau, și mai puțin printr-o așa-numită intenție, așa după cum dorește să ne convingă M. Thalgott (p. 55). Toate cazurile, de altfel extrem de rare, de analogii la o asemenea incongruență statică, contrafort ridicat de pe arc, indică fără excepție faze diferite de construcție. Nu este deci de mirare că o soluție identică prezentă la catedrala din Chartres a fost interpretată drept « absurde Lösung » (cf. D. Kimpel — R. Suckale, *Die gotische Architektur in Frankreich 1130—1270*, München 1985, p. 253). În acest sens pledează și contraforturile ridicate de pe arcuri ale mult citatei analogii cu corpul estic al mănăstirii cisterciene din Mortemer (Eure), unde dormitorul călugărilor, realizat între 1210—1230, a fost construit « en partie sur le soubassement du XIIe siècle » (M. Aubert, *op. cit.*, II, Paris 1947, p. 87).

Dar cum între corul bisericii și dormitorul călugărilor din aripa estică identitatea planimetrică, structivă și decorativă este evidentă, rezultă fără nici o îndoială că absida poligonală (5/8) a corului din Cîrța a fost planificată și construită în faza a doua de execuție, intervenită după invazia mongolă din anul 1241. Este deci util de precizat că atelierul activ în această fază a imprimat construcției tră-

sături gotice mature în accepţiunea cisterciană şi ca doar din suprapunerea fazelor de construcţie monumentul de la Cîrţa a fost interpretat stilistic ca aparţinînd stilului de tranziţie. Aşadar, atît analogiile propuse de M. Thalgott cît şi derivarea atelierului constructor din ambianţa arhitecturii franceze din Ile de France, sau datarea ca atare a construcţiei de la Cîrţa pe la 1230, aşa cum a procedat G. Entz şi după el alţi cercetători, ca E. Marosi, F. L. Hervay şi L. Makkai, sînt irelevante şi lipsite de argumente pertinente.

Dacă vom mai aminti o serie de inexactităţi şi incoerenţe în construcţia aparatului critic, unele erori în materialul ilustrativ şi în cele două hărţi anexate, vom dobîndi astfel o imagine mai fidelă asupra acestei lucrări. Constatările şi observaţiile de mai sus ne obligă la o lectură prudentă şi critică a acestei lucrări, care din păcate nu şi-a atins nici unul dintre necesarele şi interesantele obiective propuse.

DAN NICOLAE BUSUIOC
—VON HASSELBACH

EXPOZIŢIA «SALUTĂRI DIN BUCUREŞTI. O ISTORIE A BUCUREŞTILOR ÎN CĂRŢI POŞTALE ILUSTRATE», 17 sept. — 17 oct. 1991

Începînd din 17 sept. 1991, Muzeul de Istorie şi Artă al Municipiului Bucureşti găzduieşte, timp de o lună, o expoziţie de cărţi poştale privitoare la istoria Bucureştiului. Pe un fundal cu parfum de secol XIX, vizitatorii Palatului Şuţu sînt invitaţi să parcurgă, prin intermediul cărţilor poştale ilustrate, peste un secol de istorie bucureşteană. Exponatele sînt grupate pe teme: începuturile cărţii poştale, Parcul Carol, Calea Victoriei, viaţa politică, marile bulevarde, portrete, viaţa cotidiană. Obişnuiţi să vedem cartea poştală doar ca un mesager al gîndurilor sau un suvenir, uităm că ea poate fi şi un document istoric, o oglindă în care se reflectă monumente, personalităţi, evenimente istorice oameni obişnuiţi — într-un cuvînt imaginea veridică a unei epoci. Organizatoarea expoziţiei, Secţia de istorie modernă şi contemporană a muzeului, prezintă în jur de 500 cărţi poştale, deci cam 20% din colecţia muzeului.

În România, cărţile poştale au început să circule din 1873, au urmat cărţile poştale cu imagini desenate, iar din 1895—1897 ilustratele fotografice. Imaginile din Parcul Carol prezintă cu precădere Expoziţia Naţională din 1906: vedere generală, Pavilionul Regal, Palatul Artelor, Grota Uriaşilor, Pavilionul Austriei, Mormîntul Eroului Necunoscut etc. Este consemnat astfel un moment cînd opinia publică mondială a luat cunoştinţă de Bucureşti ca fiind una din frumoasele capitale ale Europei.

Grupajul « De la Principat la Regat », oferă o reîntîlnire cu imaginile membrilor familiei regale a României: Regele Carol I, Regina Elisabeta, Principesa şi apoi Regina Maria, Regele Ferdinand, Principesele Ileana şi Elisabeta. Este acesta un moment de uimire şi încîntare pentru cei tineri, aceste personalităţi ale epocii fiind nume fără chip pentru mulţi, în situaţia în care manualele şcolare şi cărţile de istorie îi ignorau cu rea credinţă.

Cărţile poştale cu Calea Victoriei ne fac surpriza de a prezenta pieţe cu statui ce azi nu mai sînt (de exemplu, statuia ecvestră a Regelui Carol I din Piaţa Palatului Regal), clădiri ce şi-au schimbat destinaţia iniţială, monumente dispărute. Marile bulevarde ale Bucureştiului, cu cele două axe ale oraşului, aduc în memorie vechile nume ale arterelor importante din Capitală: axa nord-sud cu b-dul Take Ionescu, axa est-vest cu b-dul Elisabeta şi b-dul Brătianu, str. Lipscani; şi cheiul Dîmboviţei; o suită de imagini bucureştene prezintă hoteluri, palate, biserici, pieţe, florărese vînzători ambulanţi — un oraş ce palpită de o viaţă intensă, Bucureştiul sfîrşitului de secol XIX şi al primei jumătăţi a secolului al XX-lea fiind un oraş racordat la nivelul Europei.

Monumentele pe care le recunoaştem, multe dintre ele văzute în strălucirea tinereţii lor (încep. sec. al XX-lea), şi chiar clădiri obişnuite dar cuprinse în ansambluri arhitecturale unitare, care încîntă privirea, toate acestea ne apropie un Bucureşti în plin efort de modelare urbanistică.

O notă amuzantă aduc cărţile poştale cu imagini caricaturale ale unor oameni politici (miniştri, prefecţi, deputaţi) şi publicişti.

În ambianţa expoziţiei, în mesajul ei, vizitatorul găseşte dragostea aproape uitată pentru capitala noastră, o solidaritate cu acest oraş încercat de istorie. La vernisaj, televiziunea a strălucit prin absenţă. Educarea publicului, ca să nu mai vorbim de promptitudinea informării lui, a fost încă o dată ratată. Dacă, este bine ştiut, imaginea unui oraş îi reprezintă pe locuitorii săi, pe noi, cei de azi, ne reprezintă Bucureştiul de azi! Sîntem frumoşi? Pentru imaginea Bucureştiului vechi avem motive de admiraţie, pentru cea de mîine . . .

GEORGETA POP

HENRI H. STAHL
1901—1991

S-a stins cel mai în vîrstă dintre membrii Comisiei noastre, din care făcea parte de la reconstituirea ei. Fără a nădăjdui să-l mai vedem participînd la lucrările noastre, socoteam totuși alegerea sa ca un omagiu cuvenit excepționalei sale experiențe, vioiciunii lucide cu care era gata să sfătuiască sau să analizeze și demnității pe care o păstrase în anii încercărilor celor mai grele. Atunci, însăși lumea rurală românească de care era atît de legat păruse că nu va supraviețui, dar cuvîntul lui ar fi fost și acum la fel de necesar pentru a înlătura impostura și a restabili ordinea ideilor în locul confuziei agitate și pretențioase. Două dintre ultimele sale cărți, cenzurate sub regimul trecut, așteaptă să fie publicate. Va veni apoi rîndul unor fragmente memorialistice rămase în manuscris. O culegere de studii ale sale urmează să apară, tradusă în ungurește, după ce cartea fundamentală despre vechile comunități sătești e demult cunoscută în limbile franceză, italiană și engleză. Așadar, prezența sa intelectuală dăinuie și exemplul său va continua să inspire.

E o consolare în această situație prin care sîntem încă mai numeroși de cît aceia care au avut privilegiul de a-i fi aproape, contemporanii lui, Iorga, Pârvan, Brăiloiu, Golopenția, Vulcănescu. Fiindcă Henri H. Stahl trăia și cu ei cu noi. Itinerariul său l-a descris, acum zece ani, în *Amintiri și gînduri* . . . Avînd un părinte care, pe lîngă lucrări de istorie și paleografie slavo-română, a lăsat imagini ale vechiului București văzute de un reporter și pagini despre războiul în care fusese rănit, Henri H. Stahl reprezenta a doua generație de elevi ai lui N. Iorga dintr-o familie adeseori binecuvîntată cu vocația cărților și cu pasiunea scrisului. Influența istoricului a fost decisivă pentru formația lui intelectuală, la care a contribuit și aceea, tot atît de durabilă, a social-democraților, discipolii lui Gherea.

Cunoașterea pe teren a realității satelor dintre 1925 și 1938 i-a îndreptățit memorabila reacție contra teoriilor lui Lucian Blaga și Mircea Eliade, texte reluate în *Eseuri critice despre cultura populară românească* (1983). Ca membru al grupului « Criterion », ultima încercare de a menține — în 1934 ! — coexistența pașnică dintre dreapta și stînga, înainte de fatala radicalizare, H.H. Stahl scria cuvinte aspre «la o răscruce de drumuri : spre o țărănie, o mitocănie și un stil *național* », avertisment grav în pragul unei crize culturale din care e clar că nu vom ieși curînd. Pe de altă parte, urmărind cu metode proprii, de « arheologie socială », rezolvarea unor probleme istorice, a investigat perioada Evului Mediu timpuriu și pe aceea a tranziției de la feudalism la capitalism (*Controverse de istorie socială românească*, 1969; *Studii de sociologie istorică*, 1972; *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, 1980). Acestor studii, de o profundă originalitate, istoriografia noastră le datorează un întreg program de acțiune, de realizat doar printr-o viitoare modificare a mentalității și a direcțiilor de cercetare.

Sîntem în această Comisie, adunați laolaltă, experți, martori sau fanatici. Profesorul Stahl întrunea toate trei titlurile, în pofida sobrietății și a spiritului său critic, care ar fi exclus orice fanatism. Căci autorul monografiei clasice despre Nerej (1939), colaborator la întemeierea Muzeului Satului, a apărat fără încetare o idee despre țăranul român, o credință care străbate lunga sa viață, ceea ce înseamnă forma cea mai înaltă de iubire. Etica personalității sale se reflectă în mărturisirea șoptită cîndva că a vrut să fie « pescar de oameni, adică nu egoistul care lucrează pentru sine, ci dascălul a cît mai multora, spre cele ce se cuvin, ca știință și ca omenie ».

ANDREI PIPPIDI

D. M. A. S. I. Biblioteca

Vă rugăm să rețineți

Revista noastră oferă spații publicitare pentru firmele a căror activitate e apropiată domeniului nostru (restaurări, restructurări urbane, consolidări, adaptări arhitecturale etc.).

Plata se efectuează în lei sau în valută prin intermediul Agenției de publicitate « Prestip », specializată în publicitate prin presă.

Pentru informarea dv. asupra prețului și realizării reclamelor vă rugăm să vă adresați la « Prestip » — Agenția de publicitate, Calea Victoriei nr. 135, intrarea A, et. VII, cam. 33—35, sect. 1, tel. 59.25.77, zilnic între orele 8—16, sau la redacția « Buletinul Monumentelor Istorice », str. Ienăchiță Văcărescu nr. 16, sector IV, tel. 15.54.20, interior 115.
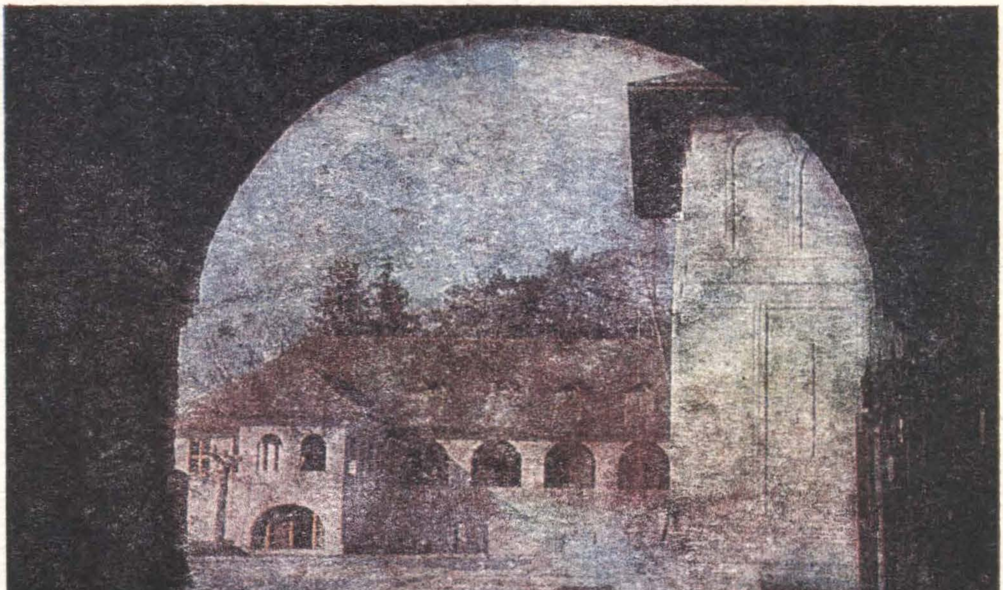
CNMASI